

HARVARD
Dataverse

Volume 1 Issue 6
October 2023

ISSN: 2992-8877

Innovation Science and Research

International scientific journal

www.sciencejournal.uz

International Scientific Journal
INNOVATION
SCIENCE AND RESEARCH
Volume 1 Issue 6
October 2023

SCIENCEJOURNAL.UZ

International Scientific Journal INNOVATION SCIENCE AND RESEARCH. volume 1 issue 6 – 173p.

The journal publishes the results of research conducted by professors and teachers and independent researchers of the Republic of Uzbekistan and international higher education institutions in the form of scientific articles.

© Innovation Science and Research

© Authors

Editorial	
Editor in chief Juraev Ziyovuddin Mukhitdinovich	Bosh muharrir Jurayev Ziyovuddin Muhitdinovich
Preparing for publishing Abdurakhimova Dilbarxon Abdurakhmonovna	Nashrga tayyorlovchi Abdurakhimova Dilbarxon Abdurakhmonovna
MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD	
INNOVATION SCIENCE AND RESEARCH <small>JOURNAL</small>	<p>Juraev Ziyovuddin Mukhitdinovich <i>Doctoral student (DSc) of the department "Study of Islamic Studies and Islamic Civilization ICESCO" of the International Islamic Academy of Uzbekistan, Faculty of Islamic Studies and International Relations</i></p> <p>Ismoilova Muhayyo Qozoqboyevna <i>Tashkent State University of Uzbek language and Literature named after Alisher Navoi, candidate of philological Sciences</i></p> <p>Artikova Nargiza Shuxratovna <i>Teacher of the Department of theory of Primary Education at Chirchik State Pedagogical University</i></p> <p>Koziev Umidjon Yandashalievich <i>Head of the Department of Uzbek linguistics, PhD, Associate Professor member of the editorial board of the scientific journal "Innovation Science and Research"</i></p> <p>Dilfuza Jalolova <i>Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Samarkand State Medical University.</i></p> <p>Umarova Maxliyo Yunusovna <i>Uzbekistan State University of world languages, candidate of philosophical Sciences, Associate Professor</i></p> <p>Arslanov Sharafutdin Sultanovich <i>doctor of chemical sciences, professor</i></p> <p>Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna <i>Doctor of philosophy in Pedagogical Sciences</i></p> <p>Oripov Orolboy Ahmedovich <i>Navoi State Pedagogical Institute, PhD</i></p> <p>Fazliyeva Zebo Kamarbekovna <i>Uzbekistan State Academy of choreography, associate professor</i></p> <p>Artikov Askar Akbarovich <i>Doctor of philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department "theory and methodology of football" of the Uzbek State University of physical education and sports</i></p>

Darvishov Ibroxim

Associate professor of the Department of Uzbek linguistics member of the editorial board of the scientific journal "Innovation Science and Research

Sevara Nazarova

Philosophy Doctor on Agricultural sciences, Associate Professor of the Department of Soil Science of Bukhara State University.

DINIY BAG'RIKENGLIK - TINCH-TOTUVLIK OMILI

Ikromov Xabibullo Boqievich

O'zbekiston Respublikasi IIV Namangan akademik litsey o'qituvchisi

Jo'rayev Sodikjon Muhammadinovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Namangan akademik litsey psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8433563>

Har yili 16 noyabr – Xalqaro bag'rikenglik kuni sifatida nishonlanadi. Ma'lumotlarga ko'ra, er yuzidagi ikki yuzga yaqin davlatda **8 milliard** kishini tashkil etadigan, **7000 til va lahjada** gaplashadigan **2000 ga yaqin** har xil millat va elatlar istiqomat qilmoqda, ular **o'n mingdan ortiq dinga** e'tiqod qiladilar. Eng ko'p tarafdorlarga ega bo'lgan;

Xristianlik diniga - 2,38 milliard, islom diniga - 1,91 milliard, xinduilik diniga - 1,16 milliard, buddaviylik diniga - 507 million, va yaxudiylik diniga - 14,6 million odamlar va qolganlari boshqa dinlarga etiqod qiladilar (5).

Shu jumladan, O'zbekistondagi axoli soni 2023 yil 1 yanvar holatiga **36.024.946** kishini tashkil etib, bulardan o'zbeklar - 29,2 million kishi, tojiklar –1,7 million kishi, qozoqlar – 821,2 ming kishi, qoraqalpoqlar – 752,7 ming kishi, ruslar – 720,3 ming kishi, qirg'izlar – 291,6 ming kishi, turkmanlar – 206,2 ming kishi, tatarlar – 187,3 ming kishi, koreyslar – 174,2 ming kishi, ukrainlar – 67,9 ming kishi, ozarbayjonlar – 41,2 ming kishi, beloruslar – 18,5 ming kishini va boshqa millat vakillari – 426,4 ming kishini tashkil etadi (7).

Bugungi kunda yurtimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari yashamoqdalar va rasman ro'yxatdan o'tgan 16 diniy konfessiyaga mansub 2240 ta diniy tashkilotlar faoliyat olib bormoqda, bulardan, 2056 ta islomiy tashkilotlar, 157 ta xristian tashkilotlari, 8 ta yaxudiy, 6 ta baxoiy jamoa, 1 ta krishna jamiyati, 1 ta budda ibodatxonasi va 1 ta bibliya jamiyati ro'yxatga olinib faoliyat olib bormoqda.

Ko'p millatli xalqimizning turmush tarzi yanada yuksalmoqda. Shuningdek, ularning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash, ta'lim olishi, o'z qiziqishi va layoqati bo'yicha kasb-hunar egallashi, mehnat qilishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Ayni paytda turli millat va elatlarning milliy an'ana va qadriyatlarini asrab-avaylash, ularni yanada rivojlantirish, boyitish masalasi davlatimizning doimiy e'tiborida bo'lib kelmoqda. Umumiy o'rta ta'lim maktablarimizda etti tilda-o'zbek, qoraqalpoq, rus, qirg'iz, turkman. qozoq va tojik tillarida bilim berilayotgani, shuningdek, ommaviy axborot vositalari O'zbekistonda istiqomat qilayotgan millatlarning o'nta tilida faoliyat olib borayotgani buning yorqin ifodasidir. Respublikadagi pravoslav e'tiqodiga amal qiluvchilar uchun "Slovo jizni" gazetasi, "Vostok svo'she" jurnali, shuningdek, ibodat ma'ruzalari va boshqa ma'rifiy nashrlar chop etilyapti. Mamlakatimizda iste'qomat qilayotgan barcha millat va elat vakillarining o'z ona tilida o'qishi uchun keng imkoniyatlar yaratilgani, oliy o'quv yurtlari, kasb-hunar kollejlari, akademik litsey va maktablarda barcha millat vakillari uchun teng shart-sharoitlar yaratilgani, ko'plab tillarda gazeta va jurnallar chop etilib, teleko'rsatuv va

radioeshittirishlar olib borilayotgani bu boradagi faoliyatning yaqqol dalilidir. Mustaqillik yillarida respublikamizda yuzlab masjidlar, cherkovlar, sinagoga va ibodat uylari qurildi va qayta ta'mirdan chiqarildi. Ular qatorida Toshkentdagi "Hazrati Imom" majmui, viloyat markazlaridagi jome' masjidlar, Toshkentdagi Rus pravoslav cherkovlari, shuningdek, buddaviylik ibodatxonasi, Samarqanddagi Arman Apostol cherkovi, Koraqalpog'iston Respublikasidagi "Sultan Vays bobo" va "Muxammad Norimjoniy" ziyoratgohlari, "Panteylemon" cherkovi va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Yurtimizda Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Berdaq, Ajiniyaz haykallari qatorida Ganjaviy, Rustaveli, Pushkin, Shevchenkolarning haykallari ham ko'cha va maydonlarimizga fayz baxsh etib turibdi. Bularning barchasi dinlararo bag'rikenglik va millatlararo totuvlikning ko'rinishidir (6).

Shunday ekan, millatlararo bag'rikenglik, ular orasida o'zaro hurmat va do'stona aloqalarni o'rnatish orqaligina dunyoda barqarorlik, osoyishtalikni ta'minlashning asosiy omili bo'lib qolaveradi.

Bag'rikenglik— bizning dunyomizdagi turli boy madaniyatlarni, o'zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning xilma-xil usullarini hurmat qilish, qabul qilish va to'g'ri tushunishni anglatadi. Uni bilim, samimiyat, ochiq muloqot hamda xur fikr, vijdon va e'tiqod vujudga keltiradi. Bag'rikenglik turli-tumanlikdagi birlikdir. Bu faqat ma'naviy burchgina emas, balki siyosiy va huquqiy ehtiyoj hamdir. Bag'rikenglik tinchlikka erishishni musharraf qilguvchi va urush madaniyatsizligidan tinchlik madaniyatiga eltuvchidir.

Bag'rikenglik yon berish, andisha yoki xushomad emas. Bag'rikenglik eng avvalo insonning universal huquqlari va asosiy erkinliklarini tan olish asosida shakllangan faol munosabatdir. Har qanday vaziyatda ham bag'rikenglik ana shu asosiy qadriyatlarga tajovuzlarning bahonasi bo'lib xizmat qilmaydi. Bag'rikenglikni alohida shaxslar, guruhlar va davlatlar namoyon qilishi lozim.

Bag'rikenglik inson huquqlarini qaror toptirish, plyuralizm (shu jumladan, madaniy plyuralizm), demokratiya, va huquqning tantanasi uchun ko'maklashish majburiyatidir. Bag'rikenglik aqidabozlikdan, haqiqatni mutlaqlashtirishdan voz kechishni anglatuvchi va inson huquqlari sohasidagi xalqaro-huquqiy hujjatlarda o'rnatilgan qoidalarni tasdiqlovchi tushunchadir.

Bag'rikenglikni namoyon qilish inson huquqlariga ehtirom bilan hamohang. U ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan sabr-toqatli munosabatda bo'lishni, o'z iymon-e'tiqodidan voz kechish yoxud boshqalarning e'tiqodiga yon berishni anglatmaydi. U shuni anglatadiki, har kim o'z e'tiqodiga amal qilishda erkindir va har kim bu huquqqa boshqalar ham ega ekanligini tan olmog'i lozim. U yana shuni anglatadiki, odamlar o'z tabiatiga ko'ra tashqi ko'rinishi, qiyofasi, o'zini tutishi, nutqi, xulqi va qadriyatlari jihatidan farqlanishi e'tirofqa loyiqligi barobarida, ular dunyoda yashashga va o'zlarining ana shu individualligini saqlab qolishga haqlidirlar. U yana shuni anglatadiki, bir kishining qarashlari boshqalarga majburan singdirilishi mumkin emas.

Tolerantlik - ("diniy bag'rikenglik") to'g'risidagi zamonaviy kontseptsiya tushunchasini shakllantirishda YuNESKOning xizmati katta bo'ldi. Jumladan, 1995 yilda ushbu tashkilot tomonidan qabul qilingan "Tolerantlik tamoyillari deklaratsiyasi"da tolerantlik fuqarolik jamiyatining qadriyati va ijtimoiy normasi, deya ta'riflandi.

O'zbekiston Respublikasining 05.07.2021 yildagi "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'RQ-699-son qonunida konfessiyalar o'rtasidagi tinchlik va

totuvlikni mustahkamlash, jamiyatda diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda O'zbekiston Respublikasi prezidentining "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni jamiyatda barqarorlik, tinchlik va totuvlikni ta'minlash, fuqarolar ongida ko'p millatli yagona oilaga mansublik tuyg'usini mustahkamlash, milliy madaniy markazlar va do'stlik jamiyatlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va mamlakatlar bilan madaniy-ma'rifiy aloqalarni kengaytirishga qaratilgan. (1).

Ma'lumki, so'nggi yillarda ayrim siyosiy kuchlar tomonidan millatlararo kelishmovchiliklarni keltirib chiqarish, ular orasida adovat uyg'otish orqali davlatlarni bo'lib tashlash, beqarorlikni keltirib chiqarish holatlari uchramoqda. Ushbu kelishmovchiliklarni keltirib chiqarishda, din omilidan foydalanilayotgani yanada ayanchli oqibatlarni keltirib chiqarishga sabab bo'lmoqda. Samoviy dinlarning manbalariga murojaat qilsak, ularning barchasida insoniyat bir ota va bir onadan tarqalganlik g'oyasini ko'rishimiz mumkin. Xususan, islom ta'limotiga ko'ra, butun bashariyat jinsi, irqi, rangi, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, barchasi barobardir. Bu borada Rasululloh (alayhis-salom) o'zlarining muborak bir hadislarida: «Insonlar taroq tishlari kabi tengdirlar. Arabning boshqa xalqlardan, oqning qoradan, erkakning ayoldan ustunligi yo'q. Faqat, taqvoda xolos», deb marhamat qilganlar.

Qur'oni karim «Rum» surasi 22-oyatiga ko'ra, odamlarning tili va rangidagi farqlar Xudoning mo'jizalaridandir. Dunyodagi turli-tumanlik Yaratganning irodasi va hikmati bilan bog'liq. Alloh dastlab odamzotni bir ota va bir onadan yaratdi, so'ngra ularni turli millat va elat hamda xalqlarga ajratishni iroda qildi. Bu borada Qur'oni karimda shunday deyiladi: «Ey, insonlar! Darhaqiqat, Biz sizlarni bir erkak (Odam) va birayol (Havvo)dan yaratdik hamda bir-birlaringiz bilan tanishishingiz uchun sizlarni (turli-tuman) xalqlar va qabila (elat)lar qilib qo'ydik» (Hujurot, 13). Bunday rang-baranglikdagi hikmat esa, umumiy farovonlik yo'lida xalqlar bir-birlari bilan musobaqa qilmoqlari, hamjihat va inoq yashamoqlari, hamda ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarida hamkorlik qilib o'z yutuqlarini bir-birlari bilan baham ko'rishlarida namoyon bo'ladi.

Dinlarning turli-tumanligi «Agar Rabbingiz xohlasa edi, Er (yuzy)dagidagi barcha kishilar yoppasiga imon keltirgan bo'lur edilar. Bas, Siz odamlarni mo'min bo'lishlariga majbur qilasizmi?!» (Yunus, 99), deyilgan oyati karima asosida Yaratgan tomonidan o'rnatilgan ekan, uni bekor qilish yoki hammani bir din bayrog'i ostida zo'rlab birlashtirish mumkin emas. Qur'oni karimning boshqa bir oyatida: «(Ey, Muhammad!) Siz o'zingiz suygan kishilarni hidoyat qilaolmaysiz, lekin Alloh o'zixohlagan kishilarni hidoyat qilur. U hidoyat topuvchilarni yaxshi biluvchidir» (Qasas, 56) deb marhamat qilingan. Bundan, islom diniga kiritishda, hattoki, Payg'ambar (alayhis-salom) ham o'zlari istagan kishilarni kirita olmasliklari, balki, bu Alloh taoloning hukmida ekani kelib chiqadi.

Islomda e'tiqod erkinligi aniq qayd qilib qo'yilishi barobarida boshqa diyonatlarning barcha ibodatxonalari himoya va mudofa aqilinishi, dinlardagi ixtilofla rqotillik va adovatga sabab bo'lmasligi, yaxshilik, silai rahmdan to'smasligi kabi axloq masalalari ham batafsil bayon qilingan.

Bag'rikenglik masalasida payg'ambarimiz Muhammad (alayhissalom) islom ummatigagina emas, butun insoniyatga namuna bo'ldilar. Najrondan Madinaga tashrif buyurgan nasroniylar jamoasi o'z ibodatlarini bajarib olishlari uchun Rasululloh (alayhis-salom) masjidi nabaviyni ajratib berganlari tarixdan ma'lum va mashhur. Shuningdek, u zot ahli kitobdan bo'lgan qo'shnilar bilan yaxshi munosabatda bo'lar, hadya berib, ulardan

ham turli hadyalar qabul qilardilar. Qo'shnicilik odoblari, ularga yaxshilik qilish borasida Rasululloh (alayhis-salom)dan ko'plab hadislar vorid bo'lgan. Jumladan, Abu Hurayra (r.a.)dan rivoyat qilinadi: «Kim Allohga va oxirat kuniga imon keltirgan bo'lsa, qo'shniciga yaxshilik qilsin». Ulamolar mazkur hadislarini o'rganib chiqib, yaxshilik faqat musulmon qo'shniciga emas, balki, boshqa din vakiliga ham birdek qilinadi, deyдилar. Bu borada quyidagi rivoyat naql qilinadi: Bir kuni sahobiylerden Abdulloh ibn Umar (r.a.) xizmatkoriga bir qo'y so'yishni buyuradilar. Xizmatkor ishga kirishgach unga: «Qo'yni so'yib bo'lgandan keyin, uni tarqatishni yahudiy qo'shnicimizdan boshlagin», deb takror-takror ta'kidlab, so'ng «Rasululloh (alayhis-salom)ning: «Jabroil menga qo'shnicilik haqqi borasida shu darajada ko'p ko'rsatma berdiki, men qo'shni ham meros olsa kerak deb o'ylab qoldim», deganlarini eshitganman dedilar.

Qur'oni karimda bayon qilingan Yusuf (a.s.) qissasida ham o'zga din va madaniyat vakillariga qanday muomala qilish kerakligi go'zal tarzda ifoda etiladi. Unga ko'ra, Yusuf (a.s.) o'zga millat, o'zga xalq, o'zga madaniyat muhitiga tushib qolib, u erda turli sinov, tazyiqlarga uchraydi, hatto zindonband ham qilinadi. Ammo kezi kelganda, ushbu jamiyatdan etgan jabr-sitamlar uchun Yusuf (a.s.) ulardan o'ch olmadilar, balki berilgan iste'dodlarini sarflab ushbu jamiyat ravnaqi, emin rivoji uchun o'zlarini safarbar qildilar. Bu jamiyatning o'zga dinga, e'tiqodga va boshqa madaniyatga mansubligi Yusuf (a.s.)ni ularga xizmat qilishdan aslo to'sgani yo'q. Payg'ambarning bunday ajoyib namunasi barcha odamzot uchun go'zal ibrat bo'lishi lozim. Yoki Qur'oni karimning «Qahf» surasida zikr etilgan Zulqarnaynning boshqa din va madaniyat vakillariga xolis yordam berib hech qanday evazsiz ularning hayotini himoya qilish, joni va molini saqlab qolish maqsadida to'siq qurib berish haqidagi qissa orqali Alloh taolo barcha bandalarini diniy, irqiy, madaniy mansubligidan qat'i nazar o'zaro hamkorlik va hamjihatlikka chorlaydi.

Shu o'rinda, yurtimizdan etishib chiqqan allomalar o'z asarlarida dinlar va millatlararo bag'rikenglikni targ'ib qilib kelganlarini alohida qayd etish lozim. Buyuk olim Imom Moturidiyning Qur'on tafsiriga bag'ishlangan «Ta'vilot ahli sunna» asari «Haj» surasi 40-oyat tafsirida: «Cherkov va sinagoyalarni vayron etish man etiladi. Shuning uchun ham, musulmonlar yurtida shu davrgacha ular buzilmay saqlanib qolgan. Bu masalada ilm ahli orasida ixtilof yo'qdir», deb qat'iy ta'kidlaydi. Samarqandlik faqih, mufassir Abu Lays Samarqandiy esa, o'zlarining tafsir kitoblarida «Sizlar bilan urush qilmagan o'zga din vakillari bilan bordi-keldi qiling, ular bilan adolatli muomala qiling», deb yozadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytganda, islom ta'limotiga ko'ra bu dunyodagi barcha inson borki, ular irqi, nasl nasabi, kelib chiqishidan qat'i nazar tengdirlar. Boshqa millat va din vakillari bilan hamjihatlikni chuqurlashtirish uchun musulmonlar ular bilan muloqot qilmoqlari lozim. Qur'on bu dunyoni barcha xalq va din vakillari tinch-totuv yashaydigan zamin deb e'lon qildi. Demak, islom dini azaldan insoniyatga asl muruvvatni, hatto o'zga din vakillariga ehtirom hamda bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lishni o'rgatib, ular bilan tinch-totuv yashashga, fitna va turli adovatlarga barham berishga chaqirgan.

Yurtimizda yashovchi turli din vakillariga diniy marosimlarini o'tkazishlari va mamlakat hayotida faol ishtiroklari uchun barcha shart-sharoitlar muhayyo etilgan. Bu borada mamlakatimiz o'ziga xos boy tajriba orttirganini ta'kidlash kerak. Buni butunjahon e'tirof etmoqda. O'zbekistonga tashrif buyurgan BMT Inson huquqlari bo'yicha Bosh komissari Zayd al-Husaynning quyidagi so'zlari buning yorqin dalilidir: «Bugungi

dinlararo va millatlararo tinchlik bo'lib turgan tahlikali kunlarda O'zbekistondagi mavjud dinlararo va millatlararo totuvlik turli davlatlar uchun o'rnak bo'lishga loyiqdir".

Bunday ahillikning asosiy sababi mamlakatimizda turli din vakillari yagona maqsad yo'lida birlashib harakat qilishlaridir. Bu borada turli tadbirlar, anjumanlar o'tkazilib, mushtarak vazifalar ado etib boriladi. Bir-birlarimizni bayramlar bilan qutlaymiz. Bu, shubhasiz, mamlakatimizda qaror topgan tinchlik-osoyishtalik muhitida o'z ifodasini topmoqda.

Ta'kidlash lozimki, har bir dinning o'ziga xos aqidalari mavjud. Ular ba'zan bir-biriga mutanosib bo'lsa, ba'zan bir-biriga zid ham kelishi mumkin. Diniy bag'rikenglik ana shu xilma-xillik asosida kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini oladi, turli e'tiqodlarning yonma-yon va bir paytda mavjud bo'la olishi uchun xizmat qiladi.

Hukumat qarori (495-son, 25.09.2023 y.) bilan "Diniy bag'rikenglik" ko'krak nishoni to'g'risidagi nizom tasdiqlandi va "Diniy bag'rikenglik" ko'krak nishoni ta'sis etildi.

Ko'krak nishoni bilan atoqli davlat va jamoat arboblari, diniy-ijtimoiy sohadagi rahbarlar va etuk ulamolar, davlat tashkilotlari va nodavlat notijorat tashkilotlar xodimlari, xalqaro tashkilotlar, diplomatik vakolatxonalarining vakillari, xorijiy arboblari va olimlar taqdirlanadi...

Xulosa qilib aytganda, yurtimizda millatlararo va davlatlararo totuvlikni yanada mustahkamlashga qaratilgan yangi g'oya va tashabbuslarning paydo bo'layotganligi do'stlik va hamjihatlik qo'rg'onining yanada mustahkam bo'lishiga xizmat qiladi. Davlatimiz rahbari e'tirof etganidek, "O'zbekistonning boyliklari ko'p, lekin bizning eng katta boyligimiz, eng yuksak qadriyatimiz-jamiyatimizda hukm surayotgan tinchlik, millatlararo do'stlik va hamjihatlikdir".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 05.07.2021 yildagi "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'RQ-699-son Qonuni.
2. O'z.R.Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.
3. "Dunyo dinlari tarixining fan sifatidagi nazariy metodologik asoslari". Islomov zoxidjon Mahmudovich, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi prorektori.
4. Jamoliddin Karimov O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.
5. islom G'uz <https://G'G'islom.uz> maqola
6. Maqola "Diniy bag'rikenglik-millatlararo totuvlikning garovidir". Qoraqalpog'iston Respublikasi Adliya vaziri o'rinbosari A.Shabatov.
7. O'zbekiston Axoli soni statistikasi-2023 yil.

IJTIMOYIY ISH SOHASINING INSONLAR HAYOTIDAGI O'RNI

Xushbakov Sho'hratjon Baxtiyor o'g'li

Samarqand Davlat Universitetining Kattaqo'rg'on filiali 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8433613>

Annotatsiya. Ushbu maqolada insonlarning hayoti uchun juda zarur bo'lgan kasb turi, ya'ni ijtimoiy ish sohasi haqida so'z boradi. Uning kelib chiqish tarixi, rivojlanishi bizning jamiyatimizga shu kasb mutaxassislari zarur ekanligi va shu sohaga oid davlatimizdagi so'ngi farmon va qonunlar haqida ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar. *Ijtimoiy, jamiyat, inson, davlat, xizmat, mutaxassis, agentlik, kasb, rivoj, xalq, boshqaruv.*

Abstract. *This article talks about a profession that is very necessary for people's lives, that is, the field of social work. The history of its origin, development, the fact that our society needs specialists in this profession, and the latest decrees and laws in our country related to this field have also been discussed.*

Key words. *Social, society, human, state, service, specialist, agency, profession, development, people, management.*

Ijtimoiy soha jamiyatning asosiy bogini hisoblanadi. Azal-azaldan bu sohani rivojlantirishga katta e'tibor berishgan. Bu soha ilk marotaba ehson shaklida Pyotr 1 davrida 17-asrda paydo bolgan. Va hozirgacha o'z rivojini topib bormoqda. Har bir inson bor ekan, albatta unda qandaydir muommo bo'ladi. Moddiy, manaviy yoki jismoniy. Ijtimoiy soha mutaxassisi ulardagi muommolarni aniqlab yechim topishga harakat qiladi. Har bir davlat rivojlanishi uchun ijtimoiy sohaga alohida e'tibor qaratadi. Chunki jamiyat barqaror bolishi uchun uni ehtiyojlarini qondirish kerak bu esa bevosita ijtimoiy sohaga bog'liq jarayondir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy soha xodimlarining moddiy ne'matlar ishlab chiqaruvchi tarmoqlar faoliyatiga qo'shayotgan hissalarini yuqori darajaga ko'tarilmoqda. Shuning uchun ham ijtimoiy sohani rivojlantirishga davlatning salmoqli ulushdagi moddiy, mehnat va moliyaviy resurslari sarflanmoqda.

Xizmat ko'rsatish sohalari xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, san'at va madaniyat, ilm-fan, jismoniy tarbiya va sport, ilmiy izlanishlar, davlat boshqaruvi, mudofaa, maishiy xizmat kabi sohalarni qamrab oladi. Bularsiz jamiyat taraqqiyotini tasavvur qilish mumkin emas. Chunki bu soha xodimlari mehnatning umumiy yo'nalishi inson va jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy rivojlanishi uchun qaratilgan.

Ijtimoiy soha faoliyatining tarixiga murojaat qilsak, dastlabki davrlarda uning insoniyat taraqqiyotida egallagan ulushi nihoyatda kamligining guvohi bo'lamiz. Hozirda iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligining o'sishi, aholi ijtimoiy va madaniy ehtiyojining rivojlanishi ijtimoiy mehnat taqsimotida ijtimoiy sohaning yirik tarmoqqa aylanishiga sabab bo'ldi. Ma'lumotlarga qaraganda, bu

mamlakatlarda ishga yaroqli umumiy aholining o'rtacha 70% dan ko'prog'i shu sohalarda faoliyat ko'rsatmoqda.¹

Tasavvur qiling bir shaxs avto halokat natijasida vaqtinchalik yoki butun umrga nogiron bo'lib qolsa. Unga kim yorda beradi? Shaxs o'zini jamiyat a'zolaridan uzoqda tutishni boshlaydi va unda o'zini xuddiki, hech kimga keraksizday his qiladi. Mana shunaqa holatda ijtimoiy ishchi shu shaxsni jamiyatga qayta moslashishiga yordam beradi. Yoki yana bir misol, muqaddam sudlanga shaxsga jamiyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi. Togri bizning davlatimizga bu soha yaqin yillarda kirib keldi. Albatta, ushbu sohani rivojlanishi uchun vaqt kerak bo'ladi. Muhtaram prezidentimiz ha shu sohani rivojlantirish uchun qator yangiliklarni, qonular va qarorlarni e'lon qilmoqdalar.

Shularda biri "Ijtimoiy himoya agentligi"ni tashkil etilishidir.

Prezident huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etildi. U fuqarolarning ijtimoiy himoyaga oid huquqlarini ta'minlash va ijtimoiy xizmatlar sifatini tubdan oshirish maqsadida yaratildi.

Agentlik aholini ijtimoiy himoya qilish va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish sohasidagi yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha vakolatli davlat organi hisoblanadi. U o'z faoliyatini boshqa davlat organlari va tashkilotlari, ularning mansabdor shaxslaridan mustaqil ravishda amalga oshiradi.²

Hattoki, prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yangilangan ozb res konstitutsiyaning 1 moddasiga ijtimoiy davlat atamasiniyam qoshdilar.

(O'zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo'lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat.)³

Buning sababi ijtimoiy sohani rivojlantirish natijasida davlatimiz tinch osoyishta boladi, eng asosiysi xalqimiz rozi bolishadi.

Tan olishimiz kerak har qadamimiz "Ijtimoiy" atamasi bilan o'rab olingan. Lekin biz ko'p hollarda bunga ahamiyat bermaymiz. "Ijtimoiy fikr", "Ijtimoiy so'rovnoma", "Ijtimoiy yordam", "Ijtimoiy muhofaza", "Ijtimoiy xizmat" shularning jumlasidandir. Bu qatorni yana uzoq davom ettirishimiz mumkin. Bu achinarli holat. Nega? Chunki odamlarda qachon ushbu kasbga bo'lgan ishonch paydo bo'lsa. Uning vakolatlaridan qisman bo'ldasa foydalana olsa. Jamiyatimiz naqadar osoyishta va tinch bo'lar edi. "Ijtimoiy" tushunchasini asl ma'nosi nima? Insonlar aro munosabatga oid, o'zaro aloqadorlik, jamoaviylik. Degan ma'noni anglatadi.

Ba'zi bir insonlar sotsiologiya bilan ijtimoiy ishni bir xil deb tushinishadi. Lekin bu mutlaqo noto'g'ri tushuncha. Chunki, sotsiolog jamiyatdagi muommalarni faqatgina aniqlaydi xolos. Ijtimoiy ishchi esa, aniqlab ularga yechim topishga harakat qiladi. Ya'ni ham aniqlaydi, ham o'rganib chiqadi, ham yechim topadi. Ijtimoiy ish kasbi juda mashaqqatli va murakkab kasbdir. Uning alohida etikasi, tarixi, qadriyatlar bor. Har kim ham bu kasbni egallay olmaydi. Odamlar bilan muloqot qilish, ulardagi muommalarga

¹ <https://azkurs.org/ijtimoiy-soha-tushunchasi-va-uning-rivojlanishi>

² <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/03/social-services-agency>

³ <https://lex.uz/docs/-6445145#-6445169>

yechim topish harkimning ham qo'lidan kela olmaydi. Faqatgina maxsus tayyorgarlikdan o'tgan shaxslargina shu sohada ishlashlari mumkin.

Inson qadr topgan jamiyatning bugungi va ertangi kuniga ishonch bo'ladi. Odamzodning qadri, erkinlik va qobiliyatlarining har tomonlama namoyon bo'lishi uchun kurashish, kishilarning baxt-saodati, teng huquqliligi adolatli hayotini ta'min etishga intilishini ifodalaydigan g'oya va qarashlar tizimiga insonparvarlik deb qaraladi. Sharq ijtimoiy tafakkurida insonparvarli yoki insonni ulug'lash kabi qarashlar qadimiy ildizga egadir. G'arbda bu tushuncha o'rta asrlarda diniy mutaasiblar tomonidan kishilarning inkvizatsiya qilishga qarshi kurashish fonida vujudga kelgi. Shu sababdan ham sharq ma'naviy yuksalish darajasi g'arb olamiga nisbatan uzoq o'tmishga ega.⁴

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasi.
2. <https://azkurs.org/ijtimoiy-soha-tushunchasi-va-uning-rivojlanishi>
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/03/social-services-agency>
4. <https://lex.uz/docs/-6445145#-6445169>
5. Abbasova Maftuna Subxonovna: Jamiyat ijtimoiy muhitini yangilashga sog'lom ma'naviy raqobatning ta'siri. 73-bet.
6. Jahongir Toshniyozovich Ibragimov - Akademiya Google https://scholar.google.com/citations?view_op=list_works&hl=ru&user=WtrCbdgA AAAJ

---

⁴ Abbasova Maftuna Subxonovna: Jamiyat ijtimoiy muhitini yangilashga sog'lom ma'naviy raqobatning ta'siri. 73-bet.

GOSPITAL TA'LIMDA SIFAT SO'Z TURKUMLARINI O'RGATISH METODIKASI ORQALI O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH

Xakimova Nargiza Xasanovna

Maktabagcha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi "Mehrli maktab" davlat ta'im muassasasi umumiy o'rta ta'limni tashkil etish bo'yicha pedagog xodim (Ona tili adabiyot fani o'qituvchisi)

Sattorova Dilrabo Elmurod qizi

Maktabagcha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi "Mehrli maktab" davlat ta'im muassasasi umumiy o'rta ta'limni tashkil etish bo'yicha pedagog xodim (Ona tili adabiyot fani o'qituvchisi)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10008058>

Annotatsiya: Ushbu maqola gospital ta'limning ona tili darslarini samarali tashkil etish va sifat so'z turkumi mavzusini o'rgatish orqali o'quvchilar nutqini o'stirish xususida fikr yuritadi. O'quvchilarning, eng avvalo, savodxonligini oshirishda to'g'ri o'qish, so'z boyligini oshirish, keng fikrlashga o'rgatish, nutqini, ongini rivojlantirish kabi bir qator xususiyatlarni o'rganishda ona tili darsini to'g'ri tashkil eta bilish haqida qarashlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: *Gospital ta'lim, so'z turkumlari, matn, tasniflash, so'z turkumlar soni, taraqqiyot, sifat, nutq, morfologiya, sintaktik, mashq.*

XXI asrga kelib mafkuraviy siyosat, qarashlar, dunyoqarash kengaydi va bu mamlakatlar o'rtasida asosiy siyosiy jarayonga aylandi. Ta'lim nazorati va ta'lim sifatiga katta e'tibor qaratildi.

Uzoq muddat davolanadigan o'quvchilarni ta'lim olishi uchun tibbiyot muassasasiga yoki uy ta'limiga jalb qilindi. Maqsad esa hali ham o'sha – o'sha, bemor bolalarni ta'limdan, maktabdan uzoqlashtirmagan holda bilim berishdan iborat. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, gospital maktablarda o'qigan o'quvchilarning 85 foizi o'z qiziqishlari va orzulari haqida so'zlab bergan bo'lsa, maktabga qatnamagan bemor bolalarning 10 tadan faqat 2 tasigina kelajak rejaları haqida so'zlab bergan. Mazkur tadqiqot ham gospital ta'lim va gospital maktabning bemor bolalar hayotida naqadar muhimligini ko'rsatib beradi. O'zbekiston hududida hozirgi kunda yagona bo'lgan "Mehrli maktab" deb nomlangan gospital maktab 2022-yil 16-maydan boshlab o'z faoliyatini olib bormoqda. Ushbu maktab bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi ilmiy markazida davolanayotgan 18 yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab oladi. Umuman olganda, ushbu gospital maktabning devorlari yorqin, kasallikni eslatmaydigan ranglar tanlangan. Maktab atmosferasini bola his qila oladi. Bola bugun qanday dars o'tilishini o'zi tanlashi va shu darsda ko'proq o'zi gapirishi ham muhim hisoblanadi. Darslar 30 minutdan tashkil qilingan. Baholash jarayoni ham mavjud. Maktabga tashrif, albatta shifokor ko'rsatmasi bilan bo'ladi. Shifokor yurishga ruxsat bermagan taqdirda, pedagog zamonaviy texnologiyalari bilan birgalikda bola huzuriga o'zi tashrif buyuradi va muolaja paytida darslar ham o'z vaqtida o'tiladi. Uzoq muddatli davolanish jarayonida bolaning xotirasi bilan bog'liq va avvalgi bilimlari yodidan ko'tarilib qolish holatlari ham uchrab turadi, shunda avvalgi bilimlarini yangi texnologiyalar orqali

ya'ni, qurilmali konstruktorlar, ertak qahramonlari, kompyuterlashtirilgan robototexnika orqali xotiralarini qisman yangilash yoki yangi bilimlar bilan boyitish imkoniyati paydo bo'ladi. Bundan tashqari jamoaviy ishlash orqali esa, yangi do'stlar orttirishlari va fikrlar almashinishlari mumkin bo'ladi. Eng asosiysi bolalarda nutqiy rivojlanish va jamiyatga to'laqonli qaytish hissi ustun bo'ladi.

"Gospital ta'limda sifat so'z turkumlarini o'rgatish metodikasi orqali o'quvchilar nutqini o'stirish" gospital ta'limda ona tili fani o'qituvchilari dasturi uchun tuzilgan bo'lib, u ona tili fani o'qituvchilariga ta'limda sifat so'z turkumlarini o'rgatish metodikasi orqali o'quvchilar nutqini o'stirishning mazmun va mohiyatini ochib beradi

Mana shundan kelib chiqib gospital ta'limda o'quvchilarning ham nazariy, ham amaliy muammolardan biri – nutq madaniyati masalalarini tadqiq etishdir. Nutq madaniyati keyingi yillarda tilshunoslikning mustaqil ilmiy yo'nalishi sifatida shakllandi va rivoj topmoqda. Shu bilan birga, bu sohaning ko'pgina muammolari hali o'zining asosli va chuqur tadqiqini topganicha yo'q. Mana shulardan biri o'zbek nutqi madaniyati va odobining tarixiy ildizlarini aniqlash, tadqiq qilish va ilmiy umumlashtirishdir.

So'zlar lug'aviy ma'nolari morfologik belgilari va gapda bajaradigan sintaktik vazifalariga ko'ra o'zaro farqlanuvchi turli guruhlar tashkil etadi. So'zlarning lug'aviy va grammatik jihatdan farqlanishiga ko'ra bunday guruhlarga bo'linishi so'z turkumlari deyiladi. Shunga ko'ra, so'zlarni turkumlarga ajratishda quyidagi uch muhim belgi asos bo'ladi.

1. So'zlar ifodalaydigan lug'aviy ma'no turkumlarga ajratishdagi muhim belgidir. Masalan, uy, yer, daraxt, kitob, tosh so'zlari borliqdagi predmetlarni anglatadi. Ularning nomi ekanligi bilan xarakterlanadi. Bir qator so'zlar shu predmetlarning biror belgisini: rangini, shakl-ko'rinishini, mazasini, hajm-o'lchamini ifodalaydi: oq, ko'k, katta, yumaloq, keng, uzun kabi. Shuningdek, bir qator so'zlar predmetning ish- harakatini anglatadi: bordi, yozdi, o'qidi, so'zlar ish-harakat yoki belgining belgisini bildiradi: darrov, sekin, oz, ko'p va boshqalar.

So'z ma'nolaridagi mavjud bu xususiyatlar ulami turkumlarga ajratishdagi asosiy belgidir. Turkumlarga ajratishdagi ikkinchi va uchinchi xususiyat so'zning shu ma'no tomoniga bog'liq ravishda yuzaga keladi. So'z turkumlarini ajratishda morfologik belgi ham muhimdir. Bu xususiyat muayyan so'z turkumlarida maxsus qo'shimchalar tizimi mavjudligini, ularni asosan shu turkumga xoslanganini ko'rsatadi. Masalan, ot turkumi ko'plik, kelishik, egalik, shakllariga ega bo'lganidek, boshqa turkumlardan farqli ravishda ularda kichraytish, erkalash shakllari ham bor. Shunga ko'ra otlar ko'plikda keladi, predmetning kimga, nimaga qarashliligini bildiradi, turlanadi. Shuningdek, maxsus ot yasovchi qo'shimchalarning mavjudligi, ot turkumi morfologik jihatdan to'la shakllangan turkum ekanligini ko'rsatadi.

Fe'l turkumida morfologik ko'rsatkichlar boshqacha—zamon, may, nisbat, shaxs-son kabi shakllar fe'lning o'ziga xosligini ta'minlaydi. Fe'llar tuslanadi, shaxs va sonni ifodalaydi. Maxsus fe'l yasovchi qo'shimchalarning mavjudligi bu turkumdagi so'zlarning ham turkumlanishi uchun to'la shakllanganligini ko'rsatsa fe'lning xoslangan shakllarini hosil qiluvchi qo'shimchalar mavjudligi fe'lning sintaktik vazifasini yana ham kengaytiradi.

So'z turkumlariga ajratishdagi belgilardan biri so'zning gapdagi sintaktik vazifasi bilan bog'liq. Masalan, bosh kelishikdagi ot ega vazifasini bajarsa, qaratqich kelishigidagi ot—aniqlovchi, boshqa kelishikdagi otlar to'ldiruvchi va hokazo vazifalarida keladi. Sintaktik jihatdan biror gap bo'lami vazifasida kelish muayyan so'z turkumi uchun qotib qolgan holat emas.

Chunonchi, sifat gapda aniqlovchi vazifasida keladi. Bu sifatning boshqa sintaktik vazifa bajarmasligini ko'rsatmaydi. Binobarin, sifatlar ham gapda to'ldiruvchi: kattani katta deydilar (Maqol), otlashganda ega: yaxshi yeydi oshini, yomon yeydi boshini (Maqol) vazifalarida qo'llaniladi.

Ko'rinadiki, so'z turkumlarining sintaktik vazifalari shu turkumdagi so'zlarning lug'aviy ma'nosiga mos holda bo'ladi. Xullas, so'z turkumlarini ajratishda shu uch belgigatayaniladi. Biroq bu belgilar barcha so'zlarda bir xil emas. Masalan, ot, fe'l turkumlari uchun bar uchala belgi yetakchi bo'lsa, olmosh va son uchun bu belgilar o'ta past darajada yoki sifat ravishda sintaktik belgi kuchli bo'lganidek, morfologik belgi u darajada emas.

O'zbek tilida so'z turkumlari 12 ta bo'lib ular quyidagi guruhlariga bo'linadi:

1. Mustaqil so'zlar.
2. Yordamchi so'zlar.
3. Modal so'zlar.
4. Undov so'zlar.
5. Taqlidiy so'zlar.

So'z turkumlarining barchasi grammatik shaklga ega. biroq lug'aviy, grammatik ma'nosi va vazifasiga ko'ra turlichadir.

1. So'z turkumlari ma'no ifodalashiga ko'ra quyidagicha:

1. *nomlovchi so'zlar: ot, sifat, son, fe'l, ravish.*
2. *ifodalovchi so'zlar: undov, modal so'z, yuklama, taqlidiy so'z.*
3. *ko'rsatuvchi so'zlar: olmosh, bog'lovchi, ko'makchi.*

2. Morfologik jihatidan o'zgarishiga ko'ra quyidagicha:

1. *morfologik jihatdan o'zgaradigan so'zlar : ot, sifat, son, olmosh, fe'l.*
2. *morfologik jihatdan o'zgarmaydigan so'zlar: ravish, bog'lovchi, ko'makchi, yuklama.*

3. Gapda sintaktik vazifa bajarishiga ko'ra quyidagicha:

1. *sintaktik vazifa bajaradigan so'zlar: ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish, taqlidiy so'z.*
2. *sintaktik vazifa bajarmaydigan so'zlar: ko'makchi, bog'lovchi, yuklama, undov so'z. Modal so'zlar garchand gap bo'lagi bo'lmasada, gapda kirish, so'z vazifasini bajaradi.*

O'zbek tilida mustaqil so'zlar: ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish. Lug'aviy ma'noga ega bo'lmagan, so'z va gaplarni o'zaro bog'lash, ularga qo'shimcha ma'no berish uchun ishlatilib, gapda biror gap bo'lagi vazifasida qo'llanilmaydigan so'zlar yordamchi so'zlar deyiladi. Yordamchi so'zlarga ko'makchi, bog'lovchi, yuklama kiradi. Yordamchi so'zlar lug'aviy ma'no anglatmaydi. Masalan, uchun, ammo, sayin, bilan, va deganda hech narsani tushunmaymiz. Biroq, til tizimida bu so'zlarning ham o'ziga xos o'rni bor.

Binobarin. ular so'z va gaplarni o'zaro munosabatlarini uyushtiradi (ko'makchi), so'z va gaplarni o'zaro bog'laydi (bog'lovchi), so'zlarga, ba'zan gapga qo'shimcha ma'no

beradi (yuklama). Shunga ko'ra yordamchi so'zlar hani til tizimidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lgan so'zlardir.

Sifatni o'rganish tizimi mavzuni leksik va grammatik tomondan izchillik bilan boyitib, murakkablashtirib borishni ko'zda tutadi. O'quvchilar sifatga *qanday?*, *qanaqa?* so'rog'ini berib, so'z turkumi sifatida o'rganadi.

Ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilar nutqi yangi-yangi sifatlar bilan boyitiladi, ularga oldindan ma'lum bo'lgan sifatlarning ma'nosiga aniqlik kiritiladi.

Sifatni o'rganish metodikasi uning lingvistik xususiyatlariga asoslanadi. Sifat predmetning belgisi (rangi, hajmi, shakli va ko'rinishi, maza-ta'mi, xarakter- xususiyati, hidi, vazni, o'rin va paytga munosabati)ni bildiradi. Sifatning leksik ma'nosi uni ot bilan bog'liq holda o'rganishni talab qiladi. Sifatni tushunish uchun boshlang'ich sinfdanoq o'quvchilar e'tibori sifatning otga bog'lanishini aniqlashga qaratiladi. O'quvchilar predmetning belgisini aytadilar, ularda so'roq yordamida gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasi o'stiriladi, ya'ni ular gapdagi sifat va otdan tuzilgan so'z birikmasini ajratadilar (atama aytilmaydi). Keyingi sinflarda bu bog'liqlik aniqlashtiriladi. Shunday qilib, sifatning semantik-grammatik xususiyatlari sifat ustida ishlashni leksik va grammatik (morfologik va sintaktik) yo'nalishda olib borishni talab etadi.

Gospital ta'limning ona tili darslarida „Sifat“ mavzusi quyidagi izchillikda o'rganiladi: 1) sifat bilan dastlabki tanishtirish ; 2) sifat haqida tushuncha berish; 3) shu grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim sifatlarning yozilishini o'zlashtirish va hokazo.

Sifat bilan (atamasiz) dastlabki tanishtirish (birinchi bosqich) sifatning leksik ma'nosi va so'roqlari ustida kuzatish o'tkazishdan boshlanadi. Predmetning belgilari xilma-xil bo'lib, uni rangi, mazasi, shakli; xil-xususiyatlari tomonidan tavsiflaydi. Shunday ekan, sifat tushunchasini shakllantirish uchun uning ma'nolarini aniqlash talab etiladi. O'qituvchi predmetni yoki uning rasmini ko'rsatadi, o'quvchilar uning belgilarini aytadilar va yozadilar.

Sifatning nutqimizdagi, fikrni aniq va tushunarli ifolashdagi o'rnini puxta o'zlashtirishga erishish uchun ma'nodosh va zid ma'noli sifatlar ustida ishlash, o'qish darslarida sifatning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishini kuzatish maqsadga muvofiq. Sifatni o'rganish jarayonida so'z yasashga oid mashqlarni muntazam o'tkazib borish o'quvchilarda u yoki bu so'z turkumini yasash uchun so'z yasovchi qo'shimchalardan ongli foydalanish malakasini shakllantiradi. Uchinchi bosqichda sifat haqidagi bilimlarni takomillashtirish, og'zaki va yozma nutqda sifatlardan aniq, o'rinli foydalanish ko'nikmasini o'stirish bilan bog'liq holda *-roq* qo'shimchasi bilan qo'llangan sifatlarni va *ko'm-ko'k*, *yam-yashil* kabi sifatlarni to'g'ri yozish malakasi shakllantiriladi. Tish mazmuni shu vazifalarni bajarishga qarab belgilanadi va o'quvchilar nutqini o'stirishga qaratiladi.

Nazariy ma'lumotlarga asoslanib: matnda berilgan otlarning belgilarini ifodalaydigan sifatlarni tanlab qo'yish, gapda sifat bog'langan otni (so'z birikmasini) aniqlab yozish; otga mos sifatlar tanlab predmetni tasvirlash, berilgan sifatlar yoki so'z birikmasi bilan gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi. Mashq materialini tanlashda *-roq* qo'shimchasi bilan qo'llangan *yaxshiroq aqlliroq* kabi, *shuningdek, tip-liniq, sapsariq* kabi sifatlar ko'proq bo'lishiga e'tibor beriladi. O'quvchilarning mustaqilligi osha borgan sayin mashq topshiriqlari ham asta-sekin murakkablashtira boriladi. Shunday qilib, sifatni o'zlashtirishda uni ot bilan o'zaro holda o'rganishga asoslaniladi.

Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqni yaratadi. „Nutq tafakkur bilan chambarchas bog'langandir. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa, fikrni ifodalab berib bo'lmaydi“. Fikrni nutqiy shakllantirish uning aniq,

tushunarli, sof, izchil, mantiqiy bo'lishini ta'minlaydi. Tilni egallash shu tilning fonetikasini, lug'at sostavini, grammatik qurilishini bilib olish, fikrni takomillashtirish uchun, tafakkurni o'stirish uchun shart-sharoit hozirlaydi. Bilimlar, faktlar, har xil axborotlar tafakkurning ham, nutqning ham materialidir. Nutq tafakkur jarayonini o'rganishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Nutqdan o'quvchining fikriy rivojining asosiy o'lchovlaridan biri sifatida foydalaniladi. O'quvchilarning barcha predmetlaridan materialni o'zlashtirishi va umumiy aqliy rivojlanishi haqida fikr yuritganda, u yoki bu mavzuni bola o'z nutqida (yozgan inshosida, axborotida, qayta hikoyalashda, savollarga bergan javobida) qanday bayon eta olishiga qaratiladi.

Shunday qilib, nutqni tafakkurdan ajratib bo'lmaydi, nutq tafakkur asosida rivojlanadi; fikr nutq yordamida pishib yetiladi, yuzaga chiqadi. Ikkinchi tomondan, nutqning o'sishi fikrni shakllantirishga yordam beradi, takomillashtiradi. O'quvchilar nutqini o'stirishning mashg'ulotning boshqa turlari bilan bog'liqligi.

O'quvchilar nutqini o'stirish boshqa o'quv predmetlaridan o'tkaziladigan mashg'ulotlar bilan ham uzviy ravishda bog'lanadi. Ona tili darslarida o'quvchilar til yordamida tabiat va kishilar hayoti haqida bilim oladilar: ular kuzatishni, o'ylashni va ko'rganlari, eshitganlari, o'qiganlari haqida to'g'ri bayon qilishni o'rganadilar. Ona tili darslari bolalar lug'atini boyitishga samarali yordam beradi, nutqni to'g'ri tuzishni o'rgatadi.

O'quvchilar belgi bildirgan so'zlarning nutqimizdagi ahamiyatini anglashlari uchun sifat ko'p uchraydigan matn tanlanib, avval sifatlarini tushirib qoldirib, so'ngra sifatleri bilan o'qib beriladi va mazmuni taqqoslab ko'rsatiladi. Predmetni aniq tasvirlash uchun uning belgisini bildiradigan so'zlardan foydalanilgani tushuntiriladi. Bu darslarda ko'rgazma vositalar (predmetlar, predmet rasmlari, syujetli rasmlar)dan keng foydalaniladi.

O'quvchilar qanday?, qanaqa? so'roqlariga javob bo'lgan (predmet belgisini bildirgan) so'zlarni o'zlashtirishlari uchun mashqning quyidagi turlari samarali hisoblanadi:

- 1) so'roq yordamida predmetning belgisini bildirgan so'zlarni tanlash;
- 2) aralash berilgan so'zlardan gap tuzish;
- 3) matndan kim? yoki nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zni va unga bog'langan qanday? va qanaqa? so'rog'iga javob bo'lgan so'zni tanlab (so'z birikmasini topib) aytish va yozish;
- 4) tayanch so'zlar va rasm asosida gap yoki kichik hikoya tuzish. Ikkinchi bosqichda asosan ikki vazifa: "sifat" tushunchasini shakllantirish hamda o'quvchilar nutqini yangi sifatlar bilan boyitib borish, fikrni aniq ifodalash uchun mazmunga mos sifatlardan nutqda o'rinli foydalanish ko'nikmasini o'stirish hal qilinadi.

"Sifat" tushunchasini shakllantirish o'quvchilarning "predmet belgisi" degan umumlashtirilgan kategoriyani o'zlashtirish darajasiga bevosita bog'liq. Shu maqsadda rang, maza, shakl-hajm, xilxususiyat bildiradigan so'zlar guruhlanadi va shu so'zlarning xususiyatlari umumlashtiriladi. Sifatning leksik ma'nosi bilan birga uning xarakterli grammatik xususiyatlari ham qayd etiladi.

Sifatlarning xususiyatlarini umumlashtirish asosida o'quvchilar uning so'z turkumi sifatidagi o'ziga xos ko'rsatkichlarini ajratadilar:

- a) predmet belgisini bildiradi,
- b) qanday? yoki qanaqa? so'rog'iga javob bo'ladi,
- v) gapda otga bog'lanib, shu ot bilan so'z birikmasi hosil qiladi, ikkinchi darajali bo'lak vazifasida keladi. Bu sinfda og'zaki va yozma ijodiy ishlar (maktab bog'i yoki

parkka ekskursiya vaqtida kuzatilgan daraxt, qushlar, hayvonlarni tasvirlab kichik hikoya tuzish kabilar)ga katta o‘rin beriladi.

O‘quvchilarning sifatning leksik ma‘nosi haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirish va predmetni har tomonlama tasvirlash malakasini o‘stirish uchun:

1) berilgan predmetlarning rangi, mazasi, shakli, xususiyatini ifodalaydigan sifatlar tanlash va yozish: Qanday shaftoli? Shirin, suvli, tuksiz shaftoli. Qanday kitob? Qalin, qizil kitob;

2) berilgan belgilariga qarab qaysi hayvon ekanini aniqlash: Tikanli, kichkina, foydali ... (tipratikan). Ehtiyotkor, ayyor, yovvoyi ... (tulki);

3) predmetlarning belgisiga qarab topishmoqlarning javobini ayting kabi mashqlardan foydalanish mumkin.

Sifatning nutqimizdagi, fikrni aniq va tushunarli ifolashdagi o‘rnini puxta o‘zlashtirishga erishish uchun ma‘nodosh va zid ma‘noli sifatlar ustida ishlash, o‘qish darslarida sifatning o‘z va ko‘chma ma‘noda ishlatilishini kuzatish maqsadga muvofiq. Sifatni o‘rganish jarayonida so‘z yasashga oid mashqlarni muntazam o‘tkazib borish o‘quvchilarda u yoki bu so‘z turkumini yasash uchun so‘z yasovchi qo‘shimchalardan ongli foydalanish malakasini shakllantiradi.

Nazariy ma‘lumotlarga asoslanib: matnda berilgan otlarning belgilarini ifodalaydigan sifatlarni tanlab qo‘yish, gapda sifat bog‘langan otni (so‘z birikmasini) aniqlab yozish; otga mos sifatlar tanlab predmetni tasvirlash, berilgan sifatlar yoki so‘z birikmasi bilan gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi. Mashq materialini tanlashda -roq qo‘shimchasi bilan qo‘llangan yaxshiroq, aqlliroq kabi, shuningdek, tip-tiniq, sap-sariq kabi sifatlar ko‘proq bo‘lishiga e‘tibor beriladi.

O‘quvchilarning mustaqilligi osha borgan sayin, mashq topshiriqlari ham asta-sekin murakkablashtira boriladi. Shunday qilib, sifatni o‘zlashtirishda uni ot bilan o‘zaro bog‘liq holda o‘rganishga asoslaniladi.

Mashqlar tizimi

• Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga qanday?, qanaqa? so‘roqlarini bering. Bu so‘zlar qanday ma‘no bildirayotganini ayting.

• Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga so‘roq bering. Ular qanday ma‘noni bildiriyapti?

• Qanday? so‘rog‘i yordamida sifatlarni toping.

• Rang, shakl, maza bildirgan sifatlarni narsa va Shaxs bildirgan so‘zlar bilan birikma tarzida yozing.

• Qanday? so‘rog‘iga javob bo‘lgan sifatlarni toping. Ular kimning yoki nimaning belgisini bildirayotganini ayting.

• Sifatlarga narsa va Shaxs bildirgan so‘zlar orqali so‘roq bering va ularni birikma tarzida yozing.

• Sifatlarni o‘zi bog‘langan so‘zlar bilan birikma tarzida yozing.

• Sifatlarni aniq lab, o‘zi bog‘langan so‘zlar bilan birikma tarzida yozing. Ularning tagiga to‘lqinli chiziq chizing. Ma‘no turini qavs ichida ko‘rsating.

• Chiziqchalar o‘rniga sifatning ma‘no turlaridan mosini qo‘yib yozing.

• Sifatlarni o‘zi bog‘langan so‘zlar bilan birikma tarzida yozing. Ularning gapdagi vazifasini ayting.

• Sifatlarga ma‘nodosh (shakldosh, qarama-qarshi) ma‘noli sifatlar toping. Ular ishtirokida gaplar tuzing. Shakldosh so‘zlarning turkumini ayting.

• Rasm asosida “Oltin kuz“ mavzusida hikoyacha tuzing. Hikoyangizda sifatlardan foydalaning. Savatchadagi kubiklarning 6 ta yog‘iga 6 xil surat yopishtirilgan. O‘quvchilar guruhlarining nomidan kelib chiqib, suratlariga mos birikmalar hosil qilishadi. Har bir guruhdan bittadan o‘quvchi taklif etiladi. (5 daqiqa)

“Xususiyyat bildiruvchi sifatlar “ guruhi (ot, o‘quvchi, soat, ona, daraxt, ko‘ylak)

Chopog‘on ot . A‘lochi o‘quvchi . Oltin soat. Mehribon ona. Mevali daraxt. Yangi ko‘ylak.

“Rang-tus bildiruvchi sifatlar” guruhi (olma, qalam, barg, paxta, gul, quyosh)
Qizil olma. Qora qalam. Yashil barg. Oq paxta. Pushti gul. Qizg‘ish quyosh

“Maza-ta‘m bildiruvchi sifatlar” guruhi (suv, nok, qalampir, olcha, bodring, anor)

Chuchuk suv. Shirin nok. Achchiq qalampir. Nordon olcha. Sho‘r bodring. Taxir anor

“Hajm-o‘lchov bildiruvchi sifatlar” guruhi (uy, Narvon, yo‘l, bino, bola, ko‘cha)

Keng uy. Uzun Narvon. Qisqa yo‘l. Baland bino. Kichkina bola. Tor ko‘cha

“Hid bildiruvchi sifatlar” guruhi (rayhon, botqoq, qo‘ng‘iz, atir, sarimsoq, balchiq)

Xushbo‘y rayhon. Badbo‘y botqoq. Sassiqlik qo‘ng‘iz. Xushbo‘y atir. Sassiqlik sarimsoq. Badbo‘y balchiq

“Makon-zamon bildiruvchi sifatlar” guruhi (uy, kiyim, yozuv, mevalar, gullar, olma)

Qishki uy. Yozgi kiyim. Qadimgi yozuv.. Kuzgi mevalar. Bahorgi gullar. Kechki olma

Xullas, ona tili mashg‘ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki, yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, til sezgirligini tarbiyalashga xizmat qilmog‘i lozim. Bu ona tili o‘qitishning asosiy maqsadidir.

Ana shu maqsaddan kelib chiqqan holda ona tili fani – o‘zbek tilining fonetikasi, leksikologiyasi va grammatikasi bo‘yicha bu tildan yozma va og‘zaki shakllarda keng va to‘g‘ri foydalanish uchun zarur bo‘lgan ilmiy-amaliy ma‘lumotlarni;

- o‘zbek tili imlosi, talaffuzi, yozma nutqida tinish belgilarini ishlatishning asosiy qoidalarini;

- ona tilining xazinasini bo‘lmish turli xildagi lug‘atlardan keng foydalana olishi;

- o‘z fikrini nutq sharoitiga mos ravishda turli sharoitlarda bayon eta olish vositalarini;

- bir ma‘noni (maqsadni, xabarni) turli shakllarda bera olish yo‘llarini

- ijtimoiy hayot uchun zarur bo‘lgan ish qog‘ozlarini yuritish ko‘nikmalarini;

- yosh va taraqqiyot darajasiga mos bo‘lgan badiiy, ilmiy, ijtimoiy asarlarni o‘rganib, ular haqidagi fikr – mulohazalarni, shaxsiy munosabatni og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri bayon eta olish madaniyatini;

- maktabda o‘qitiladigan fanlar, moddiy borliqdagi narsa-buyum, voqea, hodisalar orasidagi bog‘lanishlarni his eta olish va ularni ifodalay olishni;

- moddiy borliqni o‘rganish va uni tafakkur birliklarida ifodalashda, jamiyat a‘zolari o‘rtasida muloqot-robata o‘rnatishda ona tili va boshqa tillarning beqiyos ahamiyatini singdirish uchun zarur bo‘lgan nazariy ma‘lumot va amaliy ishlarni o‘z ichiga qamrab olishi kerak. Nutqning ikkinchi turi yozma nutqdir. Yozma nutqni rivojlantirish og‘zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon sanaladi. Chunki u o‘quvchidan Grammatik va mazmun jihatidan to‘g‘ri jumla qurishni, har bir so‘zni o‘z o‘rnida to‘g‘ri qo‘llashni, fikrni ixcham, izchil, ifodali, uslub jihatidan soda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar

asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Bu nutqning murakkab tabiati yana shundaki, u imlo, tinish belgilari va uslub bilan bog‘li. So‘zni to‘g‘ri yozish, tinish belgilarini o‘rinli qo‘llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon qilish o‘quvchidan katta mas‘uliyatni talab etadi. Shu sababli nutqning bu turi ancha sekin va murakkab kechadi.

Yozma nutqning o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri uni tekshirish, tuzatish, takomillashtirish mumkinligidir. Bu jihatdan u og‘zaki nutqqa qaraganda ancha qulay imkoniyatlarga ega. O‘quvchi yozma nutqdagi xato va kamchiliklar ustida ishlaydi, ularni bartaraf etadi, keyingi ishlarida bu xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘ymaslikka intiladi. Ona tili o‘qituvchisi shuni ham unutmasligi lozimki, ko‘pincha o‘quvchilar yozma ishlarda imlo va tinish belgilariga katta e‘tibor berib, matnning mazmuni ustida etarli ish olib bormaydilar. Matnlarda ko‘pincha mavzuga aloqasi bo‘lmagan fikrlar ustunlik qilib, asosiy fikrlar e‘tibordan chetda qoladi. Shuning uchun ona tili mashg‘ulotlarida o‘quvchilar diqqati faqat imlo va tinish belgilariga emas, balki bayon qilinayotgan fikrning asosli dalillarga ega bo‘lishi, materialning to‘g‘ri joylashtirilishi, fikrning nutq sharoitiga mos holda to‘g‘ri bayon qilinishiga ham qaratilishi lozim. Ona tili mashg‘ulotlarida shunday holatni vujudga keltirish lozimki, oquvchi yaratgan matnidan qoniqish hosil qilsin. Bu uni o‘z nutqini takomillashtirib borishga ilhomlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevori // Xalq so‘zi. –Toshkent, 2017. – 4 avgust.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonuni. 2020.
3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 14 jildlik. 12 jild. Toshkent.
4. M. Yusupov o‘qish va yozuv samaradorligini oshirish.
5. Sh. Rahmatullayev, A. Xojiyev O‘zbek tilining imlo lug‘ati–1995-yil
6. Y. Abdullayev, Sh. Yo‘ldasheva- Yangi alifbo va imlo Toshkent-2000- yil.
7. www.ziyonet.uz
8. www.savod.o‘rgatish.uz
9. www.arxiv.uz

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF PSYCHOLOGY

Raximov Jakhongir

School psychologist 287, Uchtepa district, Tashkent city

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10008194>

Annotation: *this article focuses on a brief history of psychology, who studied it. At the same time, the directions of modern psychology are mentioned.*

Keywords: *psychology, mental stage, experimental psychology, laboratory of psychology, mental state of humans, degree of development of the soul, karma, chakras.*

The history of psychology, like any other science, is an interesting and meaningful field of knowledge. The history of psychology is the history of the gradual accumulation of knowledge about the mental life phenomena characteristic of animals and humans by mankind. It is the process of collecting and deepening the knowledge of a person about himself. As we get acquainted with the history of psychology, we will learn how the desire to study the mental life of people and animals was shaped by their theoretical and practical needs at various historical stages, and how some laws were discovered. The history of psychology also provides information about how the field of psychological knowledge expanded in the stages of historical life, in connection with the general development of science and culture, and how psychology, which was the only one at the beginning, developed and rose to the level of a whole system of psychological sciences. The history of psychology provides an opportunity to know the psyche more deeply and clearly. Research and creation of useful scientific research methods that contribute to the development of the science of psychology is of great importance.

Since ancient times, people have been trying to find answers to questions about themselves, and at the same time, related to the mental processes taking place in their inner world. And this in turn led to the foundation of the science of psychology that we love to study. Psychology is a wonderful science. At the same time, it is both young and one of the oldest sciences. The term "psychology" literally means the science of the soul (Psyche - soul; logos = science).

In the past, psychology was part of metaphysics and dealt with the nature, origin and destiny of the soul. It was called rational psychology. But modern psychology is empirical and does not deal with the problems of the soul [3]. Already ancient philosophers thought about problems that are personal to modern psychology. The soul and its interconnectedness, perception, memory and thinking issues; education and upbringing, emotions and motivation of human behavior and many other questions were put forward by scholars in the 6th and 7th centuries BC after the first philosophical schools appeared in Greece. But the old thinkers were not psychos in the modern sense. The symbolic birthday of psychology is 1879, the year Wilhelm Wundt discovered the first experimental laboratory in Leipzig, Germany. Until then, psychology remained a speculative science.

And only V. Wundt took the liberty of combining psychology and experiment. For Wundt, psychology was the science of consciousness. In 1881, the Institute of Experimental Psychology was opened on the basis of a laboratory (it still exists), which became a state scientific center, but also an international center of psychologists.

During the Renaissance, Leonardo da Vinci, X. Vives contributed to the development of psychology. By the 18th century, M.V. Lomonosov, A.N. Radishchev, G. S. Skovoroda, T. Hobbes, B. Spinoza, G. Leibniz, J. Locke, K. A. Gelvetsii, P. A. Holbach, D. Diderot made many discoveries in psychology, enriching it with practical information. In the development of psychology, the experiments of the 19th century were of particular importance. During this period, a set of methods was used to study the psychological reality: observation, laboratory experiment, natural experiment, analysis of activity results, genetic method of modeling mental processes, test, expert assessment, interview, questionnaire, biography, etc. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, a number of psychological scientific schools and trends emerged: behaviorism, Gestalt psychology, personalism, Freudianism, etc. The teachings of I. M. Sechenov (reflective nature of the psyche), I. P. Pavlov (higher nervous activity) made an important contribution to the development of psychology. In Russia, V. M. Bekhterev's experimental laboratory (Kazon, 1885), Kharkov University and N. N. Lange's laboratory in Odessa, G. Chelpanov's laboratory in Kiev, S. Korsakov's in Moscow, later V. M. Bekhterev's, A. Lazursky's, A. Nechayev's in Petersburg, V. Chizh's Yuryev (Tartu , Estonia) had a special impact on the development of psychology. In 1912, the Institute of Psychology was opened at Moscow University. In the same year, I. A. Sikorsky established the Institute of Child Psychology for the first time in the world in Kiev. In the first half of the 20th century in Russia, K. N. Kornilov, P. P. Blonsky and other psychologists began to create scientific psychology based on dialectics.

Modern psychology is considered a science consisting of a multidisciplinary system of psychological knowledge, consisting of many fields with its own research subject: general psychology, aviation psychology, military psychology, differential psychology, psychophysiology, engineering psychology, space psychology, legal psychology, medical psychology, neuropsychology, pathopsychology, educational psychology, labor psychology, sports psychology, special psychology, creative psychology, management psychology, marketing psychology, social psychology, youth psychology, organizational psychology, religious psychology, family psychology, history of psychology, genetic psychology, applied psychology, experimental psychology, the main reason for the division of professional psychology, psycholinguistics, political psychology and other psychology into branches is the emergence of applied fields in its structure. Psychology is actively involved in solving important issues in industry, community management, education system, health care, culture, sports, transport, radio, television and other structures. The achievements of psychology are of particular importance in the realization of individual potentials and their activation, and thus have an impact on increasing labor efficiency. In modern psychology, electronic computing techniques, electrical and chemical tools are used to study the psyche in depth. In psychology, several methods are used to study a person, his mental experiences, stages of development, and cognitive activity. One of them,

the method of self-observation (introspection), continues to be fiercely debated. Some psychologists emphasize it as the main method of conducting research, while others recognize its limitations and recommend using objective methods instead. Thanks to objective methods, the material basis of the psyche has been determined, and it has been proven that the causal connection of subjective states with human internal relations is manifested in an individual and in a group. In the world community, psychological research is conducted on a large scale in scientific research institutes and centers, universities in the USA, England, France, Germany, Russia, and Switzerland.

Over time, the dimensions of the Earth changed, along with a new direction - the direction of esotericism, which includes concepts such as the spiritual dimensions of people, the level of development of the soul, karma, chakras. appeared. Although this direction is not scientifically and practically based, today the world's leading and most advanced psychologists are working in this direction and it remains useful for people who need psychological help.

In conclusion, it can be said that the science of the human psyche, that is, psychology, is a leading science that has retained its place and importance in terms of its usefulness and interest to people not only in the years before our era, but also at the time of the development of information technologies and social networks. is one of the directions. For humans, the science of psychology will retain its leading position and importance in the near future, since every person has a strong desire to gain self-awareness at the stage of development and growth and thereby further develop himself.

List of references:

1. Kazakova EV and others. Psychology. Study guide. -A.: 2018
2. Ergasheva G.Q. The lexical-semantic features of psychological terms in Russian and Uzbek languages. Philol. divination by science. doc. (PhD) Diss. afterref. - T.: 2018

Удк 629.7.08

ВЕДУЩИЕ МИРОВЫЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ АВИАЦИОННОЙ ТЕХНИКИ

Бедилов Одил Ташиарович

преподаватель Национального университета им. М.Улугбека

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10008237>

АННОТАЦИЯ

В статье дается общая информация про ведущие мировые производители авиационной техники, используемые композитные материалы, выдвижные багажные полки для ручной клади, использование алюминий-литиевых сплавов, позволит на 15 % снизить стоимость мили полёта и существенно снизить эксплуатационные расходы, повышения частоты выполнения полетов уменьшенными расходом топлива и стоимостью обслуживания.

ANNOTATION

The article provides general information about the world's leading manufacturers of aviation equipment, composite materials used, sliding luggage racks for hand luggage, the use of aluminum-lithium alloys, will reduce the cost of a flight mile by 15% and significantly reduce operating costs, increase the frequency of flights with reduced fuel consumption and maintenance costs.

Ключевые слова: авиационной, космической и военной техники, машиностроительная компания BOMBARDIER, производители авиационной техники Airbus и Embraer, крейсерская скорость, максимальной мощностью, практический потолок.

Keywords: aviation, space and military equipment, military engineering company, manufacturer of aviation equipment Airbus and Embraer, cruising speed, maximum power, practical ceiling.

Компания «The Boeing Company»

The Boeing Company— американская корпорация. Один из крупнейших мировых производителей авиационной, космической и военной техники. Штаб-квартира находится в Чикаго (штат Иллинойс, США).

В состав корпорации входят два основных производственных подразделения: *Boeing Commercial Airplanes* (гражданская продукция) и *Boeing Integrated Defense Systems* (продукция военного назначения и космическая техника). Кроме того, в состав корпорации входят *Boeing Capital Corporation* (вопросы финансирования проектов), *Shared Services Group* (инфраструктурная поддержка) и *Boeing Engineering, Operations & Technology* (разработка, приобретение и внедрение инновационных технологий и процессов).

Основные производственные мощности компании размещены в штате Калифорния, а также в городах Эверетт (штат Вашингтон) и Сент-Луис (штат Миссури).

В 1964—1967 годах была разработана серия Boeing 737— самых массовых реактивных пассажирских самолётов за всю историю пассажирского авиастроения.

А в 1966—1969 годах был разработан первый в мире дальнемагистральный двухпалубный широкофюзеляжный пассажирский самолёт Boeing 747. На момент своего создания он был самым большим, тяжёлым и вместительным пассажирским авиалайнером, оставаясь таковым в течение 37 лет, до появления A380, первый полёт которого состоялся в 2005 году.

1970-е и 1980-е годы

В 1978—1981 годах была разработана серия самолётов Boeing 767— экономичный двухмоторный реактивный авиалайнер, предназначенный для обслуживания линий средней и малой протяжённости, занимает промежуточное положение между более маленьким 757 и большими широкофюзеляжными 747.

А 19 февраля 1982 совершил первый полёт Boeing 757 (выпускавшийся с 1982 по 2004 годы) создан в качестве замены стареющему Boeing 727.

1990-е и 2000-е годы

В 1990—1994 годах была разработана серия знаменитых Boeing 777— семейство широкофюзеляжных пассажирских самолётов для авиалиний большой протяжённости. На Boeing 777 установлен абсолютный рекорд дальности для пассажирских самолётов: 21 601 км.

В 1997 году Боинг поглотил другого авиастроительного гиганта — авиаконцерн МакДоннел Дуглас.

С 2004 по 2009 годы была создана революционная серия экономичных широкофюзеляжных двух двигательных реактивных пассажирских самолётов Boeing 787 Dreamliner. Этот самолёт должен заменить устаревающую серию Boeing 767. Компания Boeing утверждает, что Dreamliner более экономичный, чем все предыдущие разработки. Этот проект унаследовал многие революционные идеи и технологии (например, крылья и фюзеляж из углепластика) своего предшественника Boeing Sonic Cruiser, разрабатывавшегося с конца 1990-х годов и замороженного на неопределённое время.

Заводы компании расположены в 67 странах мира. Компания поставляет свою продукцию в 145 стран мира. Boeing сотрудничает с более чем 5200 поставщиками в 100 странах.

Airbus

Airbus являются крупнейшим производителем гражданских самолётов в мире.

A320. Самолёты средней вместимости для авиалиний средней протяжённости, имеет множество модификаций. В последние годы A320 продаются в больших объёмах.

A380. Самолёты большой вместимости для авиалиний средней и большой протяжённости. Азиатские авиакомпании, традиционные пользователи 747-х, являются основными заказчиками A380. В настоящее время Boeing 747 производится в количестве не более 10 штук в год, новых заказов на пассажирские машины очень мало (из 99 заказанных с начала 2006 года Boeing 747 только 27— пассажирские). В то же время портфель заказов A380 с начала 2006 года увеличился на 60 пассажирских лайнеров.

A330. Самолёт Airbus оказался коммерчески более успешным в последние годы.

A330—широкофюзеляжный пассажирский самолёт фирмы Airbus, предназначенный для средних и дальних дистанций, оснащённый двумя турбовентиляторными двигателями. Первый полёт A330 состоялся 1 ноября 1992 года в версии A330-300.

Семейство самолётов Airbus A330neo является продолжением линейки Airbus A330 в рамках новой технологии Neo (New Engine Option), подразумевающей обновление двигателей и внедрение максимальной экономии для эффективной эксплуатации самолётов в авиакомпаниях.

Канадская машиностроительная компания BOMBARDIER.

Штаб-квартира— в Монреале, провинция Квебек.

История

Компания была основана в городе Валкур (Valcourt, провинция Квебек) в 1942 году под названием *L'Auto-Neige Bombardier Limitée* Жозеф-Арманом Бомбардье и первоначально специализировалась на выпуске снегоходов. Авиастроением компания занялась с середины 1980-х годов.

В 2003 году компания продала 65% акций своего подразделения Bombardier Recreational Products, которое занимается производством снегоходов, вездеходов, гидроциклов, моторных лодок и прочей техники для активного отдыха, сконцентрировавшись на железнодорожном машиностроении и авиастроении. На 2012 год 50% BRP принадлежало инвестиционному фонду BainCapital, 15 % — у

Caissede Dépôt&Placementsdu Québec, а оставшиеся 35% акций Bombardier Recreational Products принадлежат семье Бомбардье.

Компания контролируется семьёй Бомбардье. Президент— Пьер Бодуэн.

Компания производит самолёты, железнодорожную технику, трамваи.

Основные подразделения компании- крупнейший в мире производитель железнодорожной техники Bombardier Transportation и Bombardier Aerospace— четвёртый в мире производитель гражданских самолётов после Boeing, Airbus и Embraer.

В 2018 году в Bombardier работало 59,8 тыс. человек.

Выручка компании в 2008/2009 финансовом году— \$19,7 млрд (рост на 12,6%, в 2007— \$17,5 млрд), чистая прибыль— \$1млрд (рост в 3,2 раза, в 2007— \$317 млн).

Выручка в 2015/2016 финансовом году— \$14,73 млрд, чистая прибыль— \$249 млн. За данный период компания продала 337 самолётов, в том числе 149— предназначенных для региональных перевозок (Q300, Q200 и Q400).

Самолётостроение

Основная статья: **Bombardier Aerospace**

Компания относится к крупнейшим мировым производителям самолётов бизнес-класса и самолётов регионального назначения.

Bombardier Aerospace— четвёртый в мире производитель гражданских самолётов после Boeing, Airbus и Embraer.

Бизнес-джеты

Посадка **Bombardier Global** в международном аэропорту Монреаля

Bombardier Global

Regional CRJ-200 В 2010 году Bombardier обновил линейку бизнес-джетов^[4]:

- Bombardier Global Express XRS, Bombardier Global 5000
- BombardierGlobal 6000, BombardierGlobal 7000
- BombardierGlobal 8000 (поступит в эксплуатацию в 2017 году)

Коммерческие реактивные самолёты

BombardierCRJ100/CRJ200 (50 пасс.), BombardierCRJ700/CRJ900/CRJ1000 (70-100 пассажиров), BombardierC-Series (100-160 пассажиров)

Bombardier C-Series

Bombardier C-series— проект семейства пассажирских узкофюзеляжных двухмоторных реактивных самолётовсредней дальности канадской компании **Bombardier Aerospace**. Планируются модели **CS100** на 110 мест и **CS300** на 130 мест (первоначально были названы C110 и C130).

Первый полёт был первоначально запланирован на вторую половину 2012 года, затем перенесён на июнь 2013. В итоге первый полёт Bombardier CS100 состоялся 16 сентября 2013 года. Первая поставка заказчику была запланирована на конец 2014 года, затем перенесена на вторую половину 2015 года.

Основными конкурентами являются Boeing 737 Next Generation и Airbus A320, а также Embraer E-Jet. Bombardier планирует добиться расхода топлива на 20 % меньше чем у конкурентов.

Разработка

Самолёт Bombardier C-Series содержит особенности, подобные тем, которые содержатся в Boeing 787 Dreamliner и Airbus A350: больше используются композитные материалы, «стеклянная кабина», подвижные багажные полки, что позволяет каждому пассажиру убрать значительную часть ручной клади. Самолёты C-Series будут содержать 70 % современных материалов, включая 46 % композитных материалов и 24 % алюминий-литиевых сплавов, что позволит на 15 % снизить стоимость мили полёта и существенно снизить эксплуатационные расходы.

Турбовинтовые самолёты

Bombardier Q Series

Bombardier DHC-8/Q серия или **Бомбардье Дэш 8** (также обозначается как **DHC-8**) — канадский двухмоторный турбовинтовой ближнемагистральный военно-транспортный, пассажирский самолёт для линий малой и средней протяжённости, разработанный и выпускаемый канадской авиастроительной компанией **deHavillandCanada** до 1992 года. С 1992 года по настоящее время Bombardier DHC-8 производится канадской авиастроительной компанией **BombardierAerospace**, которая в 1992 году выкупила компанию **DeHavillandCanada** у американской авиастроительной компании **Boeing**. С 1996 года самолёт носит обозначение **Q** — **серия** от английского слова «тихий» (англ. *quiet*), благодаря установленной системе активного шумоподавления (англ. *Active Noise and Vibration Suppression (ANVS) system*), разработанной для снижения уровня шума в салоне самолёта и снижения вибрации до уровня турбореактивных авиалайнеров. По настоящее время построено 1169 самолётов Bombardier DHC-8 всех модификаций.

Модификации: BOMBARDIER DHC-8M-100

Bombardier DHC-8M-100 - транспортная модификация самолета **Bombardier DHC-8**. Произведено 2 самолета данной модификации для транспортной авиации Канады.

BOMBARDIER CC-142

Bombardier CC-142 - военно-транспортная модификация самолета **Bombardier DHC-8**, предназначенная для **ВВС Канады** в Европе. **BOMBARDIER E-9A** - патрульная модификация самолета **Bombardier DHC-8**, предназначенная для **ВВС США**, которая используется для обеспечения военных учений **США** в **Мексиканском заливе**. 2 самолёта базируются на американском военном аэродроме **Tyndall AFB**, расположенном в штате **Флорида (США)**.

Bombardier DHC-8-Q200 - пассажирская модификация самолета **Bombardier DHC-8**, аналогичная модификации **Bombardier DHC-8-200**, но с наличием системы активного шумоподавления (*ActiveNoiseandVibrationSuppression (ANVS) system*).

Серия 300 DHC-8-300

Удлиненная на 3,43 м версия, 50-56 местный пассажирский самолёт, введённый в эксплуатацию в 1989. Оснащён двигателями PW123 или PW123B или PW123E, мощностью 2500 л.с. (1865 кВт).

DHC-8-300A Модификация DHC-8-300 с увеличенной полезной нагрузкой.

Q300 Модификация DHC-8-300 с системой активного шумоподавления (*ANVS*).

Серия 400 Q400 Увеличенная модификация, 70-78-местный пассажирский самолёт, введённый в эксплуатацию в **2000 году**. Крейсерская скорость на 140 км/ч выше, чем у предыдущих версий, и составляет 667 км/ч. Самолёт оснащён двигателями PW150A, максимальной мощностью 5071 л.с. (3783 кВт) (крейсерская мощность 4850 л.с. (3618 кВт)). Практический потолок составляет 7600 м для стандартных вариантов; для самолётов, оснащённых выпадающими кислородными масками пассажиров, потолок составляет 8200м. Все самолёты модификации Q400 имеют систему активного шумоподавления (*ANVS*).

Подготовка **Bombardier Q400** к вылету на аэродроме **Сплит**

Q400 NextGen

Модификация Q400 с улучшенным салоном, освещением, иллюминаторами, верхней багажной полкой и с уменьшенными расходом топлива и стоимостью обслуживания.

Q400-MR

Морская бомбардировочная модификация Q400 для *French Sécurité Civile*.

Компания «ATR»

Европейский франко-итальянский концерн производитель турбовинтовых самолетов — компания ATR во время авиасалона в Фарнборо заключила контракты на поставку новых ВС с четырьмя компаниями. Заказы разместили национальный перевозчик Лаоса Lao Airlines, тайваньская авиакомпания Trans Asia Airways, датская лизинговая компания Nordic Aviation Capital и американский лизингодатель Air Lease Corporation.

Lao Airlines подписала контракт на поставку двух самолетов ATR 72-600 общей стоимостью 47 млн долл. по каталожным ценам. В парке авиаперевозчика сейчас эксплуатируются четыре самолета ATR 72-500. Lao Airlines заявила, что самолеты приобретаются для расширения флота с целью повышения частоты выполнения полетов на уже существующих маршрутах. Также авиакомпания планирует открыть новые региональные направления.

Trans Asia Airways заказала восемь ATR 72-600 и разместила опцион еще на одну такую же машину. Стоимость контракта оценивается в 210 млн. долл. Поставки запланированы на 2017–2019 гг. Самолеты приобретаются для замены в парке авиаперевозчика девяти ATR 72-500.

Подписанный с Nordic Aviation контракт лишь подтверждает заинтересованность датского лизингодателя в турбовинтовых самолетах. Компания заказала один ATR 42-600, но **уже располагает контрактами** на 10 ATR 72-600 и два ATR 72-500. Американский лизингодатель Air Lease Corporation подтвердил **размещенный в 2018 г. предварительный контракт** на десять самолетов ATR 72-600, при этом два ВС были переведены из опциона в твердый заказ. Таким образом,

общий парк самолетов ATR такого типа у лизинговой компании увеличился до 14 машин. Самолеты будут поставлены заказчику в сентябре 2013 г.

Всего с начала года ATR получил заказы на 24 самолета (23 ATR 72-600 и один ATR 42-600). Выступая на пресс-конференции в Фарнборо, гендиректор компании ATR Филиппо Баньято заявил, что при имеющемся портфеле заказов более чем на 200 самолетов ATR занимает примерно две трети рынка региональных турбовинтовых самолетов в 50–90-местном сегменте.

"Авиационный рынок становится все более сегментированным. Турбопропы вместимостью до 90 пасс. становятся все более востребованы, и позиции ATR в этом сегменте очень хороши, — говорит Филиппо Баньято. — Самолеты с пропеллерами сейчас составляют 80% портфеля заказов на ВС до 90 кресел. Что касается турбореактивных региональных самолетов, то их операционные расходы выше, чем у турбовинтовых, и их продажи все более смещаются в сегмент с большей вместимостью, тогда как в сегменте до 90 мест роль турбопропов будет все более доминирующей".

ATR 42 – это турбовинтовой самолет, который относится к семейству ближнемагистральных крылатых машин от франко-итальянского авиаконцерна «AvionsdeTransportRegional». ATR 42 является региональным двухмоторным самолетом. Чаще всего он используется для перевозок пассажиров на небольших маршрутах.

Сборка этой модели происходит в Тулузе. Проект по разработке самолета был открыт в 1981 г. ATR 42 был сертифицирован в 1985 г. Базовая версия самолета рассчитана на перевозку 42 человек. Максимальное расстояние равно 1500 км, а средняя скорость самолета составляет 450 км/ч. Уникальная конструкция крыла обеспечивает ему хорошую устойчивость даже на небольших скоростях (при посадке).

В 1996 г. эту модель сняли с производства, однако такие самолеты до сих пор эксплуатируются. Специалисты предложили улучшенную версию данной модели - ATR 42-500. Этот самолет отличается эргономичным дизайном, большой грузоподъемностью и хорошей шумоизоляцией. На нем установлены 6-лопастные винты из композитных материалов. Еще более прогрессивной версией считается ATR 42-600 – турбовинтовой ближнемагистральный самолет, производство которого ведется с 2007 г.

ATR-72 пассажирский двухмоторный турбовинтовой самолёт для среднемагистральных перелётов. Самолёт предназначен для перевозки до 74 пассажиров одного класса на средние расстояния и управляется двумя пилотами.

Использованная литература

1. [История успеха Bombardier: от снегоходов до самолетов | linDEAL.](#)
2. [Private Jet Charter Bombardier CRJ-200 | Mercury Jets](#)
3. [Q200 Grupo SATA | More info on www.bombardier.com/en/aerospa... | Flickr](#)
4. [Category:ATR 42-600 - Wikimedia Commons](#)
5. Полковник О. Нейвинский. Военные и специальные модификации самолёта DHC-8. «Зарубежное военное обозрение», № 7 (808), июль 2014.
6. Jackson, Paul. *Jane's All The World's Aircraft 2003–2004*. Coulsdon, UK: Jane's Information Group, 2003
7. ru.wikipedia.org Airbus A220
8. [avia.pro>blog/bombardier-cs-100-tehnicheskie-...](#)
9. ru.wikipedia.org Bombardier CRJ200
10. [en.wikipedia.org/wiki/File:First_Air_ATR-42_cabin_\(Quintin_Soloviev\).jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:First_Air_ATR-42_cabin_(Quintin_Soloviev).jpg)

MATEMATIKA O'QITISH METODIKALARI VA ULARNI O'QUV JARAYONIGA TATBIQ ETILISHI

Mayunusova Ma'mura Sultanbekovna

Andijon viloyati, Andijon shahar 25-maktab matematika fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10008434>

Abstract: *This article provides information on mathematics teaching methods and their application to the educational process.*

Keywords: *formation of scientific outlook in students, mathematical thinking and mathematical culture, logical thinking, algebra, mathematical analysis and geometry.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada matematika o'qitish metodikalari va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etilishi borasida ma'lumotlar keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, matematik tafakkurni va matematik madaniyatni, mantiqiy tafakkur, algebradan, matematik analizdan va geometriya.*

Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarga ta'lim va tarbiya berishga hamda "Matematika" fanini o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

2017 yil.... O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" gi 187-son qarori chiqdi.

2017 yili matematika fanidan standart hamda o'quv dasturini ishlab chiqishda yuqorida qayd etilgan Germaniya, Singapur, Koreya Respublikasi va Yaponiya kabi davlatlar standartlaridan tashqari umume'tirof etilgan halqaro baholash dasturlari ramkalari va metodologiyasi ozmi-ko'pmi, hisobga olindi:

1) Evropa Kengashining "uzluksiz ta'lim uchun tayanch kompetentsiyalar – umumevropa standartlari strukturasi" to'g'risidagi hujjati ("Key competences for lifelong learning — a European Reference Framework") [1]

2) iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) xalqaro o'quvchilarni baholash dasturi (Programme for International Student Assessment (PISA)) ramkalari [2] .

3) ta'lim natijalarini baholash bo'yicha xalqaro Assosiasiyasining (International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)) xalqaro matematika va aniq va tabiiy fanlarning tendentsiyalarini o'rganish markazi (Trends in international mathematics and science study Center (TIMSS)) ramkalari . ham inobatga olindi.

2018 yil... Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori chiqdi.

Unga muvofiq xalqaro tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda matematikadan davlat ta'lim standarti, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlari mazmuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Bunda davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlarini ilg'or xorijiy davlatlar bilan qiyoslash orqali o'rganib chiqildi. Qarorda ilg'or xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqqan holda davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlari mazmuniga bosqichma-bosqich o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilishi ko'zda tutilgan.

Shu bilan birga, umumiy o'rta ta'lim tizimida matematikani o'rganish bo'yicha qo'llaniladigan darsliklar va o'quv-metodik majmualarni yaratish va modernizatsiya qilish bo'yicha xalqaro ekspertlarni jalb qilgan holda mualliflar guruhlarini shakllantirib, xalqaro baholash dasturlari asosida matematikani o'rganish bo'yicha qo'llaniladigan darsliklar va o'quv-metodik majmualar yaratilishi belgilangan.

2020 yil... O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020 yil 2 mart kuni "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi 2020 yil 2 martdagi PF-5953-son Farmoni imzolangan. Bu Farmonda umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturini ishlab chiqish vazifasi belgilanib, maktab o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish mexanizmini yaratish vazifasi qayd etilgan.

Matematika so'zi qadimgi grekcha - **mathema** so'zidan olingan bo'lib, uning ma'nosi «**fanlarni bilish**» demakdir. Matematika fanining o'rganadigan narsasi (ob'ekti) materiyadagi mavjud narsalarning fazoviy formalari va ular orasidagi miqdoriy munosabatlardan iborat. Hozirgi davrda matematika fani shartli ravishda ikkiga ajraladi.

1) elementar matematika, 2) oliy matematika.

Elementar matematika ham mustaqil mazmunga ega bo'lgan fan bo'lib, u oliy matematikaning turli tarmoqlaridan, ya'ni nazariy arifmetikadan, sonlar nazariyasidan, oliy algebradan, matematik analizdan va geometriyaning mantiqiy kursidan olingan elementar ma'lumotlar asosiga qurilgandir.

Oliy matematika fani esa real olamning fazoviy formalari va ular orasidagi miqdoriy munosabatlarni to'la hamda chuqur aks ettiruvchi matematik qonuniyatlarni topish bilan shu qo'llanadi.

Elementar matematika fani maktab matematika kursining asosini tashkil qiladi. Maktab matematika kursininng maqsadi o'quvchilarga ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda matematik bilimlar sistemasi ma'lum usulda (metodika) orqali o'quvchilarga etkaziladi. (Metodika so'zi grekcha so'z bo'lib, «yo'l» degan ma'noni beradi). Matematika metodikasi pedagogika va didaktika fanining asosiy bo'limlaridan biri bo'lib,

jamiyatimiz taraqqiyoti darajasida ta'lim maqsadlariga mos keluvchi matematikani o'qitish, o'rganish qonuniyatlarini o'rganadigan mustaqil fandır.

Matematika metodikasi haqidagi tushuncha birinchi bo'lib shveysariyalik pedagog - matematik G.Pestalotsining 1803 yilda yozgan «Sonni ko'rgazmali o'rganish» asarida bayon qilingan. XVII asrning birinchi yarmidan boshlab matematika o'qitish metodikasiga doir masalalar bilan rus olimlaridan akademik S.E.Gurev (1760-1813), XVIII asrning birinchi va ikkinchi yarmidan esa N.I.Lobachevskiy (1792-1856), I.N.Ulyanov (1831-1886), L.N.Tolstoy (1828-1910) va atoqli metodist-matematik S.I.Shoxor-Trotskiy (1853-1923), A.N.Ostrogradskiy va boshqalar shug'ullandilar va ular matematika faniga ilmiy nuqtai-nazardan qarab, uning progressiv asoslarini ishlab chiqdilar. Masalan, A.N.Ostrogradskiy

Keyinchalik matematika o'qitish metodikasining turli yo'nalishlari bilan N.A.Izvol'skiy, V.M.Bradis, S.E.Lyapin, I.K.Andronov, N.A.Glagoleva, I.Ya.Dempman, A.N.Barsukov, S.I.Novoselov, A.Ya.Xinchin, N.F.Chetveruxin, A.N.Kolmogorov, A.I.Markushevich, A.I.Fetisov va boshqalar shug'ullandilar.

1970 yildan boshlab maktab matematika kursining mazmuni yangi dastur asosida o'zgartirildi, natijada uni o'qitish metodikasi ham ishlab chiqildi. Hozirgi dastur asosida o'qitilayotgan maktab matematika fanining metodikasi bilan professorlardan V.M.Kolyagin, J.Ikromov, R.S.Cherkasov, P.M.Erdniev, N./aybullaev, T.To'laganov, A.Abduqodirov va boshqa metodist olimlar shug'ullanmoqdalar. Matematika o'qitish metodikasi pedagogika institutlarining III-IV kurslarida o'tiladi. U o'zining tuzilishi xususiyatiga ko'ra shartli ravishda uchga bo'linadi:

1. Matematika o'qitishning umumiy metodikasi. Bu bo'limda matematika fanining maqsadi, mazmuni, formasi, metodlari va uning vositalarining metodik sistemasi, pedagogika, psixologiya qonunlari hamda didaktik printsiplar asosida ochib beriladi.

2. Matematika o'qitishning maxsus metodikasi. Bu bo'limda matematika o'qitish umumiy metodikasining qonun va qoidalarining aniq mavzu materiallariga tadbiiq qilish yo'llari ko'rsatiladi.

3. Matematika o'qitishning aniq metodikasi. Bu bo'lim ikki qismdan iborat: 1). Umumiy metodikaning xususiy masalalari;

2). Maxsus metodikaning xususiy masalalari.

Masalan, VI sinfda matematika darslarini rejalashtirish va uni o'tkazish metodikasi deyilsa, bu umumiy metodikaning xususiy masalasi bo'lib hisoblanadi.

O'rta maktablarda matematika o'qitishning maqsadi quyidagi uch omil bilan belgilanadi:

1. Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi.

2. Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi.

3. Matematika o'qitishning amaliy maqsadi.

Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

a) O'quvchilarga ma'lum bir dastur asosida matematik bilimlar tizimini berish.

Bu bilimlar tizimi matematika fani to'g'risida o'quvchilarga etarli darajada ma'lumot berishi, ularni matematika fanining yuqori bo'limlarini o'rganishga tayyorlashi kerak. Bundan

tashqari, dastur asosida o'quvchilar o'qish jarayonida olgan bilimlarining ishonchli ekanligini tekshira bilishga o'rganishlari, ya'ni isbotlash va nazorat qilishning asosiy metodlarini egallashlari kerak.

b) O'quvchilarning og'zaki va yozma matematik bilimlarini tarkib toptirish.

Matematikani o'rganish o'quvchilarning o'z ona tillarida xatosiz so'zlash, o'z fikrini aniq, ravshan va lo'nda qilib bayon eta bilish malakalarini o'zlashtirishlariga yordam berishi kerak. Bu degan so'z o'quvchilarning har bir matematik qoidani o'z ona tillarida to'g'ri gapira olishlariga erishish hamda ularni ana shu qoidaning matematik ifodasini formulalar yordamida to'g'ri yoza olish qobiliyatlarini atroflicha shakllantirish demakdir;

v) O'quvchilarni matematik qonuniyatlar asosida real haqiqatlarni bilishga o'rgatish. Bu erda o'quvchilarga real olamda yuz beradigan eng sodda hodisalardan tortib to murakkab hodisalargacha hammasining fazoviy formalari va ular orasidagi miqdoriy munosabatlarni tushunishga imkon beradigan hajmda bilimlar berish ko'zda tutiladi.

Bunday bilimlar berish orqali esa o'quvchilarning fazoviy tasavvur qilishlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi.

Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi o'z oldiga quyidagilarni qo'yadi:

a) O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish. Bu g'oya bilish nazariyasi asosida amalga oshiriladi.

b) O'quvchilarda matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishlarni tarbiyalash.

Bizga ma'lumki, matematika darslarida o'quvchilar o'qishning dastlabki kunlaridanoq mustaqil ravishda xulosa chiqarishga o'rganadilar. Ular avvalo kuzatishlar natijasida, so'ngra esa mantiqiy tafakkur qilish natijasida xulosa chiqaradilar. Ana shu chiqarilgan xulosalar matematik qonuniyatlar bilan tasdiqlanadi.

Matematika o'qituvchisining vazifasi o'quvchilarda mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir.

v) O'quvchilarda matematik tafakkurni va matematik madaniyatni shakllantirish. Matematika darslarida o'rganiladigan har bir matematik xulosa qat'iylikni talab qiladi, bu esa o'z navbatida juda ko'p matematik tushuncha va qonuniyatlar bilan ifodalanadi. O'quvchilar ana shu qonuniyatlarni bosqichma- bosqich o'rganishlari davomida ularning mantiqiy tafakkur qilishlari rivojlanadi, matematik xulosa chiqarish madaniyatlari shakllanadi. O'quvchilarni biror matematik qonuniyatni ifoda qilmoqchi bo'lgan fikrlarni simvolik tilda to'g'ri ifodalay olishlari va aksincha simvolik tilda ifoda qilingan matematik qonuniyatni o'z ona tillarida ifoda qila olishlariga o'rgatish orqali ularda matematik madaniyat shakllantiriladi.

3. Matematika o'qitishning amaliy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

a) Matematika kursida olingan nazariy bilimlarni kundalik hayotda uchraydigan elementar masalalarni echishga tadbiq qila olishga o'rgatish. Bunda asosan o'quvchilarda nazariy bilimlarni amaliyotga bog'lay olish imkoniyatlarini tarkib toptirish, ularda turli sonlar va matematik ifodalar ustida amallar bajarish malakalarini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun maxsus tuzilgan amaliy masalalarni hal qilishga o'rgatiladi.

b) Matematikani o'qitishda texnik vosita va ko'rgazmali qurollardan foydalanish malakalarini shakllantirish. Bunda o'quvchilarning matematika darslarida texnika

vositalaridan, matematik ko'rgazmali qurollar, jadvallar va hisoblash vositalaridan foydalana olish malakalari tarkib toptiriladi.

v) O'quvchilarni mustaqil ravishda matematik bilimlarni egallashga o'rgatish. Bunda asosan o'quvchilarni o'quv darsliklaridan va ilmiy-ommaviy matematik kitoblardan mustaqil o'qib o'rganish malakalarini shakllantirishdan iboratdir.

Shunday qilib, pedagogik aylanmaga o'quvchilarning tajribani o'zlashtirish darajasi sifatini o'zlashtirish koeffitsienti yordamida aniq hisoblash metodikasini kiritish pedagogik texnologiyaning muhim tamoyillaridan birini ifodalashga imkon beradi. Bu ta'limning tugallanganlik tamoyilidir. Mazkur tamoyil maktabda o'qitish jarayoni samarasiz kechishi muammolarning yechimi va yo'nalishlarini izlab topish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. 2017 yil 14 yanvar – Toshkent : O'zbekiston, 2017. - 104 b.
2. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. T.:Fan va texnologiya, 2009.-b.348.
3. Tolipov O'.Q., Usmanboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Monografiya. Toshkent: "Fan". 2006.
4. Galitskiy M.A. va boshqalar. Algebra va matematik analiz kursini chuqur o'rganish. – T.: O'qituvchi, 1995.

JONAJON O‘ZBEKISTONIMIZ TA’LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR

Xamroqulova Parizod Xurshid qizi
Samarqand viloyati Jomboy tumani 3-maktab

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10008518>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yangilanayotgan O‘zbekistonda ta’limning ahamiyati haqida, shuningdek, ta’lim tizimidagi islohotlar haqida so‘z yuritiladi.*

Mamlakatimizda istiqloqlarning dastlabki yillaridan boshlab ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, farzandlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashlari, jismoniy va ma’naviy jihatdan yetuk insonlar bo‘lib voyaga yetishlarini ta’minlash, ularning qobiliyat va iste’dodi, intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish, yoshlarimiz qalbida ona yurtga sadoqat va fidoyilik tuyg‘ularini kamol toptirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimizning 2017 yil 7 fevraldagi "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida"gi farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta’lim va ilm-fan sohalarini rivojlantirish borasida bir qator vazifalar belgilangan.

Hujjatda ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi ta’lim muassasalarini qurish, ta’mirlash va kapital ta’mirlash barobarida ularni zamonaviy o‘quv va laboratoriya jihozlari, kompyuter texnikasi va o‘quv-metodik qo‘llanmalar bilan ta’minlash nazarda tutilgan.

Ma’lumki, mamlakatimiz ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo‘yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi. Farmon loyihasida ta’limdagi hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko‘rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan.

Jumladan, jamiyatda muallimning obro‘-e’tibori va maqomini ko‘tarish, o‘quv dasturlari va metodikasini to‘liq qayta ko‘rib chiqish, maktabni ta’limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog‘lash, o‘qituvchilarni ortiqcha qog‘ozbozlikdan xalos etib, o‘z ustida ko‘proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag‘batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma’naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilmoqda. Eng asosiysi, joylardagi rahbarlarning, shuningdek, mahalliy kengashlarning ushbu muhim masalaga yondashuvi va e’tiborini tubdan o‘zgartirish, ularning mas’uliyati, javobgarligi va hisobdorligi mexanizmlari kiritilmoqda.

Keyingi bir yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining yetmishga yaqin qaror, farmon va farmoyishlari qabul qilindi. Bu tom ma’nodagi ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar va yangilanishlar jarayonini boshlab berdi.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev o‘zining “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” asarida ta’lim va ilm-fan, davlatning yoshlarga doir siyosatini amalga oshirish, ta’limning yangi, zamonaviy usullarini, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish sohasidagi ishlar axvoli Tanqidiy tahlil qilib, bir qator vazifalarni amalga oshirishga e’tibor qaratdilar.

Prezidentimizning 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish va yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Farmonda Xalq ta’limi vazirligi zimmasiga bir qator vazifalar yuklatilgan.

Xususan, ta’lim tizimining asosi bo‘lgan Milliy o‘quv dasturini yaratish ana shunday muhim vazifalardan biridir. U avvalgi Davlat ta’lim standartidan tubdan farq qiladi, ko‘proq amaliyotga yo‘naltiriladi. Mazkur dasturni ishlab chiqishda xalqaro ekspertlar jalb qilinadi va u xalqaro standartlarga muvofiqlashtiriladi.

Farmonda, shuningdek, pedagoglar malakasini oshirish masalasiga ham alohida e’tibor qaratilgan, aniq vazifalar belgilangan. Ayni paytda xalq ta’limi tizimida o‘qituvchilar uchun har besh yil, rahbarlar uchun esa har uch yilda malaka oshirish tartibi amal qilyapti. Bundan buyon ana shu besh yillik muddat qisqarib, kredit-modul asosida malaka oshirish tizimi yo‘lga qo‘yiladi. O‘qituvchilar malakasini oshirishda nafaqat xalq ta’limi tizimidagi malaka oshirish institutlari yoki markazlari, balki oliy va nodavlat ta’lim muassasalari mutaxassislarini ham jalb etish ko‘zda tutilgan.

Farmonda kasbga yo‘naltirish tizimini joriy qilish ham asosiy masalalardan biri sifatida belgilangan. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida maktab bitiruvchilarining qo‘lida muayyan kasbi bo‘lishi kerak. Chunki oliy ta’lim muassasasiga o‘qishga kirolmagan o‘quvchilar qaeradir ishlashi, ro‘zg‘or tebratishi zarur. Ayni shu maqsadda Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi mahalliy hokimliklar bilan birgalikda 7-sinfdan boshlab o‘quvchilarni kasbga moyilligini aniqlash va ularni yo‘naltirish ishlarini amalga oshiradi.

Farmonning eng muhim jihati va ahamiyati shundan iboratki, u ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, yangi bosqichga ko‘tarish, kelajakda farzandlarimizning yetuk mutaxassis bo‘lib etishishiga zamin yaratadi.

Prezidentimiz tabiri bilan aytganda: – “Bugun ko‘rib chiqilgan masalalar hammadan, maktab direktoridan boshlab Bosh vazirgacha bo‘lgan barcha bo‘g‘indagi rahbarlardan yuksak mas’uliyat va yuqori darajadagi javobgarlikni talab qiladi. Bu – yillar davomida ko‘rinmaydigan, ammo natijasi yaqin 10-15 yilda butun mamlakat qiyofasini tubdan o‘zgartirishga asos bo‘ladigan qudratli manba”.

Ma’lumki, mamlakatimiz ta’lim-tarbiya tizimini yana-da takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi.

Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo'yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi.

Farmon loyihasida ta'limdagi hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko'rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan.

Jumladan, jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilmoqda.

Eng asosiysi, joylardagi rahbarlarning, shuningdek, mahalliy kengashlarning ushbu muhim masalaga yondashuvi va e'tiborini tubdan o'zgartirish, ularning mas'uliyati, javobgarligi va hisobdorligi mexanizmlari kiritilmoqda.

Yig'ilishda ta'lim sohasidagi muammolar, ularni hal etib, ta'lim sifatini oshirishga oid vazifalar muhokama qilindi.

Davlatimiz rahbari avvalo maktablarda o'quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko'rib chiqish, o'quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta'kidladi.

Bu borada Finlyandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo'yicha dunyoda eng ilg'orlardan biri.

– Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Dunyodagi zamonaviy o'quv dasturlari, o'qitish metodikalarini o'rganib, yurtimiz umumta'lim maktablarida joriy qilish muhimligi ta'kidlandi. Xalq ta'limi vazirligiga ushbu tajriba asosida Milliy o'quv dasturini ishlab chiqib, 2021/2022 o'quv yilidan boshlab ta'lim jarayoniga sinov tariqasida tatbiq etish vazifasi qo'yildi.

Xulosa qilib aytganda o'qish, o'rganish, bilim olish uchun barcha sharoitlar yaratilmoqda ana endi biz yoshlar Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan bu tashabbuslarga javoban har qachongidan ko'proq o'qib-o'rganib o'z ustimizda yanada ko'proq ishlab, Xalqimiz, vatanimizga tayanch bo'ladigan nafaqat tayanch balki ertangi kuniga ishonch bo'ladigan va kelajagini belgilab beradigan farzand, kadr, mutaxassis inson bo'lib yetishishimiz har qachongidan zarur ekanligi mana bugungi kun taqozosi. Yana shuni qo'shimcha qilmoqchimanki vatanimiz mustaqilligidan keying yillarda oliy ta'lim tizimida bo'layotgan o'zgarishlar, aniq-rog'i abiturentlar uchun oliy o'quv yurtlariga kirish imkoniyati oldingi yillarda bitta oliygohga imkoniyat bo'lgan bo'lsa 2019-yildan uchta oliygohga 2020-yildan esa bu imkoniyat beshtaga yetganligi abiturentlar uchun katta yangilik bo'ldi. Albatta bu tadbirlar abiturentlarni o'ylab ularning imkoniyatini oshirish va o'qishga qiziqishini jadallashtirishga katta turtki bo'ldi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi «Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PF-5538 sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori.
<https://lex.uz/docs/-5085887>

UDK: 579.64

TUPROQ BAKTERIYALARINING TUZLI STRESS SHAROITLARGA BARDOSHINING TAHLILI

Qurbonov Abdulmutallib Baxtiyor o'g'li

O'zMU Biologiya fakulteti Mikrobiologiya va biotexnologiya kafedrasida magistratura bitiruvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10027289>

Rezyume: Mazkur maqolada galofil mikroorganizmlarni o'rganish borasida turli olimlarning ilmiy tadqiqotlariga doir ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, bunda, O'zbekiston tuproqlari sho'rlanish holatlarining tavsifi; tuproq mikroorganizmlarining tavsifi. sho'rlanishga bardoshli mikroorganizmlarni o'rganilganlik holatlari va ularning tavsifi; sho'rlangan tuproqlar tuzli streslarining mikroorganizmlarga ta'siriga doir adabiyotlar ma'lumotlari bayon etiladi.

Kalitso'zlar: Tuproq, Sho'rlanish, bakteriya, galofillar, galotolerant mikroorganizmlar.

ANALYSIS OF TOLERANCE OF SOIL BACTERIA TO SALT STRESS CONDITIONS

Resume: This article contains information on the scientific research of various scientists on the study of halophilic microorganisms, including the description of the conditions of salinity of the soils of Uzbekistan; description of soil microorganisms. Cases of studying salinity-tolerant microorganisms and their description; literature data on the effect of saline soil stress on microorganisms are presented.

Key words: Soil, Salinity, bacteria halophiles, halotolerant microorganisms.

АНАЛИЗ УСТОЙЧИВОСТИ ПОЧВЕННЫХ БАКТЕРИЙ К УСЛОВИЯМ СОЛЕВОГО СТРЕССА

Резюме: В данной статье содержатся сведения о научных исследованиях различных ученых по изучению галофильных микроорганизмов, в том числе описание условий засоления почв Узбекистана описание почвенных микроорганизмов. Случаи изучения солеустойчивых микроорганизмов и их описание; Представлены литературные данные о влиянии засоленного почвенного стресса на микроорганизмы.

Ключевые слова: Почва, засоленность, бактерии-галлофилы, галотолерантные микроорганизмы.

Bugungi kunda dunyoda «shoʻrlanishga uchragan yerlar 100 dan ortiq davlatlar hududida, taxminan 1 mlrd gektar maydonlarda uchraydi. Tuproq shoʻrlanishi dunyo miqyosida katta muammoga aylanib, shoʻrlanish va shoʻrtoblanish jarayonlari koʻplab regionlarda sugʻriladigan vasugʻorilmaydigan hududlarda ham tezlik bilan oʻsib bormoqda. Tuproq shoʻrlanishi muammolarining oʻsib borishi har yili 0,3 dan 1,5 million gektar yerlarni ishlab chiqarishdan chiqib ketishiga va yana 20,0 dan 46,0 million gektargacha boʻlgan maydonlarda hosildorlikni kamayishiga sabab boʻlmoqda»[1]. Shu boisdan ham bugungi kunda, tuproqlar shoʻrlanishiga qarshi kurash, sugʻoriladigan yerlar tuproq-meliorativ holatini yaxshilash va qishloq xoʻjaligini barqaror rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan tadbirlarni ishlab chiqish dolzarb vazifalardan hisoblanadi[2].

Maʼlumki, soʻnggi yillarda Oʻzbekiston hududida tabiiy komponentlarning, shu jumladan tuproqlarning ham ekologik holati yomonlashuvi kuchli darajada kuzatilmoqda. Sugʻorish va shoʻr yuvish meʼyorlarining oshishi sizot suvlari sathining koʻtarilishiga olib kelmoqda va bu oʻz navbatida tuproq shoʻrlanishining asosiy sabablaridan biriga aylanmoqda. Shu bois, adir mintaqa shoʻrlangan tuproqlarining unumdorlik holatini hozirgi sharoitlarda oʻrganish muhim hayotiy muammolardan biri hisoblanadi. Oʻzbekistonda sugʻoriladigan shoʻrlangan tuproqlar turli gorizontalkenglik zonalarida uchraydi: janubiy (Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro viloyatlari), markaziy (Fargʻona vodiysining koʻp tumanlari, Mirzachoʻl, Jizzax, Samarqand viloyatining ayrim tumanlari) va shimoliy (Xorazm, Qoraqalpogʻiston Respublikasi). Bu yerlarni shoʻrxokli va shoʻrxoksimon tuproqlar tashkil etadi. Bulardan tashqari tuproq singdirish kompleksida singdirilgan natriy yoki magniyning miqdorlari yuqori boʻlgan, agrofizikaviy xossalari oʻta yomon shoʻrtobsimon tuproqlar ham uchraydi (Buxoro, Qashqadaryo viloyatlari, Qoraqalpogʻiston Respublikasi)[3].

Tuproq mikroorganizmlari juda xilma-xil va koʻp sonlidir. Ular ichida bakteriya, aktinomitsetlar, suv oʻtlari, protozoa va ularga yaqin tirik mavjudotlar bor. Keyinchalik asosiy diqqatimiz mikroorganizmlarning birinchi uchta guruhiga, yaʼni bakteriya, zamburugʻ va aktinomitsetlarga hamda ularga yaqin mavjudotlarga qaratiladi.

Tuproqdagi biomassa zahirasi, uning strukturasi, dinamikasi va tarkibi turli tabiiy mintaqalarda bir xil boʻlmaydi. Ayniqsa yashil oʻsimliklar eng koʻp biomassa toʻplash imkoniyatiga ega. Ularning har yili toʻplaydigan biomassasi umurtqasiz hayvonlar va mikroorganizmlarga nisbatan bir necha ming marta koʻp boʻladi[9].

Galofillar - tuz konsentratsiyasi yuqori boʻlgan muhitlarda yashaydigan arxealar, bakteriyalar va eukariotlarga mansub turli filogenetik guruh mikroorganizmlardir. Ular orasida tuzsiz muhitlarda ham oʻsadigan mikroorganizmlar galotolerant hisoblanadi. NaCl miqdori 15% yoki undan yuqori boʻlgan muhitda oʻsadigan mikroorganizmlar ekstremal galotolerant hisoblanib, ularni bir nom bilan galofillar deb ataladi.

Galofil mikroorganizmlarning metabolizmi xilma-xil boʻlib, muhitning holati, ayniqsa, tuzlar tarkibiga bogʻliq. Xloridlar galofil mikroorganizmlar hayotida katta ahamiyat kasb etadi[4].

Xlor ionlari *Halobacillus halophilus* moddalar almashinuvining turli bosqichlaridagi ko'plab muntazam mexanizmlarda ishtirok etishini tajribalar ko'rsatgan[5].

Archaea, Halobacteriaceae oilasi, Haloanaerobiales anaerob bakteriyalari vakillari va *Salinebacter rubber* xujayralarning osmotik adaptatsiyasi uchun muhitdagi anorganik tuzlardan foydalanadi. Xloridlar fermentlarning faollashtirish jarayoniga ta'siri tadqiqotlarda o'rganilgan[6].

Hujayrada osmotik muvozanatni saqlashning ikki asosiy yo'li ma'lum. Galofil *Archaea giper* sho'rlangan muhitda tuzlarning yuqori konsentratsiyasini ta'minlash orqali sitoplazmada osmotik muvozanatni saqlaydi. Osmoregulyatsiya mexanizmi tuzlar mavjudligida ishlaydigan hujayra ichidagi fermentlarning maxsus moslashuvini ham o'z ichiga oladi. Arxeabakteriyalardan farqli o'laroq, galofil yoki galotolerant eubakteriyalar sitoplazmasida hujayra ichidagi tuzlar konsentratsiyasi past bo'lib, tashqi muhit bilan osmotik muvozanatni saqlaydi va hujayrada glitserin, glitsin, betain, ektoin (1,4,5,6-tetragidro-2-metil-4-pirimidinkarbon kislota), glikozilglitserin, saxaroza, tregaloza, 2-sulfotregaloza kabi organik birikmalari yuqori konsentratsiyasi ta'minlanadi. Ushbu organik birikmalarning metabolizmi galofil mikroorganizmlarning energiya funksiyalari bilan bevosita bog'liqdir[7]. Hujayrada organik osmoregulyatorlar mavjud bo'lganda va yuqori konsentratsiyali tuzlar bo'lmaganda hujayra ichidagi fermentlar ularga nisbatan qarshilik ko'rsatmaydi.

Ko'plab biotexnologik texnologiyalar og'ir sanoat sharoitlarida bardosh bera oladigan fermentlardan keng foydalaniladi. Bunday holatda ekstremal galofil mikroorganizmlarning fermentlari - ekstremozimlarni (extremozymes) qo'llash istiqbolli hisoblanadi, chunki bu fermentlar ekstremal sharoitlarda barqaror va faoldir [8]. Ekstremofillarning har bir guruhi o'ziga xos xususiyatlarga ega va ularning fermentlari maxsus ekstremal sharoitlarga moslashgan, bu esa ularni qo'llash uchun keng imkoniyatlarni ochib beradi[9].

Galofil va galotolerant mikroorganizmlarning muhitda tuzlar mavjud bo'lganda uglevodorodlarni oksidlash qobiliyatidan foydalanib neft mahsulotlari bilan ifloslangan tuproqlar va suvlarni biologik tozalashda qo'llash mumkin. Dengizlarda to'kilgan neft mahsulotlarining muvaffaqiyatli bioremediatsiyasi turli geografik nuqtalarda kuzatilgan, xususan Arktika va Antarktida atrofidagi dengiz suvlarida[10].

Galofil bakteriyalarning ekzopolisaxaridlari sanoatda katta qiziqish uygotadi. Sutherland birinchi marta «ekzopolisaxarid» atamasini dengiz bakteriyalaridan ajratib olgan yuqori molekulyar uglevod polimerlarini tavsiflash uchun qo'llagan[11].

Galofil va galotolerant mikroorganizmlar orasida ayniqsa arxealar va dengiz bakteriyalari vakillari ekzopolisaxaridlar sintez qilish faolligi bilan ajralib turadi[12].

Galofil organizmlarning ushbu muhitda yashash qobiliyati ularning osmotik bosimini atrof-muhit bilan muvozanatlashi va izosmotik sitoplazmasini hujayradan tashqari muhit bilan ushlab turishi bilan bog'liq.

Ular tuzning konsentratsiyasiga qarab tasniflangan bo'lib, unda ular o'ta, o'rtacha, zaif va galotolerant galofillarda yashashlari mumkin.

Ba'zi galofil vakillari yashil yo'sunlardir *Dunaliella salina*, *Artemiya* yoki suv burga va zamburug'lar turkumining qisqichbaqasi *Aspergillus penitsillioidlari* *Aspergillus terreus*.

Hamma galofil organizmlar tuz konsentratsiyasining keng doiralarida ko'payishga qodir emas. Aksincha, ular toqat qila oladigan sho'rlanish darajasi bilan farq qiladi.

NaCl ning juda aniq konsentratsiyalari orasida o'zgarib turadigan ushbu bag'ri kenglik darajasi ularni haddan tashqari, o'rtacha, zaif va galotolerant galofillar deb tasniflashga xizmat qildi.

Xulosa:

Tabiatda mikroorganizmlar suvda, tuproqda, havoda va tirik organizmlar tanasida keng tarqalgan hisoblanadi. Tuproq mikroorganizmlarga eng boy muhitdir. Mazkur maqolada galofil mikroorganizmlarni o'rganish borasida turli olimlarning ilmiy tadqiqotlariga doir ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, bunda, O'zbekiston tuproqlari sho'rlanish holatlarining tavsifi; tuproq mikroorganizmlarining tavsifi. sho'rlanishga bardoshli mikroorganizmlarni o'rganilganlik holatlari va ularning tavsifi; sho'rlangan tuproqlar tuzli streslarining mikroorganizmlarga ta'siriga doir adabiyotlar ma'lumotlari bayon etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Uzbek State Research and Design Institute of Land Management "Uzdaverloyiha" SILM "TUPROK BONITIROVKASI" BRANCH ENTERPRISE. Toshkent-2017.
2. Begimqulov Ch.R. Impact of long-term irrigation processes on Sherabad desert soils and ways to increase their productivity. Candidate dis. abstracts. Tashkent - 2010, p. 26.
3. Berdiev T.T. Chemical condition, physicochemical properties and ways to increase the fertility of irrigated soils of the desert region of Surkhan-Sherabad oasis // Aftorel. diss. Phd. Toshkent 2018. p.45.
4. Muller V., Oren A. Metabolism of chloride in halophilic prokaryotes // *Extremophiles*. 2003. Vol. 7. P. 261-266.
5. Oren A. Bioenergetic aspects of halophilism // *Microbiol. Mol. Biol. Rev.*
6. Hough D. W., Dough M. J. Extremozymes // *Current ortyup in ^em^al biology*. 1999. № 3. R. 39-46
7. Van den Burg B. Extremophiles as a source for novel enzymes // *Current opinion in microbiology*. 2003. № 6. R. 213-218
8. Margesin R., Schinner F. *Potential of halotolerant and halophilic microorganisms for biotechnology // Extremophiles*. 2001. Vol. 5. P.73-83. // Delille D., Basseres A., Dessommes A.A. *Effectiveness of bioremediation for oil-polluted Antarctic seawater // Polar Biol*. 1998. Vol. 19. P. 237-241
9. Sutherland I. W. *Bacterial exopolysaccharides // Adv. Microb. Physiol*. 1972. Vol. 8. P. 143-213
10. Ventosa A., Mellado E., Sanchez-Porro C., Marquez M. C. *Halophilic and halotolerant microorganisms from soils // Microbiology of extreme soils / eds. P. Dion, C. S. Nautiyal. Heidelberg : Springer, 2008. P. 87-115. Casillo A., Lanzetta R., Parrilli M., Corsaro M. M. Exopolysaccharides from marine and marine extremophilic bacteria:*

structures, properties, ecological roles and applications // Marine Drugs. 2018. Vol. 16 (2)

11. *A. Usmonqulova, G.Qodirova, v. Shurigin, Screening of cyanobacteria strains of genera Nostoc and Anabaena for resistance to various concentrations of NaCl*
12. *.Kolsov A.s. SeJlloCKOXOZII Astvennn ekologi • Ucheb.POS. 15. Ievsk, 1995.*

THE PROBLEM OF THE TERM “EARLY NOMADS”.

Isarov Umidulla Isar ugli
Termez State University, PhD student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10032500>

Annotation. *This article examines the concept of “early nomads” and its social and economic aspects. The article describes the causes of nomadism and changes in the economic, political and cultural life of society during this period, the factors of nomadism and the analysis of these processes in the scientific literature.*

Key words: *early nomads, nomadic-pastoralism, the emergence of nomadism, causes of nomadism, Bronze and Early Iron Age, socio-economic division of labor, cultural influence, archaeological data, terminological point of view.*

Introduction. Social groups formed on the basis of clan-tribe relations, which usually lead a nomadic lifestyle, are called nomadic [1]. Seasonal migration or the desire to adapt to geographical conditions was largely associated with cattle breeding as a source of livelihood. Before the transition to agriculture in human life, animal husbandry was practiced, and as a natural consequence of this, the animals had to be cared for and fed, so the nomads had to adapt to a natural life.

The term "early nomads" was introduced into scientific circulation for the first time by M.P.Gryaznov in 1939, and this term was mainly applied to the regions of Southern Siberia, Altai and Kazakhstan [2]. It is characterized by the development of tribes and ethnic groups whose economy is based on nomadic cattle breeding and their material cultural monuments. In particular, M.P.Gryaznov defined the period of the first nomads as the period from the 8th century BC to the 1st century AD. Of course, the researcher came to this conclusion based on the available scientific materials of his time.

Literature analysis and methodology. The term "early nomads" is used because the regions recorded in written sources (Chinese, Greek and Persian) do not have a common name that adequately describes these periods. In other regions of the steppe, these historical periods have their own specific names. For example, the terms “Scythian and Sarmatian periods” in the Black Sea region, “Sak-Massaget” and “Wusun periods” in Southern Kazakhstan and Kyrgyzstan, “Hun period” in the Baikal region and Central Asia.

Among these definitions, the term "Scythian period" first appeared in the works of antic authors and is still widely used nowadays. It is often used to refer to all nomadic cultures of the 1st millennium BC. Due to this imitation of Greek and Roman historians, some researchers considered the Scythians to belong mainly to Southern Siberia and the Altai region, thereby distorting the characteristics of this period [3,4].

Despite the fact that the main drawback of the definition of the "Scythian period" is spread over a huge area, the main attention is focused on the features of the ethnic formation of the best-studied Black Sea Scythians [5]. Therefore, the local differences in the historical

development of other ethnic groups were neglected and the integrity of the common characteristics characteristic of this period was damaged.

Therefore, it is correct to use the term "early nomads" which is a general term that more fully reflects the development of the economic basis of the first nomadic communities for this period in the regions of the Eurasian steppes [6].

This article uses the method of interdisciplinary approach, which is a legitimate trend of modern science development, as a research methodology. The article covers generally accepted historical methods based on the principles of historicity, comparative-logical analysis, chronological analysis, sequence, impartiality.

RESULTS. It is known that the term "Ancient East" combines the history of the first slavery states and includes the historical development and cultural uniqueness of regions such as Egypt, Mesopotamia, and Iran, whose economy is based on the irrigation system. Also, the term "early nomads" covers the characteristic features of the tribes and ethnos of the Scythians, Sakas, and Massagets, who were the first communities whose economy was based on nomadic herding.

There are three points of view in the modern literature on the problem of chronology of the history of nomads.

The first of them belongs to scientists such as S.I.Vaynstein, M.I.Artamonov, M.P.Gryaznov, and its essence is that they divide the history of nomadism into two periods - "early nomads" and "last nomads". This periodization is based not only on differences in the level of social development, but also primarily on economic and cultural differences between the "first" and "last" nomads [2,7,8].

The second point of view is that the development of nomadic societies in the Eurasian deserts is defined as a continuous progressive process from the primitive community system to the early feudal period and advanced feudal relations. At the same time, it is recognized that the creation of the state and class society belongs only to the medieval nomads [9,10].

And finally, according to the third point of view on the periodization of the history of nomads, researchers are divided into three periods in accordance with the general periodization of world history: "ancient period of nomads", "medieval period of nomads" and "modern period of nomads". [11].

Also, first of all, it is necessary to briefly form the specific features of the historical development of nomads, and then to determine the specific features of the early nomadic period as the period of the emergence and formation of nomadic cattle breeding in the vast territories of Eurasia.

First of all, in order to justify this term, it is necessary to determine where the nomads appeared, what geographical conditions are favorable for the emergence and development of this economic system.

In this regard, the following main features of nomadism should be recognized:

1. the main type of economy of the population is cattle breeding;
2. connection with extensive grazing of livestock in pastures throughout the year;
3. periodic-seasonal mobility of the population in a certain pasture area;
4. participation of the main part of the population in the migration period;
5. Predominance of the in-kind form in the economy.

The problem of the formation of cattle breeding as an independent economic branch and the emergence of nomadism is one of the urgent issues for the science of history. In this

regard, it is appropriate to present several views on the origin of nomadism in scientific literature:

1. Some researchers believe that nomadism originated from hunting based on socio-economic division of labor and appeared before agriculture. This point of view existed for a long time, but with the accumulation of new data, scientists began to put forward other hypotheses.

2. The second point of view was very common among scientists in the second half of the 20th century, recognized that the transition to nomadism was connected with the increase in the number of herds and the problem of providing them with food. According to them, nomadism was formed on the basis of moving from one pasture to another in search of food for livestock [2,12].

3. According to research scientist S.I.Rudenko, nomadism is formed among settled communities, and fellow farmers consider cattle as a separate form of property and begin to exchange them for weapons and other valuable items [13]. For this reason, they began to multiply their herds and became nomads.

4. Historians G.E.Markov and L.Gumilyov noted that as an important factor in the emergence of nomadism, the division of labor, the development of social relations, exchange, as well as the change in the natural environment, landscapes and vegetation cover of the steppes [14,15]. All this together influenced the formation of pastoralism and led to the emergence of nomads, since the settled population could no longer maintain their own economy and production relations at the same level.

The areas inhabited by the early nomads of Central Asia are bounded by the forest-steppe line in the north, the Tianshan Mountains and the Gobi Desert in the west, the Caspian Sea and the Volga River in the east, and the irrigated agricultural areas of the south of Central Asia in the south.

It was possible to cultivate only relatively small areas in the plains of steppes and mountain rivers. Naturally, agriculture in the conditions of a primitive society could not be the only basis for existence here. Desert and mountain pastures made it possible to graze large livestock throughout the year. Of course, these pastures are spread over a large area, unlike agricultural areas.

Thus, the geographical conditions of the steppe zone had a strong influence on the economy and development of tribes, and nomadic cattle breeding was formed. In other natural conditions, specific forms of cattle breeding arose and developed. In particular, in the mountainous regions, livestock is moved to the alpine meadows in summer and to the valleys in winter, and in the southern regions - extensive pasture livestock. Also, we can see that nomadic cattle breeding was formed as a dominant form of economy not only in the desert-steppe zone of Eurasia, but also in some regions of the Middle East, South and North Africa, North India and, finally, North Asia [15].

When studying the peculiarities of the historical development of the nomadic world, it should be taken into account that "pure" nomadic pastoralists never existed. The nomads themselves and the settled population living nearby and among them were engaged in agriculture to one degree or another, which makes it very difficult to understand some of the historical events associated with the steppe regions.

But the history of these settlers is distinguished from the history of fellow peoples by a number of important features. What is the peculiarity of this nomadic society? Historical facts indicate the following:

1. Although the period of slavery existed for a long time, slavery was not in the classical form among the settlers. Slavery existed in the form of domestic slavery, slave-artisan.

2. The formation of classes, the strengthening of the ruling class and the formation of the state are extremely slow and last for a long time in the stage of "military democracy" of primitive form. Social structures of nomads do not rise above the level of patriarchal-feudal relations. Strong remnants of the primitive community system characterize all subsequent development of nomadic societies. Feudal exploitation is based on clan traditions.

3. Forms of class hierarchical management, even in the most developed form, have not developed as in a sedentary farming society. In most cases, all nomads state structures were weak and short-lived.

4. The processes of ethnogenesis among nomadic pastoralists are complex, and its analysis is difficult for every researcher. For example, the names of tribes and peoples often change as a result of their constant migration. Also, the formation process of large tribal associations as a nation is often interrupted. (avars, kipchaks, khazars, jungars).

5. Throughout history, nomads have had constant military conflicts with the inhabitants of the settled farming culture in the interior and neighboring areas.

6. The movement of nomads was mainly from east to west (Scythians, Sarmatians, Huns, Bulgarians, Avars, Pechenegs), to the south (Cimmerians, Scythians, Sakas), to the east (Huns, Turks), and to the north there was very little and small military marched.

7. Nomads' associations are mainly military in nature. It is distinguished by the organization of the nomads and the good organization of the army, and the high mobility of the large heavy cavalry. The raids of the nomads were the extermination and looting of the population, the appropriation of livestock, the destruction of cities and, in general, everything that the nomads could not take with them.

CONCLUSION. These facts show that the nomadic tribes and peoples obeyed the general laws of historical development and had their own characteristics that distinguished them from the inhabitants of the settled area. However, this issue requires more detailed study.

The transition to nomadic animal husbandry among the steppe tribes of the Bronze Age caused great changes not only in their economic activities, but also in their material culture, lifestyle, outlook, and social structure. The nomadic cattle-breeding undoubtedly produced an enormous surplus compared to the sedentary farming, and vast areas of the steppe were cultivated. Long-distance migrations contributed to the rapid exchange of cultural ties and became the basis for the wide spread of livestock products and metal products. For this reason, it is appropriate to associate the term "early nomads" with the appearance of nomadic cattle breeding in the Bronze Age.

References:

1. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А.. Народы, расы, культуры. М.: Наука, 1971.
2. Грязнов М. П. Ранние кочевники Западной Сибири и Казахстана //История СССР с древнейших времен до образования древнерусского государства (макет издания АН СССР). М. – 1939. – С. 399-413.
3. G. Vorovka. Scythian Art. Лондон, 1928; С.И. и Н.М.
4. Руденко. Искусство алтайских скифов. М., 1949.

5. Гасанов З. Царские скифы. Нью-Йорк. 2002.
6. Umidulla Isar ugli Isarov, . “Reviews About Early Nomads In Central Asia”. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, vol. 2, no. 09, Sept. 2020, pp. 18-26
7. Вайнштейн С. И. Проблемы истории жилища степных кочевников Евразии //Советская этнография. – 1976. – №. 4. – С. 42-62.;
8. Артамонов М. И. Киммерийцы и скифы. – Рипол Классик, 1974.
9. Лашук Л. П. Социальная организация средневековых кочевников//Советская этнография. – 1967. – №. 4. – С. 25-39.
10. Златкин И. Я. Концепция истории кочевых народов А. Тойнби и историческая действительность //Современная историография стран зарубежного Востока. М.: Наука. 1971. С. 112. – 1971. – Т. 126.
11. Хазанов А. М. Кочевники и и внешний мир. – Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2008.
12. Черников С. С. Некоторые закономерности исторического развития ранних кочевников (по археологическим материалам Западного Алтая) //Центральная Азия в кушанскую эпоху: Труды междунар. конф. по истории, археологии и культуре Центральной Азии в кушанскую эпоху (Душанбе, 27 сентября-6 октября. – 1968. – С. 3.
13. Руденко С. И. К вопросу о формах скотоводческого хозяйства и о кочевниках //Материалы по этнографии. – 1961. – Т. 1.
14. Гумилев Л. Люди и природа Великой степи. – Litres, 2021.
15. Марков Г. Е. Кочевники Азии: Структура хозяйства и общественной организации. – 1976.

O'QUVCHILARNI SAVODGA O'RGATISH VA NUTQ O'STIRISHDA PEDOGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNINI

Valiyeva Gulchexra Kodirovna

*Namangan viloyati, To'raqo'rg'on tumani 31 - umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich
sinf o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10037995>

Annotation: *this article contains information about teaching children to literacy and raising speech.*

Keywords: *speech, pronunciation, creative thinking method, students grow their oral speech, text.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalarni savodga o'rgatish va nutq o'stirish borasida ma'lumotlar aks etgan.*

Kalit so'zlar: *Nutq, talaffuz, ijodiy fikrlash metodi, o'quvchilar og'zaki nutqini o'stirish, matn.*

Til va muloqot qobiliyatlari inson rivojlanishining asosiy jihatlari bo'lib, bizning fikrlarimiz, his-tuyg'ularimiz va niyatlarimizni ifodalash qobiliyatimizni shakllantiradi. Muloqotning turli tarkibiy qismlari orasida nutq muhim rol o'ynaydi va shaxslararo o'zaro ta'sir va bilim almashish uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Rivojlanishdagi kechikishlar, artikulyatsiya nuqsonlari yoki afazi kabi nutq va til kasalliklari bo'lgan shaxslar uchun nutq ko'nikmalarini egallash va takomillashtirish jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Yillar davomida tadqiqotchilar, klinisyenlar va texnologlar muloqotda nuqsonlari bo'lgan odamlarda nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va yaxshilashning innovatsion usullarini o'rganish uchun hamkorlik qildilar. Zamonaviy texnologiyalarning paydo bo'lishi samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yangi aralashuvlar, davolash usullari va yordamchi vositalarni ishlab chiqish uchun qulay zamin yaratdi. Nutqni aniqlashning ilg'or tizimlari va mobil ilovalardan tortib taqiladigan qurilmalar va virtual reallik platformalarigacha bu innovatsion texnologiyalar nutq va til patologiyasi sohasida inqilob qilishda ulkan salohiyatga ega.

Mamlakatimizda manaviy tarbiya barkamol inson tarbiya davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Chunki inson – jamiyatning tayanchidir. Yurtboshimiz: "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" – deya bejiz aytmagan. Chunki har bir o'quvchi shaxsi kelajak rivojiga keskin tasir eta oladi. Talim – tarbiya oluvchi har bir bolaning zamon talabi asosida har tomonlama shakllangan shaxs bo'lib jamiyat ishlarida faol qatnashishiga nutqning to'g'ri rivojlanishi katta ahamiyatga ega.

Nutq – bu kishilar aro muloqot vositasi, milliy boylik hamda talim – tarbiya zarur bilimlarni olish uchun qudratli vositasidir. Shu bois har bir inson nutqni puxta egallash, o'z fikrini to'liq ifoda etishga o'rgatish muhimdir.

O'quvchilarni savodga o'rgatishda to'g'ri va ravon nutq katta ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar nutqini to'g'ri tarbiyalash boshlang'ich talimiga tayyorlash boshlang'ich sinf o'qituvchisidan chuqur bilim va mahoratni talab etadi. Bola maktabgacha bo'lgan yoshdayoq ona tilining amaliy qo'llanish jarayonlari ichida yashaydi. Mavjud til muhiti bolaning o'z tilidan amaliy jihatdan foydalanishga oid dastlabki ko'nikma va malakalarini shakllantirib boradi. So'zlash jarayotida talaffuzning roli g'oyat ulkandir. Talaffuz meyorlarining og'zaki nutq shaklining shakllanishidagi yetakchi omil hisoblanadi. Chunki gapirish jarayonida tovush jihatidan bir xillikni saqlanishi ,avvalo, talaffuz normalarining yagonaligi bilan izohlanadi.

Darhaqiqat, bola ilk bora til chiqarib o'z ona tilida so'zlarni talaffuz qiladi. Yoshi kattalashgan sari so'z boyligi oshib boraveradi. Asosan, boshlang'ich sinflarda esa nutqning to'g'ri qurilishi shakllanadi va rivojlanadi.

Boshlang'ich sinflarda savodga o'rgatishda nutq o'stirishda ped texnologiyalarning o'rnini beqiyosdir. Dars ta'lim jarayonining eng nozik nuqtasi, poydevoridir. Dars samaradorligini oshirish mezonlaridan biri darslarda biri darslarda ped texnologiyalarni qo'llashdan iborat.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga savod o'rgatish va og'zaki va yozma nutqini o'stirishda muntazam darslarda pedagogik texnologiyalardan keng foydalanib, ta'lim mazmunini va o'quv samaradorligini oshirish o'quvchilar nutqidagi kamchiliklarni bartaraf qilish. Demak, nutq o'stirishda etibor berishimiz kerak bo'lgan jihatlar quyidagilardan iborat:

- nutq o'stirish jarayonida metodlarni to'g'ri tanlay olish;
- badiiy asarlar mutolaasini uzliksiz ravishda yo'lga qo'yish; -mantiqiy fikrlashga undovchi matnlar bilan ishlash;
- turli xil musobaqa darslarini tashkil etish;
- o'quvchilarni ko'plab she'rlar yodlashga davat etish; -bayonlar, taassurotlar yozdirish;
- ijodiy ishlar yaratishga chaqirish;

Savod chiqarish davrida o'quvchining nutqidagi kamchiliklari sabablari quyidagilardan iborat:

- maktabgacha talimning sustligi;
- fikrlash darajasida rivojlanmaganligi; -ona tilida ta'lim olmasliklari;

Nutq o'stirishda mana shu kabi noanaviy texnologiyalardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Yetti qadam; -Sinkveyn; -Insert;
- Muammoli vaziyat; -Zinama-zina
- Charxpalak;
- Kubiklar namoyishi; -Venn diagrammasi;
- Kollaj;
- Aqliy hujum;

O'quvchilar og'zaki nutqini o'stirish uchun ota – onalar bilan hamkorlikda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- Teleko'rsatuvlar talqinida; -muloqot;
- Sinfidan tashqari o'tkaziladigan mashg'ulotlar; -oila ota-ona bilan ishlash;

-Kitoblarni mutolaa qilish; -matn ustida ishlash;

Darhaqiqat, yuqorida takidlab o'tilgan ped texnologiyalarni o'quvchilar bilim – samaradorligini oshirishga hamda nutqi ravon bo'lishiga xizmat qiladi.

Jumladan:

1. "Hamma hammaga o'rgatadi" texnologiyasi. Bu texnologiya 3 - 4 sinf o'quvchilarining so'z turkumlari yuzasidan olgan bilimlarini mustahkamlashda va og'zaki nutqini o'stirishda ishlatiladi. Sinf o'quvchilari 4 ta guruhga bo'linadi. Har bir guruh bittadan so'z turkumiga oid bo'lgan qoidasini bir jumladan aytishadi. Masalan, ot kim? nima? kimlar? nimalar? so'rog'iga javob bo'ladi. Guruhdagi barcha o'quvchilar shu tariqa ot so'z turkumiga javob bo'ladigan qoidalarni ketma – ket aytishadi.

2. "Bir onaning ming bolasi" texnologiyasi. Texnologiyaning qo'llanishi boshlang'ich sinflar kesimida (1,2,3,4) sinflarda qo'llanadi. O'quvchiga yangi bo'lgan biror bir notanish so'z harflardan topish buyiriladi (masalan, ko'mak)

- 1-sinflarda: k harfi bilan boshlanadigan so'zlar topish;
- 2-sinflarda: k harfi bilan boshlanib k harfi bilan tugaydigan so'zlar topish;
- 3-sinflarda: k harfi boshida k harfi o'rtasida k harfi oxirida keladigan so'zlar topish;
- 4-sinflarda: k harfi so'zning o'rtasida qo'sh undosh bo'lib keladigan so'zlar topish buyiriladi.

Bundan tashqari 3 – 4 sinflardan bu texnologiyadan ma'nodosh so'zlar topishda va qarama – qarshi manoli so'zlar topishda ishlatiladi. Bu texnologiyaning avzalligi; o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqni rivojlantiradi. Lug'at boyligini oshiradi. Yana bir yaxshi tomoni shundan iboratki, o'quvchilar bosqichma – boqich oddiydan murakkabga qarab o'sib boradi.

•1-sinflar: kalit, koptok, kema, kaklik, kungaboqar, kunjut, ko'k. •2-sinflar: ko'k, kek, koptok, kiyik, kerak, kesak, Kamalak, kanizak. •3-sinflar: kaklik, kaltakesak, kekkirdak, ko'm – ko'k, ko'krak.

•4-sinflar: makkor, chakka, zukko, hakka, Makka, ikki, akkardion, dukkak.

Metodlar ko'p jihatdan o'quvchilarning yosh xususiyatlariga ham bog'liq. Bolalarning yoshi ulg'aygan sari til materiallari ustida mustaqil ishlash darajasi ham ortib boradi. Shu bois ham matn tinglanganda xoh u og'zaki, xoh yozma bo'lsin ,albatta, o'quvchining yoshi, dunyoqarashi mos tanlashi ahamiyatga ega, o'quvchilar nutqini o'stirishda ijodiy fikrlash metodi ham yaxshi natija beradi. Bunda, asosan, didaktik mavzuni tanlashga etibor beriladi.

Nutqi ravon o'quvchi har qanday mavzuda ko'pchilik oldida o'z fikrini bemalol bayon eta oladi. Shu bois, nutq o'stirish masalasi ona tili talimning eng dolzarb jihatlaridan biri bo'lib qolaveradi.

Zero, xalqaro miqyosda PISA va PERLS testlariga tayyorgarlik jarayonida ham, asosan, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashda hisobga olinadi. Ushbu pedogogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligi har tomonlama barkamol, erkin fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishga aylangan mavjud sharoitda o'quvchilar nutqini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Nutqni rivojlantirish shaxsni shakllantirishning zaruriy shartiga aylandi.

Adabiyotlar:

1. G‘oyibnazar Ernazarov. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent. “Ilm ziyo”, 2013. 9-bet.
2. Akramova, X. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat texnologiyasi.

GOSPITAL TA'LIM O'QUVCHILARIGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH USULLARI

Umarova Iroda Zafarovna

*Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi "Mehrli maktab" davlat
ta'lim muassasasi Andijon viloyati filiali psixologi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10038061>

ANNOTATSIYA: "Bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida davolanayotgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim va tarbiya hamda umumiy o'rta ta'lim berish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining qarori (234-son, 05.05.2022-y.) qabul qilindi. Qarorga ko'ra, Bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida davolanayotgan bolalarga maktabgacha ta'lim va tarbiya hamda umumiy o'rta ta'lim berish jarayonlarini samarali tashkil etish uchun "Mehrli maktab" davlat ta'lim muassasasi tashkil etildi. Mana shunday muassasalarda bolalarga ta'limning sifatli va mukammal ravishda yetkazib berishda o'ziga psixologik xizmatning ham o'rni yuqori. Shuning uchun bu yo'nalishda psixologning ham o'rni beqiyos. Mazkur maqolada shu kabi masalalar ilgari surilgan bo'lib, ko'pchilik uchun foydali bo'ladi degan umiddamiz.

Kalit so'zlar: "Mehrli maktab", pedagog, psixologik yordam, sharoit, davlat muassasasi, gospital guruhlar, muhit.

Hozirgi kunda yurtimizda olib borilayotgan islohotlar, ta'limga qaratilayotgan e'tibor va keng ko'lamli ishlarning natijasi o'laroq 2022-yilning 5-mayida "Bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida davolanayotgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim va tarbiya hamda umumiy o'rta ta'lim berish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi hukumat qarori qabul qilindi. Ushbu qarorning natijasi sifatida bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida davolanayotgan bolalarga maktabgacha ta'lim va tarbiya hamda umumiy o'rta ta'lim berish jarayonlarini samarali tashkil etish uchun "Mehrli maktab" davlat ta'lim muassasasi tashkil etildi va o'z faoliyatini boshladi. Kamol topishda nuqsoni bor bolalarning kamchiligini o'z vaqtida bilish, kasalini davolash, pedagogik ta'sir ko'rsatish, muayyan ijtimoiy natijalarga erishish imkonini beradi hamda bu bolalarni kamol topishini ta'minlaydi, ularni maktabda beradigan bilimlarni o'zlashtirib olishga, so'ngra esa jamiyatning foydali a'zolari bo'lib etishishga yordam beradi. Bugungi kunda yurtimizda ta'limga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham shart-sharoitlar yaratilmoqda. Mehrli maktab yuridik shaxs maqomiga ega hisoblanadi. Mehrli maktabda quyidagi maktabgacha guruhlar faoliyat ko'rsatishi mumkin: -Maktabgacha ta'lim gospital guruhlar – statsionar davolanayotgan, sog'lig'i sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlariga bora olmaydigan 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun davolash-profilaktika muassasalarida tashkil etilgan guruhlar. -Ilk rivojlanish

yoshidagi bolalarga mo'ljallangan o'yin guruhlari – 1,5 yoshdan 2 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun statsionar davolash-profilaktika muassasalarida tashkil etiladigan guruhlar.

Ularda parvarish qilish va nazorat qilish ishlari ota-onalarning faol ishtirokida tashkil etiladi.

-Maktabgacha ta'lim gospital guruhlari, ilk rivojlanish yoshidagi bolalarga mo'ljallangan o'yin guruhlari. Davolanayotganlarni maktabgacha gospital guruhlariga qabul qilish Mehrlil maktab tomonidan taqdim etiladigan ro'yxatlar asosida amalga oshiriladi. Markazda davolanayotganlar uchun alohida ishlab chiqilgan o'quv rejasi asosida 1–11-sinflar hajmida umumiy o'rta ta'lim beriladi. Dars mashg'ulotining davomiyligi boshlang'ich ta'limning 1–4 sinflarda – 35 daqiqa, 5–11 sinflarda – 40 daqiqa bo'ladi. Bunda bir kunlik dars mashg'ulotlari 1–4 sinflarda 3 soatdan, 5–11 sinflarda 4 soatdan oshmasligi lozim. O'quv haftasi davomiyligi 5 kunlik asosida olib boriladi. Alohida ta'kidlab o'tish kerakki, "Mehrlil maktab"da bolalarga umumta'lim fanlari o'tilishi bilan bir qatorda alohida bolalarning ruhiy rivojlanishi, pisixik holatini yaxshilash maqsadida har bitta bola bilan alohida mashg'ulot o'tkazuvchi pisixolog ko'magi ham yo'lga qo'yilgan. Bu esa davolanayotganlar uchun juda muhim.

Bu kabi amaliy ishlar ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limtarbiyaning metodlarini ishlab chiqish hamda ularni jamiyatning foydali kishisi qilib tarbiyalashga xizmat qiladi. "Mehrlil maktab" o'z oldiga qator maqsadlarni qo'ygan, ular quyidagilardan iborat: -Mehrlil maktabda davolanayotganlarning hayotga ijtimoiy moslashishini, ularning maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamda umumta'lim muassasalarida ta'limni davom ettirishga tayyorligini ta'minlash; -Mehrlil maktabda davolanayotganlarning hayoti va sog'ligi muhofazasini ta'minlash; -ularga ta'lim va tarbiya xizmatlarini ko'rsatish. Yuqoridagi maqsadlardan ko'rinib turibdiki, "Mehrlil maktab"larda darslarni samarali tashkil qilish yuqori pedagogik mahoratni talab qilishi bilan bir qatorda mas'uliyatli ish hamdir.

Shu bilan bir qatorda "Mehrlil maktab" o'z oldiga qator vazifalarni ham belgilab olgan bular quyidagilar:

- davolanayotganlarning umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi asosida uzluksiz ta'lim olishlarini ta'minlash;
- davolanayotganlarning aqliy va jismoniy rivojlanishiga yordam beradigan shart-sharoitlar yaratish;
- davolanayotganlarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli bolalarni taqdirlash va qo'llab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;
- davolanayotganlarning pisixofiziologik yosh xususiyati, qobiliyati, qiziqishi hamda hayoti va sog'ligi muhofazasi talablariga muvofiq ravishda ta'lim olishlarini ta'minlash;
- ta'lim jarayonida davolanayotganlarning sog'ligini himoyalovchi dars jadvaliga rioya etilishini ta'minlash;
- davolanayotganlarning darsdan tashqari vaqtlarida iqtidorini rivojlantirishga qaratilgan to'garak mashg'ulotlarini olib borish. Bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida davolanayotgan bolalarga pisixologik ko'mak berish uchun turli metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bular quyidagilar: 1. Kuzatish metodi. Kuzatish metodi tabiiy metodlar jumlasiga kiradi. O'z - o'zini kuzatish esa odam o'zida kechayotgan biror o'zgarish yoki hodisani o'zi o'rganish maqsadida ma'lumotlar to'plash va qayd etish usulidir. Erkin kuzatuv ko'pincha biror ijtimoiy hodisa yoki jarayonni o'rganish maqsad qilib qo'yilganda qo'llaniladi. Tashqi kuzatuv mohiyatan kuzatiluvchi xulq - atvorini bevosita tashqaridan turib, kuzatish orqali ma'lumotlar to'plash usulidir. Dars jarayonida bolalarning u yoki bu mavzu yuzasidan umumiy munosabatlarini bilish uchun ham ba'zan erkin kuzatish tashkil etilishi mumkin. Standartlashtirilgan kuzatuv esa, buning aksi bo'lib, nimani, qachon, kim va kimni kuzatish qat'iy belgilab olinadi va maxsus dastur doirasidan chiqmasdan, kuzatuv olib boriladi. Ijtimoiy hamda pedagogik psixologiyada guruhiy jarayonlarning shaxs xulq - atvoriga ta'sirini o'rganish maqsadida bevosita ichkaridan kuzatuv tashkil qilinadi, bunda kuzatuvchi shaxs o'sha guruh yoki oila hayotiga tabiiy ravishda qo'shiladi va zimdan kuzatish ishlarini olib boradi.

Shu yo'l bilan olingan ma'lumotlar bir tomondan tabiiyligi va mufassalligi bilan qimmatli bo'lsa, ikkinchi tomondan, agar kuzatuvchida konformizm xislati kuchli bo'lsa, o'zi ham guruh hayotiga juda kirishib ketib, undagi ayrim hodisalarni subyektiv ravishda qayd etadigan bo'lib qolishi ham mumkin.

Guruhiy fenomenlarni tashqaridan kuzatish buning aksi

- ya'ni kuzatuvchi guruhga yoki kuzatilayotgan jarayonga nisbatan chetda bo'ladi va faqat bevosita ko'zi bilan ko'rgan va eshitganlari asosida xulosalar chiqaradi. Umuman, kuzatish metodining ijtimoiy hayot, professional ko'rsatkichlarni qayd qilishda so'zsiz afzalliklari bor, lekin shu bilan birga kuzatuvchining professional mahorati, kuzatuvchanligi, sabr - qanoatiga bog'liq bo'lgan jihatlar, yana to'plangan ma'lumotlarni subyektiv ravishda tahlil qilish xavfi bo'lgani uchun ham biroz noqulayliklari ham bor, shuning uchun ham u boshqa metodlar bilan birgalikda ishlatiladi.

2. So'rov metodi psixologiyaning barcha tarmoqlarida birlamchi ma'lumotlar to'plashning an'anaviy usullaridan hisoblanadi. Unda tekshiriluvchi tekshiruvchi tomonidan qo'yilgan qator savollarga muxtasar javob qaytarishi kerak bo'ladi. Agar mabodo uning professional mahorati yoki tajribasi bunga yetarli bo'lmasa, so'rov o'z natijalarini bermasligi mumkin.

3. Test metodi. Ushbu metod yordamida inson ruhiy kechinmalariga aloqador bo'lgan noyob ma'lumotlarni to'plash imkoniga ega bo'ladi. Testlar turli bo'lishi mumkin:

- Shaxs xususiyatlarini tekshiruvchi testlar.

- Muloqot sistemasidagi o'rnini aniqlash

- Aqliy sifatlarini tekshiruvchi testlar. Testlarni qo'llashni qulaylik tomoni shundaki bir test yordamida ma'lum ob'ektning u yoki bu xususiyatini bir necha marta takror-takror sinab ko'rish mumkin. Lekin ularni umumiy deb bo'lmaydi, chunki u yoki bu test muayyan turdagi ob'ektda sinalgan bo'lsa, uni shunga o'xshash obyektlardagina qo'llash ham mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/01/28/mirziyoyev/>
2. <https://lex.uz/docs/5992724>

3. <https://xs.uz/uzkr/post/talim-tarbiya-tizimi-taraqqiyotning-yangi-bosqichi>
muhokama-qilindi <https://uza.uz/posts/33187>
4. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” ги Қонуни. //Олий таълим меъерий ҳужжатлари. — Т.: Шарқ, 2001. -ББ. 3-18
5. О‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.05.2022-yildagi 234-son qarori
6. Ш.Мирзиёев. Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисида сўзлаган нутқи.
7. Bepalko V.P. Pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlari. - М .: Pedagogika, 1989 .-- 192 b
8. Guzeev V.V. Mashg'ulotlarning tashkiliy shakllari va usullari. - М .: Xalq ta'limi, 2011 .-- 128 b.

THE INFLUENCE OF NOMADIC PASTORALISTS OF THE ANDRONOVO CULTURE ON THE SOCIAL MIGRATION PROCESSES OF THE BRONZE AGE IN CENTRAL ASIA.

Isarov Umidulla Isar ugli

PhD student of Termiz State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10038178>

Annotation: *This article analyzes the economic forms of the nomadic-pastoral culture of Central Asia in the Bronze Age, their economic and cultural ties with the inhabitants of the settled-agricultural culture in the southern regions of Central Asia and the migration of nomadic pastoralists of the Andronovo culture of nomadic pastoralists to the south based on material sources.*

Key words: *nomadic cattle-breeding, Bronze Age, migration and its causes, material finds, Andronovo culture, Tozabogyab, Zamanbaba, Kayrokkum, Feodrov and Akakul stages.*

Introduction. In parallel with the emergence of the Oxus civilization in the south of Central Asia, the Andronovo culture of the nomadic pastoral population was formed in the steppe zones of Southern Siberia and the north of Central Asia. The fact that there were active political, economic and cultural relations between the inhabitants of these two different economic cultures has been emphasized by many scientists who have studied these cultures. In particular, the research scientist N.Avanesova in many research works has studied the influence of the steppe regions on the material culture of ancient Bactria related to the bronze and early iron ages, in particular, the economic relations of the nomadic pastoral population with the irrigated peasant population in architecture, pottery and artistic practice. [1].

Also, in many works of academician A.Askarov, the Andronovo culture of the nomadic cattle-breeding population is reflected in the culture of Bactria, the migration of the Turkic-speaking population and its appearance in material and written culture are scientifically analyzed [2,3,4]. .

By researches of archaeologist Y.Zadneprovsky we can be seen that the influence of Andronovo, which is considered the culture of the nomadic herding population, on the sedentary farming culture of the peoples of Central Asia can be compared and analogized through examples of material culture [5]. Especially the changes in the fields of architecture and pottery, in particular, the manual processing of earthenware without a potter's wheel, confirms that it entered the Chust culture formed in the territory of the Ferghana Valley at the beginning of the 1st millennium BC.

Archaeologist V.Masson emphasizes that the cultural contacts between the Ancient Eastern civilization and the nomadic herding tribes that lived in the northern desert regions

are the main factor in the emergence of migration, migration of the population and cases of syncretism in culture [6].

The Russian scientist Y.Kuzmina in her research work "Арий-пут на юг" describes the homeland of the Aryan tribes, the owners of the Andronovo culture, the consequences of their migration, as well as the economic, cultural and political relations of the inhabitants of the nomadic cattle-breeding and farming culture. [7].

Main part. In the 2nd half of the 2nd millennium BC, pastoral tribes began to settle on a large scale in the steppe and mountain regions of Central Asia. Their material culture belongs to the Andronovo culture spread in the steppes of the Urals, Siberia and Kazakhstan. The migration of Eurasian steppe tribes is evidenced by changes in burial customs, especially pottery, metal objects, and ancient graves of herding tribes.

The tribes of the Andronovo culture passed through the oasis of South Khorezm, reached the Lower Zarafshan, Lower Murgab, Kopettag mountains and reached Northern Afghanistan. Another large group of them spreads in the regions of Tashkent oasis, middle Zarafshan, Surkhan oasis and South Tajikistan. And these nomadic tribes go to the Indus Valley through the Bactrian regions.

Some groups of nomads, located on the borders of the population engaged in agriculture, started a sedentary lifestyle. Nomadic pastoral tribes are scattered along river banks, mountain slopes and oases. This situation shows that the population has appropriated favorable geographical lands for cattle breeding and farming.

In the middle of the 2nd millennium BC, nomadic pastoral tribes from the north settled in the Surkhan-Sherabad oasis and the territories of Southern Tajikistan. The material culture of the pastoral tribes of the steppe is evidenced by the ceramics and bronze weapons found in the monuments of Djarkutan and Vakhsh, as well as ancient graves and burial ceremonies. Ceramic vessels are handmade and their surfaces are covered with intricate geometric carvings. These vessels are similar to the vessels belonging to the Andronovo culture, which spread in the steppes of Western Siberia, the South Urals and Kazakhstan in the second millennium BC.

So, summarizing many scientific researches, it can be considered appropriate to divide the migration of nomadic pastoral tribes to the territory of Central Asia in the Bronze Age into three stages based on their chronological and cultural characteristics:

- the first stage - the Sintashta-Petrovka period of the Urals;
- the second stage - The Andronovo, Alakul and Fedorov periods of early formation of the unity of the Andronovo culture and period of development of the Srub culture
- the third stage: the last period of Srub and the last period of Andronovo culture, when hand-made pottery became widespread.

The Zardcha-Khalifa cemetery, located near Sarazm on the upper reaches of the Zarafshan River and on its left bank, is an important monument of the first wave of Andronovo culture population migration [8, p.3]. Very rich material findings were obtained from the graves of this monument. Pottery among the finds is similar to pottery of the Djarkutan period of the Sapalli culture and the Dashtli-3 monument. Also, a stone thief's handle with a length of 26.5 cm and a diameter of 4.5 cm was found in the monument. German archaeologist N.Boroffka noted that this find belongs to the Andronovo type [9,

p.188]. 8 disc-shaped part of horse reins were found in the monument, which indicates that it was used as a mechanism that eased the control of the horse [12, p.29]. They have an archaic form and are characteristic only of the Sintashta complex of the Urals [13, p.270]. In addition, 18 sm long andronovo type bronze bowls decorated with a horse image and various zoomorphic images on the upper part were also found in Sapallitepa, Djarkutan, Dashtli-2, and Gonur monuments [7, p.51]. Image of a horse are not characteristic of the farming culture, but this find is reminiscent of the image of a horse depicted on a worn gold necklace from the Minusinsk monument of the Andronovo culture. It is also depicted on a knife of the Seiminsk cemetery in Siberia [10, p.13-17].

Archaeological sources found in Togai settlement near Samarkand also indicate the first migration wave of Andronovo inhabitants. The addition of various hard elements to the raw materials of pottery confirms the similarity to Ural pottery. Based on this information, the researcher Y.Kuzmina put forward the opinion that the people of the Urals came to the Zarafshan oasis in search of new ore deposits. [7, p.52]

The analysis of the Zardcha-Khalifa materials shows that most of the artifacts belong to the Bactrian-Margiana complex and the Sintashta complex of the Urals, which indicates that the first migration of Aryan tribes to Central Asia took place during this period.

In the second stage, at the end of the 2nd quarter and the beginning of the 3rd quarter of the 2nd millennium BC, a union of the Andronovo and Srub tribes of the Ural type and the Fedorov type in Western Kazakhstan and Central and Eastern Kazakhstan was formed.

In this area, they had to change the location of pastures and villages every 25 ears. The violence of the rich nobles against the common people forces the steppe people, who are running out of reserves, to develop new lands. At this time, the Fedorov tribes began to move south from Siberia. Active cultural relations among the peasant communities of the steppe tribes of Central Asia increased due to the process of assimilation, displacement and migration.

It should be noted that the nomadic steppe monuments were named by Y.Gulamov, Y.Zadneprovsky, A.Askarov, N.Avanesova with the term "Andronovo", by V.Masson with the term "Tozabogyob-Andronovo", by Y.Kuzmina and Y.Mandelstam with the term "monuments belonging to the steppe type". The Andronovo culture unity in Central Asia can be divided into groups of cultures such as Bishkent-Vakhsh, Tozabogyob, Andronovo, and Srub depending on the places of residence, burial rites, and pottery [14, pp].

The Tozabogyob culture spread from the south of the Aral Sea along the dry riverbeds of the ancient Amudarya. More than 50 settlements have been studied in this area. Kavat-3, Angqa-5, Bayram-Kazgan, Kokcha-15, Djanbas-21 and Kokcha-3 cemeteries are included in these monuments [1, p.160-165].

According to experts, the biconical pottery of the Tozabogyob culture (the base is cut vertically) is characteristic for this region. Decorations are found on two parts of the surface of these vessels. In the decoration, arched and opposite triangles, the formation of convexities on the surface of the vessel, as well as the decoration of the base part, show the similarities of this culture with the culture of Petrovka in the Urals and western Kazakhstan.

More than 30 settlements and the Gurdush cemetery have been found in the ancient delta of the Zarafshan River, which has now dried up, and the Gujayli-Gurdush lake, as

well as in the Kyzylkum desert, which is located north of Bukhara. 4 similar settlements were found in the Kashkadarya oasis. A.A. Askarov, Y. Gulomov, Y.A. Zadneprovsky, N.A. Avanesova consider these monuments to belong to the Andronovo culture [1,5,16] and M.A. Itina and Y.E. Kuzmina consider these monuments to be related to the Tozabogyob culture. [7,15].

Depending on the cultural economy of Lower Zarafshan, especially pottery burial rituals, and the construction of houses, this culture can be included in the type of Tozabogyob culture. The immigrants mixed with the ancient inhabitants of Zamanbaba. Their effect on the ethnic composition is the preservation of the shape of ovoid vessels, the production of small cylindrical vessels with protruding sides, and the appearance of the tip of a stone similar to a tree leaf, marble, cerdal, turquoise, lapis lazuli, and manifested through various forms of beads and ornaments.

Burial rites in Mominabad graves are similar to Siberian burial rites in the form of burial in a gurgling position, the head is turned to the west, in women's graves there are countless beads attached to bracelets, earrings, rings, clothes and shoes. Especially, the handle mirror and tubular earrings indicate that it belongs to the Fedorov type [16, p.5-10].

The burial rites of the Chakka cemetery studied in the area near the Mominabad monument, in particular, the burial mounds with the earth piled up, the burial with the head directed to the north and the burial in a hollow position, indicate that the upper part of the pots is similar to the circular Andronovo and Srub vessels. . The place of tin for the entire Zarafshan oasis is Lapas and Changali mines in Karnab. Four houses of metallurgists were found here, their foundations are made of stone, and the shape of the hearth shows that it belongs to the Andronovo type.

Two pottery vessels, a flat mirror and a bronze mirror decorated with geometric ornaments on the handle, a deer-depicted jug, a double-edged blade, and an andronovo-type double-winged paycon tip from the village of Jom, located in the southwest of Samarkand. These findings show the influence of the settled farming culture and the Andronovo culture in the south of the Zarafshan oasis.

More than 70 monuments of the Kayrakkum culture on the banks of the Syrdarya, as well as cemeteries such as Khoji-Yagona, Dahana, Dashti-Asht, were discovered in the Fergana Valley region, and many finds related to the late Andronovo culture were discovered [16, p.95]. Kayrakkum pottery is made by hand, without a wheel and sometimes in a mold. The upper part of the pots is made with a short neck with wide walls. There are also pottery vessels with protruding sides. Teapots and vessels with horizontal handles are also found in recent monuments.

Research scientist N.Gorbunova emphasized that this culture belongs to the Qairaqum type of Andronovo culture. Y.Kuzmina noted that they are close to the Yettisuv monuments of Kyrgyzstan and that their origin is connected with the migration of the last Andronovo tribes from Central Kazakhstan and Yettisuv regions [19, p.45].

Conclusion. The culture of nomadic pastoralists spread in the oasis of Fergana, Tashkent, Khorezm and Zarafshan is connected with the movement of the creators of Andronovo culture, spread in the regions of north Central Asia and Siberia, South Kazakhstan, to the southern regions at the end of the 2nd millennium BC. In particular, the

tribes of Andronovo culture of nomadic pastoralists pass through the oasis of South Khorezm and appear in Lower Zarafshan, Lower Murgab, Kopettag foothills and Northern Afghanistan. Another large group of them spreads in the regions of Tashkent oasis, middle Zarafshan, Surkhan oasis and South Tajikistan, and it can be observed that they went to the Indus valley through Bactria. Some groups of nomadic pastoralists settled on the borders of the agricultural population, began to move to a sedentary lifestyle and spread along the river banks, mountain slopes and oases. This situation shows that the population has appropriated favorable geographical lands for cattle breeding and farming.

References:

1. Аванесова Н. А. Степной пласт доисторической Бактрии // Центральная Азия: источники история, культура. ТДМК, посвященной 80-летию Е. А. Давидович и Б. А. Литвинского. Москва, 2003
2. Аскарлов А.А. Об исконной родине расселения древних тюрков. -ИМКУ., «Ўзбекистон моддий маданияти тарихи». Ташкент. 2001.
3. Аскарлов А.А. Арийская проблема: новые подходы и взгляды. // История Узбекистана в археологических и письменных источниках. Тезисы докладов Ташкент. 2005.
4. Аскарлов А. А. Степной компонент в оседлых комплексах Бактрии и вопросы его интерпретации //Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. Тезисы докладов. Алма-Ата. – 1987.
5. Заднепровский Ю.А. “Памятники андроновской культуры. -Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. М.-Л., 1996
6. Массон В.М. Древние цивилизации Востока и степные племена в свете данных археологии //Stratum plus. Археология и культурная антропология. – 1999. – №. 2. – С. 265-285.
7. Кузьмина Е.Е. Арии-путь на юг. Российский институт культурологии //М.: Летний сад. – 2008.
8. Бобомуллоев С. Раскопки погребального сооружения из Зардчахаифы //Известия Академии Наук Республики Таджикистан. Сер.: Востоковедение, история, филология. – 1993. – №. 3. – С. 27.
9. Boroffka N. Bronse-und fruheisenzeitliche Geweihtenkebel aus Rumfnien. Berlin. 1998. p188.
10. Сарияниди В.И. Арийская проблема и новый археологический материал. Наука и человечество. М., 1989. стр.13-17.
11. Аскарлов А.А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Т.,1977. стр.135).
12. Bobomulloev S. Ein bronzzeitliches Grab aus Zardča Chalifa bei Pendžikent (Zeravšan-Tal) //Archäologische Mitteilungen aus Iran. – 1997. – Т. 29. – С. 121-134.
13. Генинг В. Ф., Зданович Г. Б., Генинг В. В. Синташта //Челябинск. – 1992. – Т. стр.270
14. Isarov, U. (2023). Cultural interactions between andronovo culture and oxus civilization. Golden brain, 1(20), 42–48.

15. Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья. М., 1977. стр.136-137.
16. Гулямов Я. Г., Исламов У., Аскарлов А. А. Ибтидоий маданият ва Зарафшон этакларида суғориладиган деҳқончиликнинг вужудга келиши. – Изд-во" ФАН" Узбекской ССР, 1966.
17. Аскарлов А.А. Раскопки могильника эпохи бронзы в Муминабаде. -Т.,1969 ИМКУ. стр. 5-10).
18. Литвинский Б.А. Бронзовый век. - ИТН.Т.1. М., 1963. Стр. 95
19. Кузмина.Е. Семиречинский вариант культуры эпохи поздней бронзы. -КСИА. Вып.122. 1970. стр.45.

INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI TERMINLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIDAGI FARQLAR, O'XSHASHLIKLAR

Elmurodova Yulduz Elmurodovna

Samarqand viloyati, Pastdarg'om tuman 3-son kasb-hunar maktabi ingliz tili o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10038292>

Abstract: *This article provides an analysis of pedagogical terms in English and Uzbek languages, information about the role of terms in technology, science, art and social life.*

Key words: *Terminology, pedagogical term, assessment, translation, terminology, dictionary.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi pedagogik atamalarning tahlili, so'z atamalarining texnologiya, fan, san'at va ijtimoiy hayotdagi o'rni haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Terminologiya, pedagogik atama, baholash, tarjima, terminologiya, lug'at.*

Terminologiya - bu tilning o'ziga xosligi. Atamalar umumiy so'zlardan, boshqa tillardagi so'zlardan yoki tilda allaqachon mavjud bo'lgan morfemalardan tuzilishi mumkin. Hozirgi vaqtda o'zbek terminologiyasining boyligi, asosan, boshqa tillar va so'z birikmalaridan foydalanish natijasidir.

Ma'lumki, ingliz tili hozirda dunyoning asosiy muloqot tili hisoblanadi. Shunday qilib, ingliz tili o'z lug'atiga doimiy ravishda yangi so'zlarni qo'shish orqali rivojlanmoqda. Ingliz tilining o'zbek tiliga ta'siri juda katta va uni asosan fan, pedagogika, texnologiya va ijtimoiy hayotning turli sohalarida ko'rish mumkin. Ko'p hollarda biz o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan kelib chiqib, ingliz tilidan kelgan atamaning ekvivalentini topishga harakat qilamiz. Ammo xalqaro atamalar (yoki xalqaro so'zlar) deb sotiladigan shunday atamalar mavjudki, ular ingliz va o'zbek tillarida bir xil shaklda hech qanday o'zgarishsiz qo'llaniladi. Masalan, yunon va lotin so'zlari texnik va ilmiy atamalar sifatida keng qo'llaniladi. A.Avloniy ta'kidlaganidek: "Ta'lim biz uchun hayotdir. Bu o'lim, najot, halokat, baxt yoki salomatlik masalasidir. Darhaqiqat, inson hayoti, baxtu saodati, sof insoniy faoliyatida ta'lim-tarbiyaning o'rni g'oyat muhim. Ma'lumki, yosh avlodni tarbiyalash ishimizning asosiy vazifasi bo'lib, bu biz uchun ijobiy natijadir, shu bois ularni millatimizga, millatimizga sadoqat, har tomonlama sadoqat ruhida tarbiyalashimiz zarur. Bunga erishish uchun, birinchi navbatda, yosh avlod ongiga milliy g'urur, milliy g'urur, ma'naviyat, milliy g'oya va boshqalar kabi tushunchalarni singdirishimiz kerak. Zero, xalq tarixini, ona tilini bilmasdan, o'rganmasdan, ulardan ma'naviy ozuqa olmasdan, yorug' kelajakni orzu qilish, albatta, mumkin emas.

Behbudiy, Avloniy, Ayniy, Munavar Qori, Hamza va boshqalar salomlashgan shogirdlar Orenburg va Srimda yangi shoxchalar ochdilar. Ular rus tilini o'qitish usullari

va usullarini o'rgandilar va ularni o'z sharoitlariga moslashtirdilar. Shunday qilib, ushbu maktablar uchun birinchi darslik va qo'llanmalar yaratilgan va bu kitoblarga birinchi marta ta'limga oid maxsus atamalar kiritilgan. Yangi pedagogik atama barcha tillardagi leksik sohani o'rganish bilan bog'liq. Tilning sifati va so'z yasash modellarini va usullarini ishlab chiqish darajasi bo'yicha yangi atamalarni shakllantirish qobiliyati.

Keling, pedagogik atamalarning bo'linishini ko'rib chiqaylik. Pedagogik atama ikki guruhga bo'linadi: Ta'lim nazariyasi shartlari.

Ta'lim tizimining shartlari, predmeti, ta'limning tabiati, o'rganish predmeti.

Tarbiya nazariyasi shartlari. Tarbiya, tarbiyachi, axloqiy tarbiya, laboratoriya tarbiyasi.

Tilshunoslik ilmiy tadqiqotlariga ko'ra, pedagogik atamalar soni o'n mingdan ortiq. Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, ingliz va o'zbek tillarida pedagogik atamalar bir necha guruhlarga bo'lingan:

Pedagogik tushunchalarni ifodalovchi atamalar: maktab, institut, dars, amaliyot, metod, pedagogika, imtihon, kitob va boshqalar.

Ta'limga aloqador shaxslarning ismlari: o'qituvchi, sinf rahbari, restoran, viserestoran, dekan.

Qonunchilik atamaları o'zbek va ingliz pedagogikasida keng qo'llaniladi. Masalan, Davlat madhiyasi (Davlat madhiyasi) - mustaqil davlatning muhim ramzlaridan biri bo'lib, odatda maxsus holatda ijro etiladigan tantanali va musiqali kompozitsiyadir. Davlat granti (Davlat granti) - To'lanadigan mablag'lar olimlar, olimlar, san'at va adabiyot mualliflarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun ajratiladi. Grant - bu ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish uchun qo'llab-quvvatlash va qaytarib to'lanishi kerak bo'lgan qarz emas. Davlat granti - bu davlat tomonidan moliyalashtiriladigan universitetlar talabalarining o'qishi uchun to'lanadigan grant.

Davlat ta'lim standarti (Davlat ta'lim standarti) ta'limga qo'yiladigan asosiy talablarning asosiy o'choqlari to'g'risidagi hujjatdir. XXI asr axborot va texnologiyalar asri. Shu sababli, hozirgi vaqtda u innovatsion texnologiyalarsiz pedagogik pedagogik va o'quv jarayoni imidjiga tarqaldi. Demak, ta'lim tizimida ishlayotgan har bir kishi o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyalari, lestronin materiallaridan qanday foydalanishni bilishi kerak.

Iboralarning tarjimasidagi farqlar va o'xshashliklar

Hozirgi kunda ko'pgina ingliz tili o'qitayotgan o'qituvchilar so'zlarni o'zbek tiliga to'g'ridan to'g'ri tarjima bilan emas, balki ularning ma'nosini anglagan holda yodlashni tavsiya qiladilar. Chunki, u so'zning qay holatda, qanday sharoitda ishlatishni bilishimiz va uni to'g'ri qo'llay olishimiz zarur. Misol uchun, o'zbek tilida aft, bashara, yuz, ruxsor kabi sinonimlar mavjud va bu sinonimlarning har birini o'z qo'llanilish o'rnini bor. Misol uchun, biz yuz so'zini odatiy kundalik turmush tarzimizda va odatdagi sharoitlarda ishlatamiz, ammo bashara, aft so'zlarini biz yomon vaziyatlarda, ya'ni kimnidir haqorat qilmoqchi bo'lganimizda ishlatamiz. Biz bu so'zlarni ingliz tiliga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilsak, face so'ziga duch kelamiz. Lekin ingliz tilida o'zbek tilidagi kabi face so'zining turli hissiy munosabatni bildiradigan variantlari yo'q. Ammo, bularning har biri turlicha ma'noni ifodalaydi. Ingliz tilida ham shunday bir so'zning o'z ishlatilish sharoiti mavjud. Biroq, darajaga mos ravishda boshlang'ich darajadagi: beginner, elementary, pre-intermediate ingliz tili o'qiyotgan o'quvchilar o'zbek tilidagi tarjimadan foydalanishi mumkin. Shunda

ularga tilni o'rganish tezroq va osonroq bo'ladi. Ammo, ma'lum bir darajaga kelganda, til o'rganuvchisi so'zlarni definition bilan, ya'ni ma'nosini anglagan holda so'zlarni yodlashi zarur[3]. Misol uchun: intermediate, upper intermediate, advance darajadagi til o'rganuvchilari. So'zning mazmuni va ishlatilish o'rnini turli xil kitob, kino va maqolalardan o'rganish mumkin.

Ingliz tilidagi ko'p so'zlar o'zbek tilidagi ko'p ma'noli so'zlarning to'g'ridan to'g'ri ma'nosini bera olmaydi. Misol uchun, o'zbek tilidagi quloq so'zi. Biz uni ingliz tiliga ear deya tarjima qilamiz.

He was always there with a sympathetic ear.

Bu gapda ear so'zi to'g'ri qo'llanilgan. Ammo, o'zbek tilida xalq orasida tarqalgan quloq so'zini, ya'ni sotqin ma'nosini ifodalovchi so'zni biz ingliz tiliga shundayligicha tarjima qila olmaymiz. Biz sotqin so'zini ingliz tiliga betrayer deb tarjima qilishimiz mumkin.

Tide so'zini oqim deb o'zbek tiliga tarjima qilsak bo'ladi, shu bilan birga direction so'zini ham. Biroq ularni ishlatilish o'rnini turlicha. Bunga bir misol ko'rib o'tamiz. Yoshlar internet sababli turli xil oqimlarga yo'naltirilmoqda.

Bu gapni biz ingliz tiliga tarjima qilsak, oqim so'zini direction deya tarjima qila olamiz. Ammo, bu yerga tide so'zini umuman qo'llayolmaymiz.

Handover - bu so'zning asl ma'nosi "Ma'suliyatni bir shaxs yoki guruhdan boshqasiga o'tkazish harakati, bu amalga oshiriladigan davr". Bu so'zning o'zbek tiliga aynan tarjimasi yo'q.

Endi biz ba'zi bir idiomalarni, ya'ni iboralarni ko'rib chiqsak:

Birinchi iboraga to'xtalsak: "Hit the sack" iborasi. Agar, biz bu iborani o'zbek tiliga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilsak, yostiqni urish degan ma'noni anglatadi. Ammo, bu iboraning asl ma'nosi "uyquga ketmoq" degan ma'noni beradi.

Ikkinchi ibora: "Come rain or shine". Bu iboraning asl ma'nosi "nima bo'lishidan qat'iy nazar". Ammo, biz buni o'zbek tiliga so'zma so'z tarjima qilsak, umuman boshqa ma'noni beradi. Ingliz tilida shunday iboralar mavjudki, o'zbek tilidagi iboralarga mos tushadi. Ularning bir qanchasini ko'rib o'tamiz:

1. Where there's a will, there's a way - 1)Intilganga tole yor

2. Talk/speak behind your back - Orqasidan gapirmoq

3. To fool someone - Ahmoq bilmoq (aldamoq).

4. What is done is done - O'tgan ishga salovat. Ingliz tilida bunday iboralar yuzlab, hatto minglab deya olamiz.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pedagogikani maxsus atamalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Sinov jarayonida atamalar yuqori darajada import qilinadi. Ularning yordami bilan ta'lim jarayoni yanada samarali va tushunarli bo'ladi. Bu o'rinda ingliz tilining ahamiyatini ham ta'kidlash lozim. Ushbu pedagogik atamaning aksariyat qismlari ingliz tilidan olingan. Ulardan ba'zilari o'zbek tiliga tarjima qilingan, ba'zilari esa o'zgarishsiz qolgan.

Adabiyotlar:

1. Yusupova S.A. Pedagogik atamalarining ingliz va o'zbek tillariga tarjimasi, ingliz va o'zbek terminologiyasi. 2021 yil.
2. X.Paluanova, M.Musumonova, K.Risqulova, Z.Qurbonniyozova. "Pedagogik atamalar ro'yxati" 16.11.2012 y.
3. Abdullaeva Marhabo Rahmonqulovna. (2021). Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima va uning o'ziga xos xususiyatlari. Innovatsiyalar, integratsiya va ta'lim xalqaro jurnali, 2 (2).
4. Nizomova Mohinur Baratboyevna. Ingliz va o'zbek tillarida pedagogik atamalarining tasnifi. 2020
5. Shoira Isayeva Linguoculturological aspect of translating realities. - Philology Matters / Uzbek State World Languages University, 2020. - Vol. 33 No.3

YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR

Normurotova Gulshod Kulmurotovna

*Samarqand viloyati, Pastdarg‘om tuman 3-son kasb-hunar maktabi ishlab chiqarish
ta’lim ustasi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10038317>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yangilanayotgan O‘zbekistonda ta’limning ahamiyati haqida, shuningdek, ta’lim tizimidagi islohotlar haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Temur tuziklari, O‘zgarish sur‘atlari, hozirgi zamonda ta’lim-tarbiya, pedagog kadrlar tayyorlash, chet el universitetlari.*

KIRISH.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo‘lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo‘lgan yoshlarning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg‘or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo‘lda xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, ilmiy tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir.

Ulug‘ sarkarda Amir Temur o‘zining —Temur tuziklari asarida «mingta nodon lashkardan, dono shijoatli va tadbirkor bitta asakar afzaldir» degani ham bejiz emasdir. Zotan, jamiyatimizning har bir yoshlarning ilm, ma‘rifatli qilib tarbiyalash, vatanparvarlik ruhida shakllantirish, yuksak ma‘naviyat darajasida olib chiqish biz pedagoglar oldida turgan eng dolzarb vazifalardan sanaladi. Ilmni ulug‘lagan, ma‘rifatni keng targ‘ib etgan, shu vatan tuprog‘i uchun fidoyi bo‘lgan har bir pedagog jamiyatimizning yuksak ma‘naviy boyligidir. Jamiyat ravnaqi va taraqqiyoti bevosita ularning sa‘y-harakati va fidoyiliklari asosida kamol topmoqda.

Xalqaro standartga asosan har bir ta’lim darajasi uchun ta’lim dasturlari va ularga mos ravishda malaka talablari ishlab chiqilishi ta’lim sifatining oshishiga asos bo‘ladi. Ta’lim tizimini darajalarga ajratish esa uning uzluksizligi va ketma-ketligini ta‘minlaydi. Bu tushuncha va tamoyillar xalqaro ta’lim klassifikatsiyasining asosiy vazifalaridan biridir.

Jumladan, maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish, umumta’lim maktablari faoliyatini yaxshilash, oliy ta’lim tizimini dunyo standartlari darajasiga olib chiqish, ularni xalqaro mingtalik reytingiga kiritish, ayniqsa, o‘quv yurtlariga qabul qilishda ob‘yektiv va adolatli tizimni o‘rnatish, nufuzli chet el universitetlari filiallarini ochish kabi ko‘plab amaliy ishlar bajarilmoqda.

Mamlakatimizda istiqloqlarning dastlabki yillaridan boshlab ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, farzandlarimizning jahon

andozalariga mos sharoitlarda zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashlari, jismoniy va ma'naviy jihatdan yetuk insonlar bo'lib voyaga yetishlarini ta'minlash, ularning qobiliyat va iste'dodi, intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, yoshlarimiz qalbida ona yurtga sadoqat va fidoyilik tuyg'ularini kamol toptirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmogda. Prezidentimizning 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta'lim va ilm-fan sohalarini rivojlantirish borasida bir qator vazifalar belgilangan.

Hujjatda ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi ta'lim muassasalarini qurish, ta'mirlash va kapital ta'mirlash barobarida ularni zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash nazarda tutilgan.

Ma'lumki, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yana-da takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo'yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi. Farmon loyihasida ta'limdagi hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko'rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan.

Keyingi bir yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining yetmishga yaqin qaror, farmon va farmoyishlari qabul qilindi. Bu tom ma'noda ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va yangilanishlar jarayonini boshlab berdi.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev o'zining "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" asarida ta'lim va ilm-fan, davlatning yoshlarga doir siyosatini amalga oshirish, ta'limning yangi, zamonaviy usullarini, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish sohasidagi ishlar axvoli Tanqidiy tahlil qilib, bir qator vazifalarni amalga oshirishga e'tibor qaratdilar.

Bugungi kunda O'zbekistonimizning barcha sohaları chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar behisobdir. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan salohiyatli, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish uchun Davlatimiz rahbarining 2019-yil 8- oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiya sohadagi yangi islohotlar uchun dasturi amal bo'ldi.

Prezidentimizning 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish va yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Farmonda Xalq ta'limi vazirligi zimmasiga bir qator vazifalar yuklatilgan.

Xususan, ta'lim tizimining asosi bo'lgan Milliy o'quv dasturini yaratish ana shunday muhim vazifalardan biridir. U avvalgi Davlat ta'lim standartidan tubdan farq qiladi, ko'proq amaliyotga yo'naltiriladi. Mazkur dasturni ishlab chiqishda xalqaro ekspertlar jalb qilinadi va u xalqaro standartlarga muvofiqlashtiriladi.

Farmonda, shuningdek, pedagoglar malakasini oshirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilgan, aniq vazifalar belgilangan. Ayni paytda xalq ta'limi tizimida o'qituvchilar uchun har besh yil, rahbarlar uchun esa har uch yilda malaka oshirish tartibi amal qilyapti. Bundan buyon ana shu besh yillik muddat qisqarib, kredit-modul asosida malaka oshirish tizimi yo'lga qo'yiladi. O'qituvchilar malakasini oshirishda nafaqat xalq ta'limi tizimidagi malaka oshirish institutlari yoki markazlari, balki oliy va nodavlat ta'lim muassasalari mutaxassislarini ham jalb etish ko'zda tutilgan.

Farmonda kasbga yo'naltirish tizimini joriy qilish ham asosiy masalalardan biri sifatida belgilangan. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida maktab bitiruvchilarining qo'lida muayyan kasbi bo'lishi kerak. Chunki oliy ta'lim muassasasiga o'qishga kirolmagan o'quvchilar qaeradir ishlashi, ro'zg'or tebratishi zarur. Ayni shu maqsadda Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi mahalliy hokimliklar bilan birgalikda 7-sinf dan boshlab o'quvchilarni kasbga moyilligini aniqlash va ularni yo'naltirish ishlarini amalga oshiradi.

Farmonning eng muhim jihati va ahamiyati shundan iboratki, u ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, yangi bosqichga ko'tarish, kelajakda farzandlarimizning yetuk mutaxassis bo'lib etishishiga zamin yaratadi.

Prezidentimiz tabiri bilan aytganda: – “Bugun ko‘rib chiqilgan masalalar hammadan, maktab direktoridan boshlab Bosh vazirgacha bo‘lgan barcha bo‘g‘indagi rahbarlardan yuksak mas‘uliyat va yuqori darajadagi javobgarlikni talab qiladi. Bu – yillar davomida ko‘rinmaydigan, ammo natijasi yaqin 10-15 yilda butun mamlakat qiyofasini tubdan o‘zgartirishga asos bo‘ladigan qudratli manba”.

Ma'lumki, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yana-da takomillashtirish, ilmfan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo'yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi. Farmon loyihasida ta'limdagi hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko'rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan.

Jumladan, jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilmoqda.

Eng asosiysi, joylardagi rahbarlarning, shuningdek, mahalliy kengashlarning ushbu muhim masalaga yondashuvi va e'tiborini tubdan o'zgartirish, ularning mas'uliyati, javobgarligi va hisobdorligi mexanizmlari kiritilmoqda.

Yig'ilishda ta'lim sohasidagi muammolar, ularni hal etib, ta'lim sifatini oshirishga oid vazifalar muhokama qilindi.

Davlatimiz rahbari avvalo maktablarda o'quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko'rib chiqish, o'quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta'kidladi.

Bu borada Finlyandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo'yicha dunyoda eng ilg'orlardan biri.

– Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Dunyodagi zamonaviy o'quv dasturlari, o'qitish metodikalarini o'rganib, yurtimiz umumta'lim maktablarida joriy qilish muhimligi ta'kidlandi. Xalq ta'limi vazirligiga ushbu tajriba asosida Milliy o'quv dasturini ishlab chiqib, 2021/2022 o'quv yilidan boshlab ta'lim jarayoniga sinov tariqasida tatbiq etish vazifasi qo'yildi.

Yangi metodikani samarali yo'lga qo'yish uchun barcha maktab o'qituvchilari videoaloqa orqali xorijiy mutaxassislar ishtirokida o'qitiladi. Eng muhimi, bu jarayonlarga pedagogika yo'nalishidagi universitet va institutlar ham jalb qilinib, pedagog kadrlar tayyorlash metodikasi ham yangilanadi. Shuningdek, matematika, fizika, kimyo, biologiya va informatika fanlari bo'yicha chet ellardagi ilg'or darsliklar chuqur o'rganib chiqiladi.

Adabiyotlar:

3. Mirziyoyev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, —O'zbekistonl, 2016 yil, 56 bet.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi «Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi PF-5538 sonli Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori. <https://lex.uz/docs/-5085887>

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТЕМЫ ЭКЗИСТЕНЦИИ, ВЕРЫ, СЧАСТЬЯ И ЛЮБВИ В СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ

Нурмухаммадова Нилуфар Рамил кизи

*Магистрант 2 курса Бухарского государственного университета по направлению
литературоведение*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10042575>

Аннотация: В данной статье представлена информация по теме репрезентации экзистенции, веры, счастья и любви в современной поэзии.

Ключевые слова: Поэзия, Тема любви, Любовь в жизни Чехова, любовной лирике, Пушкина, Боратынского, Тютчева.

Актуальность темы любви в творчестве поэтов XIX века обусловлена тем, что вечные темы природы и любви приближаются к русской жизни, к русской природе, связываются с психологическим, духовным миром русского человека определенной поры. Поэзия - это стихотворная ритмическая речь. Прозой изъясняется любой и каждый - на языке поэзии общаются избранные. Древние считали, что поэты разговаривают с богами...

Русский романтизм принято делить на несколько периодов: начальный (1801-1815), зрелый (1815-1825) и период последекабристского развития. Поэзия этого периода вряд ли может сравниться с великолепной реалистической прозой, однако, безусловно, заслуживают упоминания поистине мастерские, исполненные реализма произведения. Вместе с тем в лирике наблюдаются процессы, приближающиеся по сложности психологизма, по организации лирических сюжетов к роману. Особенно ясно это проявилось в любовных стихотворных циклах.

Недаром самым значительным в любовной лирике Тютчева стал так называемый «денисьевский» цикл. У Некрасова мы находим внутренне цельный цикл-роман, протяженный, динамичный, почти сюжетный и, главное, с одной героиней. Опять-таки, неизбежно обращаясь к биографии поэта, цикл этот давно называют, связывая его с любовью Некрасова к А. Я. Панаевой, «панаевским». Оба поэта оказались, каждый по-своему, подготовленными к созданию в интимной лирике не традиционно одного, а двух характеров, из которых женский оказывается чуть ли не главным. Именно наличие характеров отъединяет в этой принципиальной новизне «панаевский» и «денисьевский» циклы от, скажем, «протасовского» цикла Жуковского или «ивановского» цикла Лермонтова.

Биографии Тютчева и Фета во многом сходны - оба они пережили смерть любимой женщины, и безмерная тоска по утерянному давала пищу для создания прекрасных любовных стихотворений.

Заря русского романтизма связана с именами Жуковского и Батюшкова. В стихах обоих поэтов еще ощущается властное влияние прошлого - эпохи сентиментализма, но если Жуковский еще глубоко укоренен в ней, то Батюшков гораздо ближе к новым веяниям.

В центре эстетических споров, острой литературной борьбы середины века снова оказалось имя Пушкина. Пушкин оставил богатое наследие, и борьба за право наследования носила живой и злободневный характер.

Поэты почти все хотели наследовать Пушкину. Некрасов и Фет отчетливо противопоставляют себя некоей традиции, хотя и разным началам в ней. Оба, - и Некрасов и Фет, воспользовались рядом пушкинских образов.

Белинский постоянно упоминает Батюшкова в ряду крупнейших явлений допушкинской культуры, ставя его обычно рядом с Жуковским (хотя часто и противопоставляя их).

Тема любви является одной из составляющих теории чистого искусства, наиболее широко в русской литературе отраженной в стихах Фета и Тютчева. Эта вечная тема поэзии тем не менее нашла здесь свое новое преломление и зазвучала несколько по-новому. Салтыков-Щедрин в 70-е годы XIX столетия писал, что теперь никто не отважится уже воспевать соловьев и розы. Для Фета тема любви, напротив, явилась основополагающей всего его творчества до конца жизни.

Языков шел в поэзии своим путем. Языковская лирика не меркнет рядом с лирикой его великих современников - Пушкина, Боратынского, Тютчева - и доселе живет полнокровной жизнью. Его творчество исключительно высоко оценили Пушкин, Гоголь, Боратынский и крупнейший русский критик той эпохи Иван Киреевский.

Русская поэзия XIX в. пережила в своем развитии по крайней мере три подлинных подъема. Первый, условно говоря, падает на начало века и осенен именем Пушкина. Другой давно признанный поэтический взлет приходится на рубеж двух столетий — девятнадцатого и двадцатого — и связан прежде всего с творчеством Александра Блока, Наконец, третья, по выражению современного исследователя, «поэтическая эпоха» — это середина позапрошлого века.

В свое время поэт Бальмонт сказал, что русская поэзия XIX в. знает семь великих имен: Пушкина, Лермонтова, Кольцова, Баратынского, Некрасова, Фета и Тютчева. Нетрудно видеть, что первые четыре поэта (и отчасти Тютчев) творили до 40-х гг. Нетрудно видеть и другое: расцвет поэзии Некрасова, Фета, Тютчева приходится именно на середину века. Но и в 40-е гг. в русской поэзии имеют место также значимые и принципиально важные явления. Достаточно сказать, что в середине 40-х гг. в общем складывается оригинальное творчество Некрасова, в 40-е гг. начинается Фет. И все же в это десятилетие в целом поэзия отходит на второй план.

Вместе с тем, все это было предощущением нового подъема поэзии, признаки которого обнаруживаются уже с начала 50-х гг. и который к середине 50-х гг. обретает необычайную стремительность. Поэзия снова получает права гражданства па страницах журналов, становится полнокровной и самостоятельной участницей литературного процесса, предметом критического анализа и теоретических споров.

Прежде всего это относится к сборнику Некрасова 1856 г. Можно назвать еще и книги Фета, Никитина, Огарева, Полонского, А. Майкова и др.

К началу 60-х гг. поэзия в целом снова вступает в полосу определенного спада, и чем дальше, тем больше. Многие поэты просто умолкают на долгие годы. Особенно характерно, может быть, почти полное молчание такого «чистого» поэта, «чистого» лирика, как Фет.

XIX в. завершился своего рода прощальным расцветом предреволюционной культуры, причем реалистическая традиция отвергалась, и в поэзии, прозе, критике и драме открывались новые горизонты.

ТЕМА ЛЮБВИ В ЛИРИКЕ А.С. ПУШКИНА

Любовь - это сила, предопределяющая существование человеческой жизни. Пушкин имел своё представление о любви, и говорил об этом в своих произведениях. Его лирика наполнена красотой жизни, красотой чувств. Каждое его стихотворение – частичка души, которую он обнажает перед читателями и, конечно, своей Прекрасной Дамой. Говоря о том, как раскрывается тема любви в лирике Пушкина, стоит сказать, что она богата образами, многолика. Пушкин умел любить, ценил чувство любви. Чувство любви проявляется в стихотворениях Пушкина очень грациозно и глубоко. Белинский отмечал, что у поэта это высокое чувство не ограничивается только переживаниями, здесь воплотились другие его качества, художника и артиста.

Вся лирика поэта – это роман в стихах, главным предметом которого является внутренний мир героя, его переживания, горести и радости. За свою не долгую жизнь поэт создал много прекрасных стихотворений и произведений. Его стихотворения посвящены различным тематикам. Есть стихи, посвященные философии, дружбе, свободе, но самыми прекрасными были стихотворения и волшебном чувстве любви. Его стихи по форме легки и стремительны, любовная лирика разнообразна и богата. Лёгкость это главное, что мы замечаем из его произведений в виде самого первого и основного чувства. «Лёгкость у Пушкина была и в отношении к жизни, она была основой мирозерцания Пушкина, чертой его характера и биографии»³. В первых стихотворениях можно было заметить легкость в стихе. Критики восторгались легкости и плавности его стихотворений, словно «они не стоили никакой работы, как будто они выливались у него сами собою. Константин Бальмонт говорил, что «Пушкин солнце русской поэзии, которое распространило свои лучи на громадное расстояние и вызывало к жизни бесконечное количество больших и малых спутников»⁴. Любовные произведения поэта вне жанра. У Пушкина содержание полностью владеет над формой. Именно поэтому, читая любовную лирику Пушкина, трудно отнести стихотворение к какому-либо жанру – черты элегии, послания, романса могут быть присущи одному произведению. Примером такого стихотворения является «Я помню чудное мгновенье», посвящённое Анне Петровне Керн.

Пушкин не ограничивается только изменением формы своих произведений. Он предлагает читателю совершенно новую систему ценностей. Здесь всё строится на уважении к предмету воздыханий. Поэт со свойственной ему житейской мудростью доказывает, что и возлюбленная имеет право на выбор. Даже если чувства оказываются безответными, это совсем не значит, что нужно вызывать своего удачливого соперника на дуэль.

Поэт не жалеет слов, что бы показать силу своей любви.

Я помню чудное мгновенье:

Передо мной явилась ты,

Как мимолётное виденье,

Как гений чистой красоты.

Только любовь способна скрасить грустную и унылую жизнь,

быть утешением и счастьем.

Душе настало пробужденье:

И вот опять явилась ты,

Как мимолётное виденье,
Как гений чистой красоты.
И сердце бьётся в упоенье,
И для него воскресли вновь И божество, и вдохновенье,
И жизнь, и слёзы, и любовь.

Пушкин умел описать волнения, которые чувствует влюблённый, его переживания. Читатель чувствует страдания героя, силу его любви, сочувствует герою и радуется за него.

Стихотворения Пушкина помогают понять, что любовь – это самое сильное и светлое чувство, что нужно сильно и безответно любить близкого человека, понимать и уважать его. Всю гамму человеческих чувств отражают стихотворения поэта: горечь любви и радость любви, счастье влюблённости, страх потери любимого человека. Любовная лирика Пушкина – это отражение его жизни. Он писал то, что пережил и прочувствовал. Но самое главное это то, что каким бы чувство писателя не было, грустным или радостным, оно всегда будет чистым и благородным.

Тема любви в творчестве А.П. Чехова на примере рассказа «О любви»

Интерес к теме любви был велик в любую эпоху. Особенно обостряется он во времена кризисов, когда чувство незащищенности, уязвимости, никчемности собственного "Я" является доминирующим для большинства людей. У Чехова свое понимание и свое отношение к этому вопросу. В записной книжке он писал: "Любовь - это или остаток чего-то вырождающегося, бывшего когда-то громадным, или же это часть того, что в будущем разовьется в нечто громадное, в настоящем же оно не удовлетворяет, дает гораздо меньше, чем ждешь".

Любовь в жизни Чехова – тема, которая вряд ли когда-нибудь будет до конца исследована, описана, прокомментирована. Чехов останется для нас вечной загадкой. И в этом, видимо, воля судьбы, в мудрости которой сомневаться вряд ли стоит.

Антон Павлович Чехов был удивительно светлым, образованным и умным человек. Читателей привлекают не только его рассказы, наполненные добротой, теплом, иногда юмором, очень правдивые и гуманистические, но, прежде всего личность самого писателя.

Чехов в своём творчестве уделял огромное внимание миру сложных, зачастую непредсказуемых движений человеческой души и особенно чувству любви. Безусловно, любовь – самое светлое и прекрасное чувство, но жизнь в обществе накладывает на человека ограничения и запреты, призванные направить могучую стихию любви в спокойное семейное русло, где страсть узаконена и становится лишь одним из элементов повседневной жизни.

Была ли в жизни Чехова хоть одна большая любовь? Была. История рассказа «О любви», написанного А.П. Чеховым в 1898 году, берет свое начало в биографии писателя. В образе Анны Алексеевны, в которую влюблен главный герой, Алехин, угадывается личность Лидии Александровны Авиловой – русской писательницы и мемуаристки. Она была представлена Чехову Сергеем Николаевичем Худяковым – издателем «Петербургской газеты». В то время, как писала сама Лидия Александровна в своих мемуарах, она знала все написанное Чеховым наизусть.

На момент первой встречи с Чеховым, Авилова была женой Михаила Федоровича, который не мог понять её увлечения писательством и литературой. Мужа она выбрала, «как вещь», и испытывала к нему глубокое уважение, но о любви

не могло быть и речи. Авилов знал о переписке своей жены и Антона Павловича, и даже читал некоторые из писем.

В России во время Чехова были очень сильны патриархальные представления о любви и браке. Считалось вполне нормальным жениться и выходить замуж не по любви, а либо по «разумному расчёту», либо по договорённости родителей, либо из каких-то других соображений житейского здравого смысла. Однако прожить без любви или же загнать в тесные рамки живое свободное чувство далеко не просто. Если человека, обделённого любовью, не поглощали целиком интересы практического или духовного свойства, то в какой-то момент он с мучительной остротой и болью ощущал бессмысленность и бесцельность жизни.

Чехов помогал Анне Алексеевне в публикации её работ, выступал как рецензент и персональный критик. Теплая переписка сменялась редкими и зачастую неожиданными встречами. Всю глубину отношений между Чеховым и Авиловой раскрывают её воспоминания в «А. П. Чехов в моей жизни», опубликованные лишь в 1940 году. Любовные переживания писателя нашли отражение и в его творчестве. Рассказ «О любви» — это художественное выражение глубокого и непреодолимого чувства, которое испытывал Антон Павлович Чехов к Лидии Александровне Авиловой.

Всё то, что происходило между Лидией Алексеевной и Антоном Павловичем, было выражено в рассказе «О любви». Я думаю, что это произведение поистине является гимном чеховской любви. Здесь писатель высказывает свою точку зрения видения любви. Именно в этом рассказе Чехов относит любовь к тем явлениям жизни, к «которым неприменимы мерки обыденности». Читая историю любви Алёхина и Анны Алексеевны, Авилова между строк находила ответы на все вопросы, которые так и не смогла задать Антону Павловичу. Позже, в своих воспоминаниях она напишет, с каким чувством она читала это откровение: «Я уже не плакала, а рыдала, захлёбываясь, и книга стала вся мокрая и сморщенная. Так он не винил меня! Не винил, а оправдывал, понимал, горевал вместе со мной.»

О чем же повествует данное творение Чехова? Как ни удивительно, название исчерпывающе отражает основную линию произведения – любовную.

Сюжетной основой является история одного из героев «Маленькой трилогии» — Павла Константиновича Алехина. Павел учился в университете, а после смерти отца был вынужден заняться его имением в Софьине, чтобы погасить отцовские долги. Работа на земле, с крестьянами тяготила молодого человека, привыкшего к культурному обществу. Постепенно Алехин отказывался от роскоши, что нашло отражение в его бытовых привычках. Вскоре главный герой был произведен в мировые судьи, и на одном из судов он познакомился с добрым и простодушным Дмитрием Лугановичем. На обеде у нового приятеля Алехин встретил жену Дмитрия – Анну Алексеевну, оставившую о себе яркое впечатление в сознании дворянина. По мере общения с красивой и умной женщиной Алехин стал понимать, что его любовное чувство к ней отнюдь не безответно. В то же время главного героя мучило чувство вины перед семьей Лугановичей, ведь и муж, и жена были очень благосклонны к нему. Однако, ни Анна, ни Павел не признавались друг к другу в своих чувствах.

Чувство недостижимости счастья в запретной любви стало в последствие мучить Анну Алексеевну. Она легко раздражалась и даже лечилась от нервного расстройства. Ее отношение к Алехину изменилось. На тот момент мужу Анны пришлось повышение до председателя одной губернии, супругам предстоял переезд. В сцене проводов Анны Луганович и наступила развязка этого негласного романа. В

купе поезда произошло слезное объяснение между Павлом и Анной, после которого они расстались навсегда, а к главному герою пришло осознание упущенного счастья.

Одной из главных тем рассказа «О любви» является тема человеческого счастья и его недостижимости. Герои Чехова живут оседлой, комфортной жизнью. Оковы подобного образа даже не жизни, а существования настолько прочны, что даже такое сильное чувство, как любовь, не способно заставить героев выйти из зоны комфорта. И Алехин, и Анна Алексеевна испытывают страдания – об этом свидетельствует эмоциональная сцена их прощания, но счастье для героев остается навсегда упущенным.

Что же хотел сказать Чехов рассказом «О любви»? Идея чеховской мысли заключается в обличении человеческих слабостей, которые не позволяют герою самому следовать за голосом сердца. Автор показывает людей, чья воля скована внешними обстоятельствами, но сам человек может быть достаточно сильным, чтобы преодолеть общепринятые нормы и пожертвовать хорошим положением в обществе. Главные герои же, напротив, оказываются слабыми и следуют общепринятой морали.

Основная мысль, заложенная Чеховым, раскрывает идею о том, как человек может убить высокое, светлое чувство, следуя общественным законам. Добропорядочность не гарантирует счастья, а счастье может показаться лишь призрачным ощущением любви и уйти, не оставив и следа. Писатель, показывая представителей общества конца 19 века, выносит приговор самому укладу общественного строя, который не позволяет людям изъяслять своих желаний даже в таком личном и глубоком чувстве, как любовь.

Произведение противоречиво, неоднозначно, как неоднозначны его персонажи. Двойственность характеров и обстоятельств заставляет читателя размышлять над образами и действиями героев, давая им свою субъективную оценку.

Авторская позиция здесь остается необозначенной. Можно предположить, что слова автора вложены в уста Алехина, и тогда можно приблизительно судить об отношении А.П. Чехова к своим персонажам. И все же, финал произведения остается открытым, представляя читателю возможность подвести собственный итог.

В чём же причина трагедии чеховских героев? Именно трагедии. Душа, которая не испытала высоких чувств, на самом деле пуста. Художник на первый план своих произведений выводил обыкновенных людей, обывателей. Цель существования этих героев – благоустроенный быт, размеренное течение времени, привычный порядок жизни. И всё это может разрушить одно лишь чувство – любовь. У Антона Павловича было своё представление об этом. Счастье без любви невозможно. В рассказах Чехова о любви читатель не встречает ни одного счастливого финала. Любовь у писателя не переходит в семейное русло, не разрешается счастливым браком. Чехов лишает своих героев вечного счастья, лишает потому, что герои не хотят и не могут менять свой привычный уклад жизни. А идти против заведённых обществом порядков, даже если это преследует свои личные интересы, – это подвиг. А герои Чехова – обыватели, заурядные люди. В их жизни нет места высоким чувствам. Пошлость обывательской жизни убивает любовь.

С точностью можно утверждать об одном: «О любви» — это рассказ-предостережение читателя о том, что любовь никаким законам подчиняться не может.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Баскакова Л.В. Любовь и языковые средства ее выражения в художественной прозе Чехова/Л.В. Баскакова // Филология в образовательном пространстве донского региона и ее роль в развитии личности. - Ростов н/Д: РГУ, 2001. - С. 11-14
2. Бунин, И. А. Собрание сочинений в 4-х томах. Т.4/ И. А. Бунин. – М.: Правда, 1988. – 558 с.
3. Мусатьев В. В. История русской литературы первой половины XX века – М, 2001.
4. Кибальник С.А. Художественная философия Пушкина – СПб., 1998. – С. 200

„PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYA” FANINING BO‘LAJAK PEDAGOGLAR FAOLIYATIDAGI AHAMIYATI

Dilyoraxon Turg'unboyeva

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
Ta'lim va tarbiya nazariyasi (boshlang'ich ta'lim) 1-kurs magistri
dilyoraxonturgunboyeva@gmail.com*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10044903>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'qituvchi faoliyatida vujudga kelishi mumkin bo'lgan konfliktlarga pedagogning javobi qanday bo'lishi va bunday vaziyatlarda to'g'ri xulosaga kelishda ushbu fanning muhimligi yoritilgan. Konfliktologiyani o'rganish orqali ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilar bilan do'stona munosabat qura olish imkoniyatlari ifodalangan.*

Kalit so'zlar: *konfliktlar, pedagogik konfliktologiya, pedagogik mahorat, bola psixologiyasi, nizo, bilim.*

Hozirgi kunda biz har tomonlama rivojlanib borayotgan jamiyatda yashamoqdamiz. Bugunimiz kechamizdan anchagina farovon. Lekin afsuski, bu bilan birga atrofimiz ham allaqachon konfliktlarga to'la. Inson xohlaydimi, yo'qmi har bir kunida konfliktlar bilan to'qnashadi va bu tabiiy jarayon. Chunki bunday bo'lmasligiga jamiyatdagi insonlar va vaziyatlar yo'l qo'ymaydi. Inson esa jamiyatdan ajralib yasholmaydi va buni tasavvur qilish ham mumkin emas. Bo'lajak pedagoglarda pedagogik konfliktlarni oldini olish va bartaraf etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishda mazkur fan alohida ahamiyatga ega.

Obyekti inson omili bo'lgan kasblarda esa bunday holat boshqa kasblarga qaraganda ko'proq uchraydi va bulardan bittasi bu o'qituvchilikdir. O'qituvchilar kun davomida o'quvchilar, hamkasblar va rahbarlar bilan muloqot qiladi. Bu jarayonda esa ko'plab konfliktlar yuzaga kelishi mumkin: o'quvchi- o'quvchi, o'qituvchi – o'quvchi, o'qituvchi – o'qituvchi, o'qituvchi – rahbar o'rtasida va hk. Bu kabi konfliktlar vujudga kelganda esa, albatta, o'qituvchi bu jarayon va uning yechimida muhim rol o'ynaydi. Avvalo, yetuk pedagog konflikt vujudga kelishidan avval uni bartaraf etishi zarur va u ro'y berganda esa u tomonlar uchun eng to'g'ri yo'lni tanlashi muhimdir. Bunda esa, shubhasiz, pedagog uchun bilim kerak bo'ladi. „Pedagogik konfliktologiya” fani esa o'qituvchilarni konfliktlarga va ularning oldini olishga qarshi qurollantiradi.

Konfliktlar aynan bir sohada ko'rinmaydi, u barcha sohalarda o'zini namoyon etishi mumkin. Shu bilan birga u har bir inson bilan hayoti davomida birga bo'ladi. Pedagogika fanlari nomzodi M.T.Axmedova fikriga ko'ra: „Konfliktlar ba'zan qo'qqisdan, hech kutilmagan holda vujudga kelishi hamda inson hayot tarzini tubdan o'zgartirib yuborishi mumkin. Konflikt har bir inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, hech bir inson konfliktlardan o'zini „kafolatlanganman” deb ishonch bilan ayta olmaydi. Shunga ko'ra

o'qituvchi ham dars jarayonida o'quvchilar o'rtasidagi mojarolarga duch keladi va bu ziddiyatni adolatli hal qilishi ahamiyatlidir. O'qituvchi bu paytda o'quvchilarning psixologik holatlarini, muammoning asl sababini ko'ra olishi zarur. Pedagog, albatta, tomonlarni alohida eshitishi, to'g'ri fikr yuritishi va so'ngida adolatli qarorni aytishi va bu dars sifatiga salbiy ta'sir qilmasligini inobatga olishi kerak. Buning uchun o'qituvchi o'quvchi yoki talabalar orasida konflikt yuzaga kelishiga sharoit yaratib berayotgan omillarni yo'q qilishi talab qilinadi. Dars davomida barcha o'quvchi talabalar bilan oson muloqotga kirisha olishi, do'stona atmosfera yaratish orqali asosiy maqsad bo'lgan yangi bilimni tushunarli bera olishi, har bir o'quvchining psixologik sharoitidan kelib chiqqan holda suhbat qilishi, bir so'z bilan aytganda mohir psixolog bo'la olishi kerak. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi konflikt esa, o'quvchini shaxs sifatida ko'ra olishi va vaziyatga o'zining his-tuyg'ularini aralashtirmasligi lozim. Chunki insonda mavjud bo'lgan his-tuyg'ular vaziyatni kuchaytirib uni chigallashtirishga hissa qo'shadi. Buning oqibatida pedagog tarbiyalanuvchini kamsitishi, uning ruhiyatini sindirib qo'yishi mumkin. So'nggi bunday oqibatlar bilan tugagan mojarolarda o'quvchida o'qituvchida yomon taassurot qolishi, darsga bee'tiborliligi, o'zlashtirish sifati tushib ketishi kuzatiladi. O'qituvchining muammoli vaziyatda ko'rsatgan axloqi nafaqat bir o'quvchida balki butun sinfda salbiy o'ylarni qoldiradi. Pedagog o'quvchi-talabalar uchun zolim, axloqsiz tipdagi o'qituvchi emas, ular uchun ideal va sevimli bo'lmog'i kerakligini hamisha yodda tutishi lozim.

Dars jarayonidan tashqari holatda pedagoglar rahbar va o'zlarining hamkasblari bilan bahslashib qolish jarayonlari hozirgi kunda eng ko'p kuzatilayotgan konfliktlardandir. Buning asosiy sababi esa, albatta, xodim va rahbarlarning o'z burch-majburiyatlarini to'liq bilmasliklari va ularda noto'g'ri shakllangan „Men“ ning ustun kelishidir. Bu kabi vaziyatlarda rahbar o'z lavozimini suiiste'mol qilmasdan, vaziyatga tog'ri yechim berishi va to'g'ri yechim topishi, pedagog esa o'z majburiyatlari va burchlarini to'liq holda bajarishi lozim. O'z vazifalarini to'liq tushungan, mutaxassislik va psixologik bilimlarini mukammal egallagan kadrlar faoliyat yuritadigan maktab jamoasida nizo va muammolar kelib chiqish ehtimoli pasayadi. Muammoli vaziyatlarga tushib qolmaslikni eng yaxshi usuli bu ana shunday vaziyatdagi jamoadoshlarni va ular bilan sodir bo'layotgan holatlarni kuzatishdir. Konfliktlarning ijobiy jihati shuki, kuzatib xulosa qilish orqali yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni bartaraf etish mumkin. Eduard Vinyamata o'z maqolasida shunday degan edi: „Konfliktologiya – mojarolar, inqirozlar va zo'ravonlik muhitida bizda paydo bo'ladigan bilim va ko'nikmalar to'plamidir“. Darhaqiqat, inson o'sha vaziyatda qanchalik stressga tushmasin, kelajak hayotida ana shu ziddiyatlar davridagi olgan xulosalari bilim tarzida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida paydo bo'lgan har qanday muammoni qisqa vaqt ichida hal qilish va unga chora topish mumkin, lekin ana shu vaqt ichida pedagog o'zini munosib tutishi, nizolarga o'zining kreativ yondashuvga egaligi bilan tarbiyalanuvchilarga o'rnak bo'la olishi kerak. Ta'lim va tarbiya qanchalik bir-biriga bog'liq bo'lsa, pedagogik konfliktologiya va o'quvchi psixologiyasi bir-biri bilan shunchalik ajralmasdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova M.T. „Pedagogik konfliktologiya’’. – T, 2020.
2. Sayidahmedov N. „Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya’’. – T., 2003.
3. Lenov N.I. „Konfliktologiya’’. Darslik . - M, 2006
4. „Journal of conflictology’’. – C, 2010

АМБИВАЛЕНТНОСТЬ РЕАЛЬНОСТЬ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Г. Г МАРКЕСА "100 ЛЕТ ОДИНОЧЕСТВА"

Эркинова Нилуфар Эркин кизи

*Магистрант 1 курса Бухарского государственного университета по направлению
литературоведение*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10045240>

В статье рассматриваются некоторые из фольклорных и мифологических мотивов, а также интертекстуальные элементы романа «Сто лет одиночества» и творчества Г. Гарсия Маркеса в контексте развития жанра «нового латиноамериканского романа».

Ключевые слова: *«Сто лет одиночества», сопоставительный анализ переводов; личность переводчика; художественный образ; колумбийский колорит; «Наблюдатель», «Третий отказ».*

Колумбийский прозаик и журналист Габриэль Хосе Гарсия Маркес, старший из шестнадцати детей, родился в Колумбии в городке Аракатака – банановом порту на берегу Карибского моря. Когда Г.Маркес был еще ребенком, его отец, низкооплачиваемый телеграфист, переехал с женой в другой город, оставив Габриэля на воспитание родителям жены. Особенно близок Г.Маркес был со своей бабушкой, поведавшей ему немало легенд и мифов, которые легли в основу многих произведений будущего писателя. Дед Маркеса, полковник в отставке, рассказывал внуку «нескончаемые истории о гражданской войне, своей молодости». «Он брал меня в цирк и в кино и был своего рода пуповиной, связывавшей меня с историей и реальностью», – вспоминает писатель.

После смерти деда (1936) Маркес недолгое время учился в Барранкилье, пока не приобрел достаточно знаний, чтобы посещать школу в г.Зипакира недалеко от Боготы, где он получил степень bachillerato, что приблизительно соответствует диплому выпускника колледжа в Соединенных Штатах. В Колумбийский университет на юридический факультет Г.М. поступил в 1947г. – в том же году в боготской газете «Наблюдатель» («Espectador») была опубликована его первая повесть «Третий отказ» («La tercera resignación»). В течение последующих шести лет в этой же газете увидели свет около дюжины рассказов писателя. Переехав в 1948г. в Картахену, он продолжил свое юридическое образование и два года спустя стал репортером в «Геральде» («Heraldo»), где вел постоянную рубрику «Жираф». В 1954г. Г.Маркес вновь возвращается в Боготу и становится репортером «Наблюдателя».

Как серьезный прозаик Г.Маркес впервые проявляет себя в 1955г., написав повесть «Палая листва» («La hojarasca»). В это же время он печатает в «Наблюдателе» 14 статей из морской жизни, где вскрывает факты перевозки

контрабанды колумбийскими военными кораблями. Эти статьи вызвали такой скандал, что газета была закрыта, а Г.Маркес, посланный в Европу корреспондентом «Наблюдателя», остался без средств к существованию.

В 1958г. писатель женится на Мерседес Барча; у них два сына – Родриго и Гонсалес.

Проработав в Европе внештатным журналистом два года, Г.Маркес устроился в Пренса Латина – кубинское правительственное агентство новостей, а в 1961г. переехал в Мехико, где зарабатывал на жизнь сценариями и журнальными статьями и в свободное время писал книги. За повестью «Полковнику никто не пишет» («El coronel no tiene quien le escriba», 1961) через год последовал сборник рассказов «Похороны Мама-Гранде» («Los funerales de la Mama Grande»).

Однако коммерческий успех Г.Маркесу принес появившийся в 1967г. роман «Сто лет одиночества» («Cien años de soledad»). «Сто лет одиночества» – это настоящие литературные джунгли, – писал американский критик Уильям Макферсон. – Это фантастическое создание магии, метафоры и мифа».

В центре следующего романа писателя «Осень патриарха» («El otoño del patriarca», 1975) – гиперболизированный образ вымышленного американского диктатора, который рассматривается с различных углов зрения. Роман «Хроника объявленной смерти» («Cronica de una muerte anunciada») появился в 1981г.; новаторский по форме, он повествует об убийстве, по-разному воспринятом различными и ненадежными очевидцами.

Через год после выхода в свет «Хроники...» Г.Маркес получил Нобелевскую премию по литературе «за романы и рассказы, в которых фантазия и реальность, совмещаясь, отражают жизнь и конфликты целого континента».

Продолжая жить в Мехико, Г.Маркес часть времени проводит и в Картахене, на родине. Говорят, что он личный друг Фиделя Кастро – и это несмотря на то, что политика Кубы, где писатель часто бывает, далеко не во всем ему нравится.

В марте 2014 года Маркес был госпитализирован в Мехико, где прошел курс лечения антибиотиками из-за инфекционного заболевания. 17 апреля 2014 года Габриэль Гарсиа Маркес, а для близких – Габо, ушел в окружении самых близких людей – жены Мерседес и двоих сыновей. Нам осталось его наследие – великолепные книги, которые вызывают весьма неоднозначные мнения у окружающих. Почти в каждой можно встретить черты присущие магическому реализму, но я решила остановиться на центральном романе «Сто лет одиночества» и на нескольких рассказах, дабы показать, что не просто так Маркеса называют основателем магического реализма. Над романом «Сто лет одиночества» Габриэль Гарсиа Маркес работал восемнадцать месяцев. Ради одной из самых популярных книг XX века писатель рискнул всем: отказался от должности пиар-менеджера, заложил машину, перестал общаться с друзьями и переложил все семейные проблемы на плечи жены. Законченное в 1966 году произведение было впервые опубликовано в июне 1967 года, в Буэнос-Айреса. К началу XXI века переведённые на тридцать пять языков «Сто лет одиночества» разошлись по миру тиражом более чем в тридцать миллионов экземпляров.

Магический реализм в романе «Сто лет одиночества».

Основные элементы, которые можно встретить в его произведениях, представлены ниже:

1. Фантастические элементы могут быть внутренне непротиворечивыми, но никогда не объясняются.
2. Действующие лица принимают и не оспаривают логику магических элементов.
3. Многочисленные детали сенсорного восприятия.
4. Часто используются символы и образы.
5. Эмоции и сексуальность человека как социального существа часто описаны очень подробно.
6. Искажается течение времени, так что оно циклично или кажется отсутствующим. Время субъективно и относительно, настоящее может повторять или напоминать прошлое.
7. Открытый финал произведения позволяет читателю определить, что же было более правдивым и соответствующим строению миру – повседневное или фантастическое.
8. Присутствует мотив сна.
9. Чудесно воспринимается обыденным, обыденное – чудесным.

Одно из самых ярких произведений магического реализма – роман колумбийского писателя Габриэля Гарсиа Маркеса «Сто лет одиночества» – стал, в некотором роде, олицетворением всего литературного направления. Этот роман не только занимает центральное место в творчестве Маркеса, но и становится кульминацией так называемого бума латиноамериканского романа.

В романе «Сто лет одиночества» время непостоянно. С одной стороны оно словно стоит на месте – и этому даже есть логическое объяснение: все-таки Макондо небольшой городок, про который мало кто знает; а с другой – оно постоянно движется вперед. Время ощущается уже в названии – сто лет, вот только когда читаешь книгу, то может сложиться ощущение, что прошел не один век, а несколько. История рода Буэндия словно показывает нам жизнь в миниатюре, жизнь, сжатую до предела – от начала времен и до современности. Даже в начале романа есть слова: «Мир был таким первозданным, что многие вещи не имели названия и на них просто тыкали пальцем». И ты принимаешь эту правду, несмотря на то, что буквально на следующей странице видишь доказательства того, что в книге был уже 18-19-20 век. Через безумие (просветление) Хосе Аркадио Буэндия мы видим, что только для людей существуют границы времени (вчера, сегодня, понедельник, вторник), для природы же этих границ не существует: «Хосе Аркадио Буэндия беседовал с Пруденсио Агиляром до рассвета. Через несколько часов, обессиленный от длительного бодрствования, он вошел в мастерскую Аурелиано и спросил: «Какой сегодня день?» Аурелиано ответил ему, что вторник. «Я тоже так думал, – сказал Хосе Аркадио Буэндия, – но потом заметил, что все еще продолжается понедельник, который был вчера. Погляди на небо, погляди на стены, погляди на бегонии. Сегодня

опять понедельник». Привыкший к его чудачествам, Аурелиано не обратил на эти слова внимания. На следующий день, в среду, Хосе Аркадио Буэндиа снова появился в мастерской. «Просто несчастье какое-то, – сказал он. – Погляди на воздух, послушай, как звенит солнце, все в точности как вчера и позавчера. Сегодня опять понедельник».

Сны в романе играют не менее важную роль. Это – как вторая реальность, через которую обычные люди связывают себя с миром мертвым, отдыхают, позволяют мечтам выйти на свет, предсказывают будущее. Хосе Аркадио Буэндиа перед смертью две недели бродил в мире сновидений: «Оставшись один, Хосе Аркадио Буэндиа находил утешение в сне о бесконечных комнатах. Ему снилось, что он встает с кровати, отворяет дверь и переходит в другую, такую же точно, как эта, комнату, с такой же точно кроватью со спинкой из кованого железа, с тем же плетеным креслом, с тем же маленьким изображением Девы Исцелительницы на задней стене. Из этой комнаты он переходил в другую, точно такую же, дверь которой открывалась в другую, точно такую же, и потом в другую, точно такую же, – и так до бесконечности. Ему нравилось переходить из комнаты в комнату – было похоже, что идешь по длинной галерее меж двух параллельных рядов зеркал... Потом Пруденсио Агиляр трогал его за плечо. Тогда он начинал постепенно просыпаться, возвращаясь вспять, из комнаты в комнату, совершая долгий обратный путь, пока не встречался с Пруденсио Агиляром в той комнате, которая была настоящей. Но однажды ночью, через две недели после того, как Хосе Аркадио Буэндиа переселили на кровать, Пруденсио Агиляр тронул его за плечо, когда он находился в дальней комнате, а он не пошел назад и остался там навсегда, думая, что эта комната и есть настоящая».

Главное смыслообразующее начало романа заключается уже в самом его названии. «Сто лет» на уровне объективном – это действительно описание примерно ста лет истории Колумбии, на уровне же художественной образности это же словосочетание имеет уже метафорический смысл и обозначает замкнутость, вечность. Второй компонент названия – «одинокчество». Сам Маркес обращал внимание на то, что жители Карибского бассейна – носители внутреннего одиночества. В романе же одиночество – это некая неполноценность, свойственная героям, неспособность к любви, невозможность гармоничного существования.

«Сто лет одиночества» – роман, густо населенный персонажами. Именно герои, их непредсказуемость, трагичность и одиночество создают неповторимый колорит романа. С одной стороны, «перенаселение» романа персонажами, отражающимися друг в друге, наслаивающимися друг на друга эпизодами, драматическими событиями призвано создать образ искаженного мира, с другой стороны, именно эта зашкаливающая за любые пределы «ненормальность», напротив, заставляет читателя поверить в возможность происходящего.

Итак, почти каждый персонаж «Ста лет одиночества» необычен, таинственен, фантастичен, он – носитель магических черт характера или, по крайней мере, с ним происходят чудесные события. Достаточно вспомнить, что Хосе Аркадио может предсказывать будущее и разговаривать с призраком убитого им в юности

Пруденсио Агиляра, не говоря уже о том факте, что большую часть жизни он проводит привязанным к дереву в патио, и так до конца и не ясно, жив он или уже нет.

Особое место в определении структуры магического в «Ста лет одиночества» имеют мифы, причем как языческие, так и христианские. Сюжетную основу «Ста лет одиночества» составили обобщенные и пропущенные через призму фольклорных представлений библейские предания, вместе с тем здесь же мы найдем черты и древнегреческой трагедии и романа-эпопеи.

1. Гарсиа Маркес Г. Сто лет одиночества. СПб, 2003
2. Кофман А.Ф. Латиноамериканский художественный образ мира. М., 1997.
3. Гирин Ю. «Сто лет одиночества» 35 лет спустя. М., 2004.
4. Г.Г.Маркес «Глаза голубой собаки, сборник рассказов, АСТ, 2012г.

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARDA NOAN'ANAVIY METODLARNING SAMARADORLIGI

Imomqulova Yoqutxon Erkin qizi

*Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligiga
qarashli 23- sonli maktabining boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10047881>

Abstract: *In this article, information about the effectiveness of non-traditional methods in elementary school lessons is reflected.*

Key words: *Non-traditional methods, modern lesson, pedagogical technologies, information technologies, education, qualities of honesty and dedication.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf darslarda noan'anaviy metodlarning samaradorligi borasida ma'lumotlar o'z aksini topadi.*

Kalit so'zlar: *Noan'anaviy metodlar, zamonaviy dars, pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalari, ta'lim-tarbiya, halollik va fidoiylik fazilatlar.*

KIRISH

Ma'lumki, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 29-apreldagi farmoni bilan Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va uni joriy yilda amalga oshirish uchun yo'l xaritasi tasdiqlandi. Yo'l xaritalari har yil uchun alohida qabul qilinadi. O'zbekistonning 2030 yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish ko'zda tutilgan.

Mamlakatning ertangi kuni esa, dunyoqarashi keng maktab bolalari va zamonaviy, salohiyatli o'qituvchi-murabbiylarga ko'p jihatdan bog'liqdir. O'quv-tarbiya ishlari jarayonida o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda ularning amaliy mashg'ulotlarda pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalari ta'lim-tarbiya islohati, yuqori malakali kadrlar tayyorlashga erishish mamlakatimiz taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Bugungi kunda zamonaviy dars samarali bo'lishi kerak unda: O'qituvchi bugun o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni amalga oshira oladigan. O'qituvchi halollik va fidoiylik fazilatlarini o'zida mujassam etishi o'qituvchi o'quvchi ko'z o'ngida chinakam sobiq hayot ta'limini beruvchi ustoz sifatida namoyon bo'lishi zarur. Noan'anaviy ta'lim metodlari dars jarayonining unumdorligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. Bunday metodlarga asoslangan ta'lim jarayonida o'qituvchi faoliyati va o'quvchi faoliyati doirasi aniq belgilanadi, ta'limni tashkil etishning aniq texnologiyasi ko'rsatiladi. Bolaning ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang'ich sinflarda o'qituvchining mahorati, uni pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga mohirona

tadbiq eta olishi, ta'limning yangi-yangi yo'l va usullarini izlashi, pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhimdir. Noan'anaviy metodlardan foydalanishni ta'lim jarayonida tadbiq qilish hozirgi davr talablaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy darslar quyidagi talablarga javob bera olishi lozim:

- fanning ilg'or yutuqlari, pedagogik texnologiyalardan foydalanish, darsni o'quvtarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish;
- darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarining optimal nisbatlarini ta'minlash;
- o'quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobga olish asosida ular tomonidan bilimlarning puxta o'zlashtirilishi uchun zarur sharoitlarni yaratish;
- o'quvchilar anglab yetadigan fanlararo bog'liklarni o'rnatish;
- ilgari o'rganilgan bilim va malakalari, shuningdek, o'quvchilarning rivojlanish darajasiga tayanish;
- shaxsning har tomonlama rivojlantirishni motivatsiyalash va faollashtirish;
- o'quv-tarbiyaviy faoliyat barcha bosqichlarining mantiqiyliigi va emotsionalligi;
- pedagogik vositalardan samarali foydalanish;
- zarur bilim, ko'nikma va malakalar, fikrlash va faoliyat ratsional usullarini shakllantirish;
- mavjud bilimlarni doimo boyitib borish extiyojini yuzaga keltirish;
- har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Ko'pincha o'quvchilar ijobiy nuqtai nazardan noan'anaviy darslarni idrok etishmoqda, aksariyat qiziqish o'quv jarayoniga kiritilgan va darslarda faol ish olib boradi. An'anaviy bo'lmagan darsning asosiy vazifalari umumiy madaniy rivojlanish shaxsiy rivojlanishiga ega bo'lishdan iborat. O'quvchilarning kognitiv motivlari, tashabbuslari va manfaatlarini rivojlantirish lozim. O'rganish qobiliyatini shakllantirish, kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishdan iborat.

Nostandart darslarning ijodiy qidiruv printsiplari qo'yidagilardan iborat:

- o'quv sinfining maksimal ishtiroki ta'minlanadi; - o'yin-kulgi emas, balki hayajonli va ishtiyoq, hissiy ohang darsining asosi sifatida - ko'plab fikrlarning muqobilligini qo'llab-quvvatlanadi.

Muvaffaqiyatsiz darsni tayyorlayotganda, nostandart darslar o'quvchilarning bilim, ko'nikmalari va ko'nikmalarini umumlashtirish va mustahkamlashda ishlatilishi kerakligini yodda tutish kerak. O'quv jarayonini tashkil etishning bunday shakllariga juda tez-tez murojaat qilinavermaydi. Chunki bu o'quv mavzusi va jismoniy mashqlar jarayoniga barqaror qiziqishning yo'qolishiga olib keladi. Noan'anaviy darslarga tayyorgarlik darajasini kam baholashning hojati yo'q, qoida tariqasida noan'anaviy bo'lmagan darsdan puxta tayyorgarlik ko'rish kerak. Noan'anaviy darslar shakllarini tanlashda o'qituvchi o'zining fe'l-atvor va temperamentining xususiyatlarini, umuman, individual o'quvchilar sifatida, tayyorgarlik va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Buning natijasida bilimlarni o'zlashtirishning asosiy usullari an'anaviyda muloqot, muhokama, muzokara, bahs, munozara, mulohaza, tahlil, mushohada, mutolaa, noan'anaviyda muloqot, mutolaa, mushohada, muhokama, muzokara, bahs, munozara, mulohaza, tahlil tarzda namoyon bo'ladi.

Noan'anaviy metod texnologiyasi-muayyan muddatga mo'ljallangan ta'lim jarayon markazida o'quvchi shaxsi bo'lib, o'qitishning zamonaviy shakli, faol o'qitish metodlari va zamonaviy didaktik vositalarning majmuini ta'lim-tarbiya ishidan ko'zlangan maqsad va kafolatlangan natijaga erishishga yo'naltirishdir.

Noan'anaviy metodlardan "Aqliy hujum", "Kichik guruhlarda ishlash", "Davra suhbat", "Rolli o'yinlar", "Zig-zag", "Charxpalak", "Muammoli vaziyat", "Bahsmunozara", "Pinbord", "3x4", "Konvert", "FSMU", "Assesment", "Sinkveyn", "Diqqat", "Venn diagrammasi", "Baliq ovi", "Raketa", "To'g'ri-noto'g'ri", "Mo'jizalar maydoni", "So'zdan so'z yasash", "Ustunchalar", "Kim g'olib", "Muhokama", "Suhbat", "Amaliy mashg'ulot", "T-chizmasi" "BBS", "Rasmi damino", "Nima o'zgardi". "Aksincha" va hokazo.

Bundan tashqari quyida bir nechta harakatli mashqlarni misol qilib keltirishimiz mumkinki, natijada darslar ancha qiziqarli va noan'anaviy bo'ladi.

Pedagogik faoliyatda o'qituvchining mahorati uning samarali natijalarga erishishi, pedagogik faoliyatining yuqori darajasi sifatida tushuniladi. O'qituvchining pedagogik mahorati - bu ta'lim-tarbiya san'atining yuqori va doimiy ravishda rivojlanib, takomillashib boradigan san'atidir. Mahorat turli xil pedagogik masalalarni samarali echishda, shuningdek, o'quv-tarbiyaviy ishlarni talab darajasida tashkil etish jarayonida namoyon buladi. Lekin bu mahoratning mazmuni ushbu faoliyatlarni vujudga keltiradigan o'qituvchining shaxsiy sifatlari bilan bog'liq. Demak, pedagogik mahoratning mazmunini chuqur anglash uchun dastavval pedagogik faoliyat nima ekanligini tushunib olmog'imiz lozim.

Adabiyotlar:

1. Boshlang'ich ta'limni o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar moduli bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent-2018.
2. М.Э.Жумаев, М.Ю.Юлдашева, Б.У.Мингбаева, Г.А.Маматова "Бошланғич таълимни ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар" методик услубий қўлланма – Т.: 2017 й

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В МИРОВОМ МАСШТАБЕ

Сабирова Дилфуза Артыковна

Ферганский Академический лицей при Министерстве внутренних дел, г. Фергана

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10047939>

Аннотация: в данной статье рассматривается история развития русского языка, современного и древнерусского (восточнославянского) языка, взгляды лингвистов на его развитие, роль русского языка в мире, его преподавание в школах и университетах многих стран.

Ключевые слова: язык, русский язык, восточнославянские, Россия, русские, украинцы, белорусы, Киев, индоевропейские языки.

Язык является ключом ко всем знаниям и природе. Язык относится к социальным явлениям, которые существуют во все периоды существования человеческого общества. Основное назначение (или функция) языка — служить средством общения. Язык неразрывно связан с мышлением, сознанием человека, служит средством формирования и выражения наших мыслей и чувств.

На нашей планете более двух тысяч языков. Среди них русский язык является одним из наиболее распространенных. Он включает в себя все языковые средства, используемые в общении между людьми.

Все мы знаем, что русский язык – один из крупнейших языков мира. Современный русский язык является продолжением древнерусского (восточнославянского) языка. На древнерусском языке говорили восточнославянские племена, основавшие древнерусскую нацию в 9 веке в составе Киевского государства. Этот язык имеет большое сходство с языками других славянских народов. Но оно уже отличается некоторыми фонетическими и лексическими особенностями.

Все славянские языки (польский, чешский, словацкий, сербохорватский, словенский, македонский, болгарский, украинский, белорусский, русский) произошли от общего корня – единого праславянского языка, существовавшего, вероятно, до X-XI веков. В XIV-XV веках на основе единого языка древнерусской нации в результате распада Киевского государства возникли три самостоятельных языка: русский, украинский и белорусский, которые стали национальными языками. С формированием наций.этапов первые кириллические тексты появились у восточных славян в X в. В 988 году книги были написаны на русском языке. Летопись рассказывает о многих ученых, работавших во времена Ярослава Мудрого. Часто подходят богослужебные книги. Оригиналами восточнославянских рукописных книг были преимущественно южнославянские рукописи произведений

Кирилла и Матфея, учеников создателей славянской письменности. В процессе переписки язык оригинала был адаптирован к восточнославянскому языку.

Кроме того, в наше время не существует единой периодизации истории литературного языка в русском языке, принятой всеми лингвистами, но все исследователи при построении периодизации учитывают социально-исторические и культурно-социальные условия развития языка. Периодизация истории русского литературного языка Л.П. Якубинский, В.В. Виноградов, Г.О. Винокура, Б.А. Ларина, Д.И. Горшкова, Ю.С. Сорокин и другие лингвисты основываются на наблюдениях, учитывающих нормы русского литературного языка, его связь с древней литературно-лингвистической традицией, с общелитературным языком и диалектами, социальные функции и области применения русского литературного языка.

Большинство филологов XVIII-XX веков заявляли, что основой русского литературного языка является церковнославянский язык, пришедший в Россию с принятием христианства. Некоторые исследователи имплицитно развивали и развивают теорию церковнославянской основы русского литературного языка (А.И. Соболевский, А.А. Шахматов, Б.М. Ляпунов, Л.В. Щерба, Н.И. Толстой и др.). Итак, А.И. Соболевский писал: «Известно, что церковнославянский язык был первым из славянских языков, употреблявшимся в буквальном смысле», «После Кирилла и Мефодия он стал литературным языком сначала у болгар, затем у сербов и русских. " А. А. Шахматов подчеркивал полное отражение и завершение полученной в XVIII веке гипотезы о церковнославянских основах русского литературного языка как пример необычайной сложности формирования русского литературного языка: «Ни один другой язык в мире не может «Нет», — говорит он. Ученый решительно возводит современный русский литературный язык к церковнославянскому так: «Русский литературный язык по своему происхождению есть русский, который на протяжении столетий приближался к живому просторечному языку и постепенно утрачивал свой облик». происхождения)», который был пересажен в его почву. А. Шахматова, древнеболгарский язык не только стал письменным литературным языком Киевского государства, но уже в X веке оказал большое влияние на устную речь «образованных слоев Киева», поэтому современный русский литературный язык содержит много древнеболгарской книжной речи. Считалось, что в ней много слов и словоформ.

С середины XX века изучение русского языка широко распространилось по всему миру. В настоящее время русский язык преподается более чем в 100 странах мира. В 1967 году была создана Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы, а в 1973 году — Институт русского языка имени А. С. Пушкина.

Русский язык является одним из самых распространенных и богатых языков в мире, и на нем говорят представители разных национальностей за пределами основного ареала его распространения, общаясь не только с родными языками этих языков, но и также и с собой.

Полную характеристику синонимов современного русского литературного языка, их речевых особенностей и употребления в русском речевом этикете и культуре дает А.П. Выполнено Евгеньевой. В результате кропотливой работы в 1975 году вышел однотомный «Словарь синонимов. Подготовлено информационное пособие» (перевод редактора). В 1997 году в Российской академии наук имени В. В. Виноградова под руководством Ю. Д. Апресяна был создан новый толковый словарь синонимов русского языка. Этот словарь составлен по принципам целостного описания языка. В словаре описаны семантические, прагматические, коммуникативные и другие сходства и различия между синонимами, а также появление этих различий в частично нейтральном состоянии.

Подобно английскому и некоторым другим языкам, которые используются за рубежом в качестве государственного или официального государства, русский также широко используется за пределами России. Например, его используют в различных сферах международного (межгосударственного) общения. Он выступает «языком науки» и служит средством общения между учеными разных стран, средством кодификации и сохранения универсальных знаний. По статистике, 60-70% всей мировой информации публикуется на английском и русском языках. Русский язык является необходимым звеном мировых систем связи (радиовещания, воздушной и космической связи и т. д.). Английскому, русскому и другим мировым языкам свойственна не только специфика государственных функций (например, функция лингва франка, то есть посредника в распространении знаний и выравнивании их уровня в разных странах). ; функция языка дипломатии, международной торговли, транспорта, туризма), но также сознательно выбираются для изучения и использования этих языков. То есть предмет преподавания в школах и университетах многих стран, его юридическое признание в качестве «рабочего языка» на международном уровне, использование русского языка людьми, прежде всего в ООН, международных конгрессах и других местах, свидетельствуют о том, что его влияние существенно выше. .

Список литературы:

1. Русская языковая культура. (Учебник) Маслов В.Г., 2010 – 160 с.
2. М.Р.Львов “Учусь различать слова и их значения: Словарик многозначных слов, тематических групп слов, омонимов, паронимов, синонимов, антонимов”. 2003
3. Русский язык в конце 20 века. В.Л. Воронцова и другие - М.: Русская культура языков, 2009. – 478 с.

O'QUVCHILARNI NUTQINI OSHIRISH VA BOSHLANG'ICH TA'LIMNI ZAMONAVIY TASHKIL QILISHNING METODIK USULLARI

Xudayberdiyeva Busalha Umaraliyevna

*Namangan viloyati Mingbuloq tuman 9-umumiy o'rta ta'lim
maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10048199>

Annotation: *this article reflects information on the methodical methods of increasing the speech of students and modern organization of primary education.*

Keywords: *conversation, educational content, organizational, methodological, psychological, pedagogical conditions, speech, development, methodology, children's attitude to study.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'quvchilarni nutqini oshirish va boshlang'ich ta'limni zamonaviy tashkil qilishning metodik usullari borasida ma'lumotlar o'z aksini topadi.*

Kalit so'zlar: *Suhbat, ta'lim mazmuni, tashkiliy, uslubiy, psixologik, pedagogik shart-sharoit, nutq, rivojlantirish, metodika, bolalarning o'qishga munosabatlari.*

Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. O'quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashlarini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. O'qituvchi darsda boshqaruvchi o'quvchilar esa, ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyat ustunligi ko'p qirrali samara keltiradi. Boshlang'ich ta'lim umumta'lim maktablarining bosh bo'g'ini bo'lgani sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo'l ochib beradilar. Bolalarning o'qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu ham boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi mas'uliyatli ekanligini ko'rsatadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini qo'zg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir. Ta'lim tizimida innovatsion deyilganda ta'lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagog va talabaning hamkorligidagi faoliyatini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni, ta'limning uslub, shakl, va vositalarining majmuasi tushuniladi.

Bolalar nutqini rivojlantirish va uni o‘stirish metodi

Bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir (A.A.Leont’ev).

Ilmiy tadqiqotlar va yo‘nalishlar tahlili maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining turli tomonlarini rivojlantirish xususiyatlari hamda ularning ilmiy adabiyotda o‘rganilganlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

Barcha tadqiqotchilar bola nutqini va uning rivojlanishini alohida ajratilgan holda emas, balki katta yoshli kishining bolaga pedagogik ta’siri bilan o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqadilar. Ushbu yondashuv o‘rinlidir, zero, fandagi zamonaviy tadqiqotlar nutqni o‘zlashtirish va ijtimoiy o‘zaro hamkorlik – o‘zaro bog‘liq jarayonlardir, nutqni rivojlantirish esa – ijodiy jarayon, biroq u stixiyali jarayon emas, degan fikrga asoslanadi.

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so‘zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o‘zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo‘l ochadi. Umuman, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, fikrlash va boshq.) ning shakllanishi ham bolada nutqning rivojlanishi bilan bog‘liqdir.

Bolaning psixik jihatdan shakllanishida nutqning alohida o‘rin tutishi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarni bilishni juda muhim qilib qo‘yadi. Nutqning rivojlanishi bilan harakatlanuvchi kuchlar haqidagi masala shiddat bilan sakrash tarzida ro‘y berishi tufayli ham, muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarda nutq rivojlanishini rag‘batlantiruvchi yoki unga to‘sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko‘zlagan holda pedagogik ta’sir ko‘rsatishni tashkil etish kalitidir.

V.I.Loginova, Y.S.Lyaxovskaya, V.V.Gerbova, Ye.M.Strunina va boshqalarning tadqiqotlarida bolalar ona tili leksikasini o‘zlashtirib olishlarining o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning lug‘atni o‘zlashtirishlarida ikki jihat ajratib ko‘rsatilgan: atrofdagi olam lug‘atini (so‘z boyligini) anglash bilan birgalikda rivojlantirish; lug‘atni til birligi sifatida o‘zlashtirish. Ular predmetli aloqalar va munosabatlar mantig‘ida ham, til mantig‘i borasida ham so‘z ustida ishlash zarurligini isbotlab berishgan.

Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to‘g‘ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda, hozirgi paytda nutqni rivojlantirishdagi ayrim bosqichlarni o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Olimlar nutqqacha bo‘lgan bosqich muhim rol o‘ynashini tushunib yetib, uni batafsil tahlil qilmoqdalar.

Bolalar nutqining grammatik tuzilishi sohasidagi tadqiqotlar bolalarda nutqning morfologik va sintaktik tomonlarini shakllantirish (F.A.Soxin, M.I.Popova, A.V.Zaxarova, V.I.Yadeshko, A.G.Tambovseva va boshq.), ona tilining so‘z hosil qilish tizimi xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, bolalar nutqining grammatik tuzilishini takomillashtirishga oid pedagogik ishda nafaqat odatdagi grammatik xatoliklarni o‘rganish va tuzatishga, balki birinchi navbatda grammatik umumlashmalarni shakllantirishga e’tiborni qaratish zarurligini isbotlash imkonini berdi.

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: Nutqni «rivojlantirish jarayoni bola lugʻatining va soʻzlarning assotsiatsiya asosida bogʻlanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy oʻzgarishlar jarayoni emas, balki sifat jihatidan oʻzgarish jarayonidir, zero, u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bogʻlangan holda soʻzning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir»

Nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurda bola nutqini rivojlantirish, bir tomondan, tashqi taʼsirlar bilan belgilanishi, oʻzga tomondan esa – toʻsatdan yuz berishlik, «oʻzini-oʻzi harakatga keltirish» bilan tavsiflanishi tushuniladi. Bolalarning passiv nutqni oʻzlashtirib olishlari va ularning dastlabki soʻzni aytishlari hal qiluvchi darajada quyidagi uch jihatga, yaʼni emotsional aloqalar, birgalikdagi harakat chogʻidagi aloqalar, tovushli aloqalardan iborat boʻlgan kommunikativ omilga bogʻliq boʻladi.

Bolalarni dialogik nutqqa oʻrgatish muammolari.

Dialogik nutq ikki va undan ortiq kishilar oʻrtasida amalga oshiriladi. Nutqning bu koʻrinishi oʻziga xos xususiyatlarga ega, bu nutq keng jummalarni talab etmaydi. Shuning uchun dialogik nutq tarkibida toʻliqsiz gaplar juda koʻp boʻladi. Bunday nutq tarkibida soʻroq va undov gaplar ham uchraydi.

Dialogik nutqning mazmuni va vazifalari:

Dialog – suhbat bolaning kattalar va oʻz tengdoshlari bilan muloqotining asosiy shakli hisoblanadi

Bolalar bogʻchasida oʻqitish ikki shaklda amalga oshiriladi:

- a) erkin nutqiy muloqot
- b) maxsus mashgʻulotlarda

Dialog koʻproq erkin nutqiy muloqotda paydo boʻladi va u bolalar lugʻatini boyitishning talaffuzga oid grammatik koʻnikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish, ravon nutq koʻnikmalariga ega boʻlish bazasi hisoblanadi. Dialog maxsus mashgʻulotlarda oʻqitiladi (oyiga 1–2 ta mashgʻulot); Bolalar bogʻchasida boʻlib turgan vaqti mobaynida bola erkin muloqotda pedagog va boshqa bolalar bilan muloqotga kirishadi. Uyda esa kattalar bola bilan turli mavzularda dialogga kirishishlari lozim. Dialogik nutqni (yoki ogʻzaki nutqni) oʻrgatish odatda suhbat shaklida, yaʼni kattalar bilan bola oʻrtasida hamda bolalarning oʻzlari oʻrtasida fikr almashish shaklida roʻy beradi.

Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashgʻulotlar suhbat metodi (suhbat) va imitatsiya metodi asosida oʻtkaziladi. Mazkur metodlar koʻpincha quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

Tayyorgarlik suhbat (soʻzlashish) usullari; Teatrlashtirish usullari (imitatsiya, qayta aytib berish).

Bolalarga dialogik nutqni oʻrgatish usullari.

Dialogga boʻlgan ehtiyoj, predmetli harakatlarni oʻzlashtirish bolaning oʻz faol nutqini ham talab qiladi. Nutq asosida umumlashtirishlar, fikrlashning ramziy vazifasi, yaʼni real narsalarning oʻrnini almashtira olish hamda oʻrnini bosuvchi narsalar va til belgilari bilan amallar bajarish qobiliyatlari rivojlanadi. Biroq nutqqacha predmetli harakatlarni aynan bir narsa bilan turli harakatlarni yoki turli narsalar bilan aynan bir xil harakatni bajarish, juftlik oʻyinlarni rivojlantirish va umumlashtirishga oid uzoq yoʻlni

bosib o'tishga to'g'ri keladi.

Bola uchun katta yoshli odam – bitmas-tuganmas ijobiy emotsiyalar, qiziqarli taassurotlar va borgan sayin so'z muhim ahamiyatga ega bo'lib boradigan o'yinlar manbai hisoblanadi. Kattalar bilan dialogga kirishish, narsalar va o'yinochqlarga egalik qilishga intilarkan, bola ushbu maqsadlarga erishish uchun so'zdan foydalanish haqidagi chaqiriqqa javob beradi, ba'zida o'zi tashabbus ko'rsatib, fikr bildiradi. Katta yoshli odam bola bilan dialogga kirishadi, bolaning bir so'zli fikrlarini grammatik jihatdan to'liq shakllantirilgan iboraga aylantirish orqali uning kamchiliklarini «tuzatadi» (Temur dadasining mashinasini ko'rib qoldi: «Bi-bi, dada». Ona: «Dadasining mashinasi. Ketdik, dadaga boramiz»).

Bola tilni faol o'zlashtiradi. So'z ortida turgan tasavvur yagona o'xshashlikdan («lyalya» - katta va kichik qo'g'irchoq) ko'proq o'xshatishlargacha, keyinroq esa nisbatan aniq umumlashtirmalargacha («mol» so'zidan sigir, qo'y, echki va ot-eshaklarni ifodalashda foydalanishdan boshlab keyinchalik «mol» so'zini faqat sigir va buzoqchalarga nisbatan qo'llashgacha) rivojlanadi. Ayni bitta so'z yordamida ko'p obrazli munosabatlar ifodalanadi («nanna» so'zi bir vaqtning o'zida «bu non», «non bering», «non tushib ketdi» kabi ma'nolarni anglatishi mumkin va h.k.). Bola asta-sekin bu munosabatlarni grammatik jihatdan rasmiylashtirilmagan ikki so'zli, keyinroq esa uch so'zli gaplar orqali ifodalashni o'rganadi. Ikkinchi yilning oxiriga kelib, dastlabki grammatik shakllar paydo bo'ladi. Bola- ning so'z zaxirasi ortadi. 1 yoshu 6 oyda uning so'z zaxirasi 30–40 ta so'zni tashkil qilishi lozim. Fikrlar asosan bir tarkibli gaplardan iborat bo'ladi. Bunda nonutqiy dialog vositalari (ifodali harakat, bevosita namoyish qilish, ko'zlarning to'qnashuvi, mimikalar, imo-ishoralar va boshq) hamon hukmron bo'ladi. Bola maishiy vaziyatlar ma'nosini va ularda qo'llanilayotgan nutq mazmunini tushunib yetadi.

Darslarni zamonaviy tashkil etish

Ta'lim sohasiga doir davlat hujjatlarida o'quv-tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'qitishning zamonaviy, interfaol usullarini qo'llash orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan. Umuman olganda, bu iboraning leksikologiyamizga kirib kelganiga ham bir necha yillar bo'ldi. Shu o'rinda pedagogik texnologiyaning mazmuni nima? Tushunchaning pedagogik va umuman ta'limning ilmiy jarayoniga qanday aloqasi bor? – degan, savol tug'ilishi tabiiy hol.

Bu savolga Ch.E.Mirzayev quyidagicha javob beradi: “Ta'limga texnologik yondashuv – ta'lim mazmunini har tomonlama tahlil qilish orqali ta'lim- tarbiya jarayonining umumiy (ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) va xususiy (muayyan fanlarning mazmunini o'zlashtirish bilan bog'liq) maqsadlarini tahlil qilish, o'qituvchi va o'quvchi maqsadlari uchrashgan nuqtalarda (identiv o'quv maqsadlari) ta'limning didaktik maqsadlarini aniqlash yo'li bilan ta'limni kompleks loyihalash, ilmiy asoslangan loyihaga ko'ra ko'zlangan natijaga kafolatlangan erishishdir”

To'g'ri, ta'lim texnologiyasida o'quv-tarbiya jarayonini metodik ta'minlashga katta imkoniyatlar bor. Pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarning metodik mahoratini oshirish masalasining bir tomoni xolos. Keng ma'noda esa o'quv –

jarayonining yaxlit tarzda, mazmunli amalga oshirish texnikasi, uning pirovard natijalari samaradorligini belgilovchi omil, o'qituvchi kadrlar mahoratiga, samarali mehnat qilishga yetaklovchi yo'ldir.

Ch.R.Choriyev fikricha, o'qituvchi mahoratiga to'rt yo'l bilan erishiladi:

Birinchidan, ijodkorlik, izlanish, o'z faoliyatini tahlil qilish, qiyoslash, yo'l qo'ygan uslubiy kamchiliklarni tanqidiy baholab, ularni bartaraf etish, o'z ish faoliyatini yanada takomillashtirish ustida tinimsiz ishlash, pirovard natijada o'z faoliyatining mukammal, o'ziga xos shakl va uslubini belgilab olish.

Ikkinchidan, ilg'or hamkasblari ish- tajribalarini qunt bilan o'rganish, o'z sharoiti va imkoniyatidan kelib chiqib, ularni amaliyotga tatbiq etish va takomillashtirib borish.

Uchinchidan, xorijiy pedagogik tajribalarni ijodiy o'rganish.

To'rtinchidan, respublikamizda va xorijiy mamlakatlarda chop etilayotgan pedagogik texnologiyalar va metodik yangiliklarni uzluksiz tarzda kuzatib borish. Hozirgi zamon ta'limida bu to'rt omilni sidqidildan bajarmay turib o'qituvchi o'z faoliyatida arzigulik yutuqlarga erishmog'i amri mahol. Shu boisdan ham keyingi yillarda vazirlik tomonidan o'qituvchining ham ilmiy, ham metodik, ham ta'lim texnologiyasi talablarini o'rganib olishlariga yordamlashish maqsadida bir qator amaliy ishlar qilinmoqda.

Bugungi kunda xalq ta'limi vazirligining bevosita mutaxassisligidagi ilmiy-uslubiy jurnal, gazetalar pedagog xodimlarga ilg'or pedagogik texnologiyalar mohiyatini tushuntirish bo'yicha seminar- treninglar o'tkazilmoqda. Bunday seminar-treninglar respublikamizning barcha viloyat va shaharlarida muntazam o'tkazilib kelinmoqda.

Ta'lim mazmunidagi uzluksizlikni ta'minlash ta'limning maqsad, mazmun, metod, vosita, shakl va uning jarayonlari kabi tarkibiy qismlari orasidagi uzviylikka bog'liq. Chunki, ta'limda har bir fanni o'rganish maqsadi (nima uchun o'qitish kerak?) dan kelib chiquvchi o'quv dasturi va DTS talablariga mos o'quv mazmuni tanlanadi. Ta'lim mazmunini (nimani o'qitish kerak?) o'zlashtirish uchun esa qulay bo'lgan metodlar tanlanadi.

Tanlangan metodlar (kimni va qanday o'qitish yordamida mazmun egallanadi. So'ngra ta'lim uchun tayyorlangan vositalar (ko'rgazmali va texnik vositalar) va ta'lim jarayoni, unga etarli darajada mos ravishda mashg'ulot shakli tanlanadi.

An'anaviy metodikada o'quvchi shaxsi rivojlanishini hisobga olgan holda, uning bilimini ko'nikmaga, undan esa malakagacha rivojlanishini ta'minlovchi mexanizm yaratilmagan. O'qituvchi o'quvchiga asosan axborot beruvchi manba hisoblanadi, ya'ni bilim olishda: axborotlarni to'plash va qayta ishlash: o'rganilgan axborotlarni amalda qo'llash bilishning 3ta bosqichdan iborat modeliga rioya qilavermaydi. Dars jarayonida olingan bilim keyingi pog'onaga, ya'ni faollashuv pog'onasiga ko'tarilmaydi. An'anaviy metodikada yaratilgan juda ko'p tavsiya va nazariyalar shu boisdan ta'limda amalda qo'llanilmaydi yoki qo'llashga noqulay.

Shu boisdan ta'limda yuzakichilikka yo'l qo'yiladi. Ta'lim jarayonida maqsad, mazmun, metod, vosita va shakl orasida ziddiyatlar esa ta'lim samaradorligiga erishishda asosiy to'siq bo'lmoqda.

Xo'sh, ta'lim jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadga to'laqonli erishish uchun avvalambor, nimalarni e'tibordan chetda qoldirmasligimiz darkor? Bu savolga javobni izlashda biz

R. Mavlonovanning bu boradagi fikrlarini keltirishni joiz deb bildik: Respublikamizda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish masalasi bo'yicha izlanishda o'qitishning yangi usullari asta - sekin mustahkam o'rin olmoqda. Bunday usullarga muammoli vaziyatni tashkil etish, guruhlar bilan ishlash kabi usullarni kiritishimiz mumkin. Lekin, o'qitishning yangi usullari asosan maktabning yuqori sinflarida samarali qo'llanib kelinmoqda. Xo'sh, boshlang'ich ta'limda nimalar bo'layotir?

Boshlang'ich maktab har qanday holda ham o'quvchilarda bilimlarni shakllantirishda va ularning qobiliyatlarini aniqlashda asosiy rol o'ynaydi va undan keyin ham shunday bo'lishi kerak. Ammo, boshlang'ich maktabdagi barcha o'qituvchilar bolalarning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish uchun tegishli ishlarni amalga oshirayotirmi? Masalan, nima uchun yuqori sinflarda "a'lo" bahoga o'zlashtiradigan bolalar soni kamayib bormoqda? Maktabni bitta yoki ikkita o'quvchi oltin medal bilan bitirishini qanday tushunish kerak? Iste'dodli, qobiliyatli bolalar yo'qmi yoki o'qitish jarayoni shunchalik samarasiz bo'lib qolganmi? Bularning sababi nima? Sababi ko'p: Birinchidan, boshlang'ich sinf o'qituvchisi bolalar bilan induvidal ish olib borish imkoniyati cheklangan. Sinflarda bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchilarga alohida e'tibor berish zarur. Ikkinchidan, mazkur o'qituvchilarning metodik saviyasi etarli emas. Sinfdagi umumiy ishlar jarayonida qobiliyatli bolalarning ijodiy imkoniyatlari cheklanib qolmoqda. Ular o'z qobiliyatlarini ko'rsata olmayotir. O'qituvchi kuchi va e'tibori butun sinfga qaratilib, qobiliyatli bolalar ko'zga tashlanmayotir. Umumiy aytganda, xususan bolalarni saralash va o'qitishga boshqacha yondashish bilan ularning ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish kerak». Ana'anaviy dars o'tish jarayonida ko'proq ma'ruza, savol-javob, amaliy mashq kabi metodlar foydalaniladi. Shu sababli bu hollarda an'anaviy dars samaradorligi ancha past bo'lib, o'quvchilar ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisiga aylanib qoladilar. Bolalarda betinim jiddiy dars beraverish, ustma-ust nazariy bilimlar, qoidalar bilan qurollantiraverish ularni o'qishdan bezdirib qo'yadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarida bunday hol ko'p uchraydi.

Buning oldini olish uchun nima qilish kerak? An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda dars jarayoni oqilona tashkil etilishi, o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rivojlantirilib turilishi, o'quv mavzuni kichik-kichik bo'laklarga bo'lib ularning mazmunini ochishda bahs munozara, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar metodlarini qo'llash, rang-barang qiziqtiruvchi misollar keltirish, o'quvchilarni amaliy mashg'ulotlarni mustaqil bajarishga undash, har xil baholash usullari va ta'lim vositalaridan joyida va o'z vaqtida foydalanish talab etiladi. Texnologik yondashuvning eng avvalo yuzakichilikka emas, balki rejalashtirilgan natijani amalga oshirish imkonini beruvchi samarali yondashuv ekanligini anglagan o'qituvchilar uni o'z faoliyatlariga tadbiiq etmoqdalar. Jumladan, oliy toifali o'qituvchi H.Rahmatullaeva ilg'or pedagogik texnologiyalarning afzalligi haqida shunday deydi: «O'qitishning ilg'or pedagogik texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tadbiiq etayotganligim bois o'quvchilarning dars o'zlashtirishi sifati oshib bormoqda. Bolalarda erkin fikrlash, o'z fikrini mustaqil bayon etib berish, ko'proq bilishga intilishi ortmoqda, ular xotirasida o'tilgan mavzular ko'proq saqlanib qolishga erishmoqdaman».

Respublikamizda PIRLS tadqiqoti.

PIRLS, yosh o'quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta'lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya'ni badiiy tajriba orttirish, ma'lumot olish va undan foydalanish ko'nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi. Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. Bunga misol sifatida, 2021-yilda o'tkaziladigan tadqiqotda o'quvchilarga birinchi marta raqamli formatdagi topshiriqlarni taqdim etishni rejalashtirganini aytish o'rinlidir. Raqamli formatga o'tish bilan birga, internet muhitida boshqariladigan ePIRLS onlayn o'qishni kompyuterda baholash kabi o'zgarishlar ham ko'zda tutilgan. O'zbekiston Respublikasi VM ning 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to'g'risida" gi 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi" tashkil etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasining: "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni. "Xalq so'zi" gazetasi. 2016-yil 15-sentabr. 132(6826)-son
3. Boshlang'ich sinflarning takomillashtirilgan o'quv dasturi. Boshlang'ich ta'lim. 2017, 5-son, 38-bet.
4. Abdullayeva Q. Yangi pedagogik texnologiyalar. Boshlang'ich ta'lim. "O'qituvchi", 1998,4-son, 16-21-betlar.

KIMYO FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Abdurahimova Latofat Sadriddin qizi

*Namangan viloyati, Mingbuloq tumani, 9-sonli maktab kimyo fani
o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10048216>

Annotation: *this article reflects information on the role of innovative technologies in teaching chemistry.*

Keywords: *collaborative learning, keys, presentation, expert observation, role-playing and business Games, Discussion, Interview, creative work.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kimyo fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning o'rni borasida ma'lumotlar o'z aksini topadi.*

Kalit so'zlar: *Hamkorlikda o'rganish, keys, taqdimot, ekspert kuzatishi, rolli hamda ishbilarmonlik o'yinlari, munozara, intervyu, ijodiy ish.*

Bugungi kunda ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir:

O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa o'qituvchidan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi.

Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda, o'quvchini kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni o'qitayotganiga bog'liq.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak.

Shuning uchun ham, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar, tajriba o'quvchilarni bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Kimyoni o'qitishda o'quvchilarning bilim saviyasi, o'zlashtirish qobiliyati, ta'lim manbai, didaktik vazifalariga qarab, munosib ravishda metod tanlash, ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar yordamida takomillashtirish muhim hisoblanadi.

Sinf har xil qobiliyat va xarakterga ega bo'lgan o'quvchilarni birlashtiradigan dinamik muhitdir. Shuning uchun samarali o'qituvchi bo'lish o'quvchilarning ehtiyojlarini

qondirish uchun o'qitishning ijodiy va innovatsion strategiyasini amalga oshirishni talab qiladi.

Quyida kimyo fanini o'quvchilarga o'qitishda ba'zi bir strategiyalardan foydalanish mumkin.

1. Vizualizatsiya masalan, interaktiv doskadan fotosuratlar, audiokliplar va videofilmlarni namoyish qilishda foydalanish, shuningdek, o'quvchilarni sinf tajribalari va mahalliy ekskursiyalardan olgan bilimlarini sinash bo'lishi mumkin.

2. Hamkorlikda o'rganish. Kichik guruh yoki butun sinf faoliyatini targ'ib qilish orqali aralash qobiliyatli o'quvchilarni birgalikda ishlashga undash. O'z fikrlarini og'zaki ifoda etish va boshqalarga javob berish orqali o'quvchilar o'zlariga bo'lgan ishonchni rivojlantiradi, shuningdek, hayot davomida muhim bo'lgan muloqot va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradi. Matematik jumboqlarni yechish, ilmiy tajribalar o'tkazish va qisqa dramatik eskizlarni ijro etish - bu kooperativ ta'limni sinf darslariga qanday kiritish mumkinligiga bir nechta misol.

3. So'rovga asoslangan ko'rsatma. O'quvchilarni o'zlari haqida o'ylashga va mustaqil ravishda mustaqil o'rganishga undaydigan o'ylantiruvchi savollar berish. O'quvchilarni savollar berish va o'z g'oyalarini o'rganishga undash ularning muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishga hamda akademik tushunchalarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Ikkalasi ham muhim hayotiy ko'nikmalardir.

4. Differentiatsiya. Hech kim qolib ketmasligi uchun o'quvchilarning qobiliyatiga qarab vazifalar ajratish orqali o'qitishni farqlash.

Bugungi kunda kimyoni o'qitishda zamonaviy ta'limda eng ko'p qo'llaniladigan interfaol metodlardan - Assesment, SWOT-tahlil, Keys-stady kabi metodlardan foydalanish yaxshi samara bermoqda. —Assesment metodi Assesment inglizcha —assessment so'zidan olingan bo'lib, baho, baholash ma'nolarini bildiradi. Assesment metodi talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami bo'lib, u biografik anketa, ta'lim sohasidagi yutuqlar bayoni, o'quv individual topshirig'i, bahs- munozara, intervyu, ijodiy ish, test, individual keys, taqdimot, ekspert kuzatishi, rolli hamda ishbilarmonlik o'yinlari kabilardan tashkil topadi. Bu metod asosan quyidagi uch maqsadga xizmat qiladi: -o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama, xolis baholash; -o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash; -o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan istiqbol reja (maqsadli dastur)ni shakllantirish.

Assesment metodi bo'yicha muammoli vaziyat. O'tilgan mavzu asosida aniq hayotiy vaziyat, hodisaga asoslangan muammo beriladi.

SWOT-tahlil metodining maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo'llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. S-(strength)-kuchli tomonlari W- (weakness)-zaif, kuchsiz tomonlari O-(opportunity)- imkoniyatlari T-(threat)- to'siqlar va tahdidlar.

KEYS-STUDY texnologiyasi Keys-stadi inglizcha case –aniq vaziyat, hodisa, studyo'rganmoq, tahlil qilmoq, ta'lim so'zlarining birikuvidan hosil qilingan bo'lib, aniq

vaziyatlarni o'rganish, tahlil etish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan ta'lim metodidir. Mazkur metod muammoli ta'lim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni o'rganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Agar u o'quv jarayonida ma'lum bir maqsadga erishish yo'li sifatida qo'llanilsa, metod xarakteriga ega bo'ladi, biror bir jarayonni tadqiq etishda bosqichma-bosqich, ma'lum bir algoritim asosida amalga oshirilsa, texnologik jihatni o'zida aks ettiradi Innovatsion texnologiyalar hamda zamonaviy uslublar ta'limning sifat va samaradorligini oshirib, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Mazkur innovatsiyalarning samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim muassasasida amalga oshirilayotgan innovatsion faoliyatni to'g'ri tashkil etilganligiga bog'liqdir.

Kimyoni o'qitishda eng ko'p tarqalgan va xususiyatga ega bo'lgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar quyidagilar hisoblanadi: suhbat, bahs, o'yin, keys-stadi, loyihalar usuli, muammoli usul, aqliy hujum va boshqalar hisoblanadi.

Bahs (munozara) - aniq muammo bo'yicha fikr almashish, muhokama shaklidagi ta'lim berishning faol usuli. Munozara usuli hamma vazifalarni bajaradi yangi bilimlarni shakllantirishda;

o'quvchilar u yoki bu savollarni chuqur o'ylab ko'rish, ularning mohiyatiga kirishni ta'minlashda;

o'quvchilarni dalil va dalillarga asoslangan xulosalar orasidagi farqni tushunib yetishga o'rgatishda;

o'zaro fikr almashinuv ko'nikmalarni shakllantirishda;

o'quvchilarga shaxsiy fikrida mustahkam turish va uni himoya qilishga yordam berish. Bu usuldan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

Munozara erkin bo'ladi, qachonki, u erkin rivojlansa, boshqaruvchan bo'lishi mumkin. U faqat o'zlashtirish lozim bo'lgan mavzu va savollarga taalluqli bo'lishi kerak.

Insert – samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilashning interfaol tizimi. Avvalgi bilimlarni faollashtirish va matnda belgilash uchun savollarning qo'yilish muolajasi. Shundan so'ng matnda uchraydigan, har turdagi axborotlarning belgilanishi.

Insert - matn bilan ishlash jarayonida ta'lim oluvchiga o'zining mustaqil bilim olishini faol kuzatish imkonini ta'minlovchi kuchli asbob. Insert - o'zlashtirishning majmual vazifalarini yechish va o'quv materialini mustahkamlash, kitob bilan ishlashning o'quv malakalarini rivojlantirish uchun foydalaniladigan o'qitish usulidir.

“Aqliy hujum” – “breynstorming” (brain storming) inglizcha so'zdan olingan bo'lib, faol ta'limning, boshqaruvning va tadqiqotning metodlaridan biri hisoblanadi. Bu metod aqliy faollikni qo'zg'atadi, ijodiy va innovatsion jarayonlarni tezlashtiradi.

Pinbord (inglizchadan: pin- mahkamlash, board – yozuv taxtasi) munozara usullari yoki o'quv suhbatini amaliy usul bilan moslashdan iborat.

Ta'limiy o'yin Ishbilarmon va rol (holat)li o'yinlar muammoli topshiriqning bir turi. Faqat bunday holatda matnli material o'rniga, o'quvchilar tomonidan o'ynaladigan sahnalashtirilgan hayotiy holatlar ishlatiladi.

Kimyoni o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan juda ko'plaridan samarali foydalanilmoqda. Ulardan ba'zilarining tavsifi va kimyoni o'qitishda qo'llanilishi bilan tanishamiz.

Blits-so'rov metodi so'rovda ishtirok etuvchilar o'rtasida psixologik kommunikativ aloqani o'rnatadi. Savollar so'rovchi tomonidan oldindan tuziladi. Savollar qisqa aniq javobni talab etadi. Bu metodda o'quvchilarga o'rganilgan butun mavzu va uning ma'lum qismining asosiy tushunchalari va tayanch iboralari bo'yicha tuzilgan savollarga javob (og'zaki, yozma, jadval, diagramma) ko'rinishida taklif etiladi.

Adabiyotlar:

1. Rahmatullaev N.G'., Omonov H.T., Mirkomilov Sh.M. Kimyo o'qitish metodikasi. Universitetlar va pedagogika oliy o'quv yurtlarining "Kimyo" mutaxassisliklari uchun darslik. -Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2013. -361 b.
2. Omonov H.T. Kimyogarlik kasbi: yutuq va muammolar.// "Kasb ta'limi": muammolar va yechimlar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari.-Toshkent: oshkent Moliya instituti, 2011. - 56-57 b.
3. Sh.R.Sharipov, G'.N.Sharifov, F.Turdikulova, B.Raxmanov Kimyo fanini o'qituvchisining kreaktivlik qobiliyatini shakllantrish metodlari. Zamonaviy kimyoning dolzarb muommalari mavzusida Respublika anjumani materiallar to'plami. Buxora, 2020. 216-219.

ADVANTAGES OF USING GREEN ENERGY

Abduvaliyeva Nasiba Sherali kizi
Zarbdar district of Jizzakh region

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10049474>

Annotation. *This thesis highlighted the advantages of using green energy today.*

Keywords. *Green energy, renewable energy sources, "Green Economy", "Masdar".*

The increase in human population on earth is increasing the demand for energy. Since the 2nd half of the 20th century, the need for electricity has been greatly increased. It affects management activities in order to reduce the consumption of fuel energy resources while maintaining the production volume in the method of energy saving management. The increase in energy consumption, the decrease and increase in the cost of energy resources, the increase in dependence on imports, the pollution of the environment create the need to achieve energy efficiency, increase the efficiency of the use of traditional energy resources, and solve the problems of developing renewable energy sources. These factors have motivated the rapid development of energy industry. The development of science and technology, the development of new methods of energy production and its transformation, the creation of new efficient equipment and technologies, the centralization of energy distribution, i.e., measures to ensure that there are no interruptions in the supply of energy sources to the population in the regions, and their correct distribution - events are being implemented.

In order to increase the energy capacity in the economy, the share of renewable energy sources should be developed rapidly. It is necessary to make systematic use of renewable energy sources, including agriculture, housing and communal areas, and solar, water, and wind energy, using the natural climatic conditions wisely. Because these resources are inexhaustible and getting the energy source is relatively cheap. If we expand our use of these renewable energy sources in the near future, the damage to the atmosphere will also be reduced somewhat.

The use of green energy sources, first of all, brings great benefits for the economy and the environment. Green energy appears to be part of the world's future, and clean energy alternatives to many of today's energy sources are being explored and implemented.

These easily replenished energy sources are not only beneficial for the environment, but also create jobs, improve the living conditions of the population, and increase their sources of income. As long as the development continues, it will be beneficial for the economic development of the country. By developing a variety of green energy solutions, we can all create a completely sustainable future for energy supply without harming the world we live in. Green energy projects have been worked on for decades and experience has been gained. For example, nowadays there is a transition from the traditional method to the non-traditional "Green Economy". That is, instead of Hydroelectric Power Stations (GES), Thermal Power Stations (IES), non-traditional sources such as solar panels, wind, water (as a result of rising sea levels) will be used. Solar energy is the cleanest and most reliable source of energy for mankind today. The use of solar energy is increasing year by year. Because solar energy is an inexhaustible and environmentally friendly resource. In cooperation with the UAE company "Masdar", the construction of the first wind power plant has started in the city of Zarafshan, Navoi region. It is planned that 1.5 million households will be provided with a sufficient source of electricity through this station. In particular, in this regard, in cooperation with the "Masdar" company, work is being carried out on large-scale projects in Uzbekistan. Humanity will continue to multiply as long as it lives, and its needs for sources of electrical energy will also increase more and more. Therefore, in this regard, the use of alternative sources of energy from various sources with a low level of negative impact on the environment requires the use of energy-saving resources, techniques and technologies.

Renewable energy resources currently account for 26% of the world's electricity, but the share is expected to reach 30% by 2024, according to the IEA. The recovery followed a global slowdown in 2019 due to lower technology spending and environmental concerns.

Future renewables are predicted to increase global solar capacity to 600 gigawatts (GW) by 2024, nearly double Japan's total installed electricity capacity. Overall, renewable electricity generation is projected to grow by 1,200 GW by 2024, equal to the total electricity generation of the United States.

Based on the above, we can say that conventional energy resources are non-renewable and limited and are also responsible for climate change. Therefore, Uzbekistan can meet the energy needs of the growing population only through green energy. But green energy technology and its products are very expensive, so people are less interested in them. They can be made accessible to all by investing in technology. With the right combination of

geographic diversity and technological prowess, Uzbekistan can increase its green energy potential, thereby reducing its dependence on fossil fuel energy and handing over a greener Uzbekistan to future generations.

List of used literature:

1. Beder S. 2017, “Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinary to understanding, influence and effectiveness”, *Environmental Conservation*, vol. 38, № 2, 140-150 pp.

2. Vahabov A.V., Khajibakiyev Sh.Kh., Tashmatov Sh.A., Butaboyev M.T.. *Green economy. Textbook.* - T.: "Universitet", 2020, 296 pages.

GOSPITAL TA'LIMNING BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

Ismailova Gulnora Karimdjanovna

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

huzuridagi "Mehrli maktab" davlat ta'lim muassasasi

Andijon viloyati filiali umumiy o'rta ta'limni

tashkil etish bo'yicha pedagog xodim:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10068094>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada gospital ta'limda matematika darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish xususida so'z boradi va misollar yordamida tahlil etiladi.*

Kalit so'zlar: *gospital ta'lim, gospital pedagogika, matematika, didaktik o'yinlar, zamonaviy ta'lim, ko'rgazmalilik, o'yin qoidasi, boshlang'ich ta'lim.*

Har tomonlama barkamol insonni shakllantirish bugungi jamiyatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Hozirgi gospital maktab o'rindiqlarida o'tirgan yosh avlod ertaga bizning qo'limizdan ishimizni oladigan, hayotimizni davom ettirib, o'zidan keyingi avlodga yetgazuvchi vorislarimiz, O'zbekiston buyuk kelajagining egalari.

Gospital ta'lim-uzoq muddatli davolanayotgan va sog'lig'i sababli ta'lim muassasasiga bora olmaydigan bolalarni o'qitishni tashkil etish bilan bog'liq pedagogikaning bo'limidir. Gospital pedagogikasi pedagogikaning bir qismi bo'lib, o'z e'tiborini o'quvchilarning alohida toifasiga – uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalarga qaratadi.

Pedagogikaning ushbu yo'nalishini amalga oshirish va rivojlantirishning murakkabligi idoralararo mansubligi bilan belgilanadi: ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya- chunki kasalxonada uzoq muddatli davolanayotgan bola birinchi navbatda bemor, ikkinchidan- o'quvchi. Bolani davolash jarayonida tibbiy va pedagogik texnologiyalarni birlashtirish keng qamrovli reabilitatsiyani anglatadi.

Gospital ta'lim o'quvchilarining yuksak ma'naviyatli, barkamol avlod etib tarbiyalash, o'quvchilarga ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalar asosida ta'lim berish mamlakatimizning ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan ustuvor vazifalaridan biridir.

Komil insonni voyaga yetkazishda boshlang'ich ta'lim shubhasiz, poydevor vazifasini o'taydi. Gospital ta'limning boshlang'ich sinif darslarida bolaning qalban yuksak, ma'naviy boy qilib tarbiyalashda ajdodlarimiz yaratgan betakror asar durdonalaridan foydalangan holda bilim berish hamda odob-axloq qoidalariga o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

Buning uchun birinchi navbatda, gospital ta'lim o'quvchilarini umumiy holatidan kelib chiqqan holda o'qish, bilim olishga ishtiyoqini o'stirish, ularning ma'naviy dunyosini boyitish zarur.

Boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilishda didaktik o'yinlar alohida o'rin tutadi. Matematika darslarida didaktik o'yinlaridan foydalanish o'quvchilar zehni o'stirish, tez hisoblash ko'nikmalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlar jarayonida o'quvchilar o'yin qoidalariga rioya qilishga o'rganadilar, inoqlik hissi, dunyoqarashi shakllanib boradi.

Gospital ta'limda didaktik o'yinlar o'quvchilarning xususiyatlariga ko'ra tashkil etilishi kerak. Bu esa davolanayotgan bolalarning bilim olishga qiziqishini oshiradi, ularga bilim berishni yengillashtiradi, ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib o'quvchilarni toliqtirmaslik imkonini beradi.

Matematika esa o'quvchining aqlini charxlaydi, diqqatini rivojlantiradi, ko'zlagangan maqsadiga erishishi uchun qat'iyat va irodani tarbiyalaydi, algoritmik tarzda tartib-intizomga o'rgatadi va eng muhimi, mulohaza yuritishda, muammolarni hal qilishda innovatsiyalarga chorlaydi hamda tafakkurini kengaytiradi.

Bolalarni matematikani o'rganishga tayyorlashda ishni nimadan boshlash yangicha yechimni taqozo etadi. Matematika "jiddiy" o'rganish uchun bolalarni partaga o'tqizishdan oldin balki ular bilan "matematik o'yin" o'tkazish lozimdir.

Matematik tayyorgarlikda didaktik o'yinlardan foydalaniladi, biroq bu o'yinlar, birinchidan mantiqiy va matematik mazmun bilan boyitilgan bo'lmog'i, ikkinchidan, ular mashg'ulotning o'zida emas, balki undan oldin yoki keyin o'tkazilishi lozim.

Didaktik o'yinlar har xil tashkil etilishi mumkin. Didaktik o'yinlar maqsadga ko'ra to'rt omilni o'z ichiga oladi;

- 1 O'yinning vazifasi
- 2 O'yinning harakati
- 3 O'yinning qoidasi
- 4 O'yinning yakuni

Har bir didaktik o'yinni boshlashdan oldin qoidasi, mazmuni, yakuni nimadan iborat ekanligi tushuntiriladi. O'quvchilar uni tushunib, anglab shu asosida harakat qiladi.

Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar o'rnini chuqurroq va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta'rifiga va ularning ma'nosini ochib berishga to'xtalib o'tishimiz zarur.

Ta'lim – o'qituvchining bolalarga bilim, ko'nikma va malakalar berishining, bu bilim, ko'nikma va malakalarni o'quvchilar uqib olishi, egallab olishi va ularni mustahkamlab olishining amaliy jarayonidir.

Ta'lim jarayoni- bolalarga xotirasining boyishi, ularning nutq va tafakkurining o'sishi, turli xil metod va usullar yordamida sodir bo'ladigan jarayondir.

O'yin – bolalar ongiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, obyektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o'zida aks ettiradi. O'yin sinfda o'tilgan o'quv faoliyatining ma'lum darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o'yin kichik yoshdagi o'quvchilarning zarur ehtiyojidir.

Didaktik o'yin – ta'lim beruvchi usul bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishuviga, ya'ni o'tilgan o'quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan maqsad, masalan biror harakatni, biror hisoblash usulini, yani ma'lum didaktik topshiriqni mustahkamlash vazifa qilib olinadi.

Didaktik topshiriq darsga qo'yiladigan umumiy maqsadning bir qismini tashkil qiladi.

Har bir didaktik o'yinning ham har qanday o'yindagi singari o'z qoidalari bor, o'yin qoidalariga amal qilinmasa, o'yinning o'yin sifatidagi ahamiyati, binobarin, o'yinning ta'lim-tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo'qoladi. O'yin qoidalari o'yin topshirig'iga kiritiladi. O'yin topshirig'i- o'yin qanday o'ynalishini, kim g'olib chiqqanligini hisoblanishini va hokazolarni tushuntirish tarzida beradigan topshirig'idir.

Didaktik material:

- suratlar, jadvallar, ko'rgazmalar, sanoq jadvallari, o'yinchoqlar, cho'tlar;
- har bir bolaga beriladigan sanoq materiali;
- geometrik shakllar, sanoq cho'plar, qo'lda yasalgan buyumlar(qog'oz qayiqcha va shapkacha);
- geometrik shakllar chizilgan jadvallar, kartondan yasalgan shakllar, jadval va chizmalar solingan konvertlar;
- sanoq materiallari solingan yashiklar;
- geometrik shakllar qo'yilgan burchak va hokazo.

O'yinlar nomi

“Jimjitlik”, “Biz kamayib qoldik”, “Shunchaki ajratib qo'y!” , “Nechta ekanligini top”, “Sanayver”, “Hisoblashdi davom ettir”.

Masalan, “Do'stingni tanla va masalani yech” didaktik o'yini.

Barcha o'quvchilarga kartochkalar beriladi. Kartochkalarda masala yozilgan. Lekin nimani topish kerakligi yozilmasdan boshqa kartochkaga yozilgan. Bola qo'shnisini ya'ni masala shartning davomini topishi kerak va masalani 2 kishi bo'lib hamkorlikda ishlab o'qituvchiga topshirishlari lozim.

“Quyosh” didaktik o'yini.

Oddiy kasrlar ustida arifmetik amallar mavzusida o'ynash mumkin. Masalan guruhlar soniga mos gullar doskaga o'rnatiladi. Gulning bargida yozilgan son va uning yaproqlarida yozilgan sonlar ustida amallarni bajarish kerak. Har chizmada tezroq javobni olgan guruh g'olib bo'ladi.

Didaktik o'yinlar o'qituvchi bilan davolanayotgan o'quvchining faol munosabati, bir birini to'liq tushunishlariga asoslanadi. Didaktik o'yinlarni o'quv jarayoniga joriy etishning tub maqsadi-dars qaysi shaklda bo'lmasin, qayerda o'tkazilmasin darsda o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikda ishlashni tashkil etish shu bilan birga sust o'zlashtiruvchi o'quvchilarni darsga qiziqtirishdir. Gospital ta'lim jarayonida o'quvchilar xotirasini boyishi, ularning nutq va tafakkurini oshishi turli metod va usullar yordamida boyisa, didaktik o'yinlarda o'quvchilarning ongi, qalbiga singib, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, hayotning muayyan darajada o'zida aks ettiradi.

O'yinlar kuzatuvni, o'xshashlik va farqlarni aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi, fikrlashni, e'tiborni va tasavvurni yaxshilaydi. Bundan tashqari, o'yin faoliyatini tashkil etish, nisbatan murakkab bir mavzu sifatida matematikaga qiziqishni rivojlantirishning juda samarali usuli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Pedagogik texnologiya asoslari" J.G'. Yoldoshev ,S.A. Usmonov. Toshkent-2004-y
2. N.U.Bikboyeva, E.Ya. Yangiboyeva va boshqalar, "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi", T.. "O'qituvchi" 2005;
3. "Xalq ta'limi" jurnali.
4. "Ma'rifat" gazetasi
5. Xalbayev Nurbek Oybek o'g'li- 2002 y."Matematika darslarida didaktik o'yinlar."
6. "Gospital ta'limning boshlang'ich sinf darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish" D.Tursunova -2023-yil.
7. "Matematika o'qitish metodikasi" Jumayev

XORIY TAJRIBASI ASOSIDA TA'LIM TIZIMINI TASHKIL ETISH

Husanova Malohat Yo'ldoshevna

*Surxondaryo viloyati, Sherobod tumani, 3-umumiy o'rta ta'lim maktabining
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10060040>

Abstract: *This article provides information on the organization of education in schools based on foreign experience and changes in the education system of our republic.*

Key words: *Education, symbol of school success and well-being, non-state educational institutions, extensive and intensive path, natural knowledge, vocational education.*

Аннотация: *В данной статье представлена информация по организации обучения в школах на основе зарубежного опыта и изменений в системе образования нашей республики.*

Ключевые слова: *Образование, символ школьного успеха и благополучия, негосударственные образовательные учреждения, экстенсивный и интенсивный путь, естественные знания, профессиональное образование.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xorij tajribasi asosida maktablarda ta'limni tashkil etish va respublikamiz ta'lim tizimidagi o'zgarishlar borasida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim, maktab muvaffaqiyati va farovonlik timsoli, nodavlat ta'lim muassasalari, ekstensiv va intensiv yo'l, tabiiy bilimlar, hunar ta'limi.*

Bugun globalashuv jarayonlari shiddatli rivojlanib borayotgan davrda barcha jabhalarda bo'lgani kabi yoshlar siyosatini amalga oshirish, ular bilan ishlashsohasida ham yangicha qarashlar, munosabatlar tizimini ishlab chiqish hamda xorijiydavlatlarning ilg'or texnologiyalaridan foydalanish taqozo etilmoqda. Zero, ushbu tajribalarni tahlil qilish, ulardan mamlakatimiz amaliyotida unumli foydalanish yo'llarini o'rganish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin. Vatanimiz ta'limi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirdi va kechirmoqda. Ulardan ko'zda tutilgan maqsad maktab faoliyatini demokratlashtirish uning, insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o'quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Yangilangan ta'lim to'la ma'noda yangicha tafakkur, sog'lom fikr demakdir.

O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishga, xususan, nodavlat ta'lim muassasalarini tashkil etishga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Jumladan, statistik ma'lumotlar 2016-yilda O'zbekistonda 24 ta nodavlat ta'lim muassasasi faoliyat yuritgan bo'lsa, 2018-yilga kelib ularning soni 84 tadan oshganidan darak bermoqda.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limning mamlakat ishki siyosatiga faol ta'sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan haqiqatdir. Shu tufayli ham chet mamlakatlarda maktab ehtiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan yilga - oshib bormoqda. Yaponlarda masalan, «maktab muvaffaqiyati va farovonlik timsoli» gina bo'lib qolmay, «u insonlarni yaxshilaydi», degan fikr ishonch va e'tiqodga aylangan. Ta'lim to'g'risidagi g'amxo'rlik taniqli siyosatchilarning ham hamisha diqqat – e'tiborida bo'lgan. Shuning uchun ham AQSH ning sobiq Prezidenti R.Reyganni, Buyuk Britaniya Bosh vaziri M.Techcherni, Fransiya Prezidenti F.Mitteranlarni maktab islohotining tashabbuskorlari deb bejiz aytishmaydi. F.Mitteran maktabni «Jamiyatini harakatlantiruvchi kuch» deb hisoblagan. Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan ko'p sonli ilmiy muassalar ishlab turibdi. Germaniyada ularning ikki mingdan ortiq. Fransiya, AQSH, Yaponiyada ta'lim tarbiya nazariyasi muammolari bilan yuzlab davlat va xususiy tashkilotlar Universitetlar pedagogik tadqiqot markazlari shug'ullanmoqdalar. Ular faolitini esa xalqaro ta'lim markazlari, masalan, AQSH da xalqaro instituti muvofiqlashtirib bormoqda. Ko'pchilikning faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta qurishga qaratilgan.

Maktab dasturlarini o'zgartirish ikki asosiy yo'nalishda: ekstensiv va intensiv yo'l bilan amalga oshiriladi.

Birinchi holatda o'quv muddati uzaytiriladi, o'quv materiallari hajmi ko'paytiriladi; ikkinchi holda esa mutlaqo yangi dastur yaratiladi. Bu o'rinda ikkinchi yo'l, ko'pchilik mutaxassislarning e'tiroficha, maqbul hisoblanadi. 1961 yilda «Bosh yangi bazis» tamoyillari asosida AQSH o'rta maktablarni islohot qilish boshlangan edi. Buning mohiyati shundaki, ingliz tili va adabiyoti (to'rt yil), matematika (to'rt yil), tabiiy bilimlar (uch yil), ijtimoiy fanlar (uch yil), kompyuter texnikasi (yarim yil) kabilardan iborat besh yo'nalishdagi majburiy ta'lim joriy qilindi.

XX asrning 80- yillarida majburiy ta'lim hajmini qisqartirish jarayoni yanada chuqurlashtirildi. Hatto ayrim kollejlarda bu sohada uch yangi: ingliz tili va adabiyoti, matematika, ijtimoiy bilimlar bazislari asosida ish olib borilmoqda. Ta'limning boshqa turlari esa ixtisoslashtirish davrigacha amalga oshiriladigan bo'ldi. Amerikadagi ko'zga ko'ringan «Found Karnegi» pedagogik markazi bu dasturni XXI asr dasturi deb baholamoqda. O'quv dasturlarini qayta qurish jarayoni G'arbiy Yevropa davlatlarida ham amalga oshirilmoqda. Masalan, Buyuk Britaniyada ta'lim vazirligining tavsiyalariga muvofiq o'quv rejasi va dasturini ta'lim muassasalarining o'zlari belgilaydilar mazkur tavsiyalarga muvofiq 50 foiz o'quv soatlari o'qitilishi shart bo'lgan «yadro» predmetlar: ingliz tili adabiyoti matematika, din darsi jismoniy tarbiyaga ajratiladi. O'quv soatlarining boshqa qismi esa o'qitilish shart hisoblanib, tanlab olingan predmetlarga (gumanitar, tabiiy matematik) ajratiladi.

80-yillardan boshlab Buyuk Britaniyada ham AQSH dagi singari o'rganilishi majburiy bo'lgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv setkasining yadrosini tashkil etadigan bo'ldi. Qolgan predmetlarni tanlab olish

o'quvchilar va ota-onalar ixtiyoridadir. «Yangi dunyo» ning pedagogik g'oyalari Fransiya va Germaniya ta'limiga ham sezilarli ta'sir etayotir. Germaniya to'liqsiz o'rta maktablarida asosiy predmetlar bilan bir qatorda tanlab olinadigan ximiya, fizika, chet tillari kiritilgan o'quv dasturlari ham amalga oshirilayotir. Bu o'quv dasturi tobora to'liqsiz o'rta maktab doirasida chiqib, o'rta maktablar va gimnaziyalarni ham qamrab olmoqda.

Yaponiya maktablari ikkinchi jahon urushida keyinroq Amerika ta'limi yo'lidan bordi. Lekin shunga qaramay, bu ikki mamlakat o'quv dasturida qator farqlar ko'zga tashlanadi. Yaponiyada o'quv dasturlari jiddiy murakkablashtirilgan asosiy fanlar majmui ancha keng, bir qator yangi maxsus va o'quv fakultativ kurslar kiritilgan.

Germaniya maorifidagi asosiy muammo sobiq GDR dagi ta'limni bir xil milliy me'yorga solishdan iboratdir. Asosiy vazifa sobiq GDR dagi ta'lim tuzilmasini yangi me'yorga va o'lchovga tushirish, oddiy usul bilan GFR dagi ta'lim tizimiga o'tkazib o'qishdan iborat. Ammo, buning ham o'ziga xos muammolari bor. Birinchidan mablag' masalasi bo'lsa, ikkinchidan sobiq GDR dagi ta'lim jarayoni qatnashchilarining bu o'zgarishga munosabatidir. Germaniyada ta'lim davlat va jamiyat tomonidan ardoqlanayotgan soha bo'lib, u mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirishga barakali hissa qo'shib kelmoqda.

Majburiy ta'lim 6 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalarga tegishli, bu jarayon 12 yil davom etadi. Bundan 9 yillik (ba'zi bir yerlarda 10 yil) maktabda to'la haftalik o'qishini bitiradi, keyin hunar texnika bilim yurtlarida to'la bo'lmagan haftalik o'qishida o'qiydilar. O'qish davlat maktablarida tekin. Xususi maktablar ansha kam. Boshlang'ish maktab. O'qish 6 yoshdan boshlanadi va 4 yil davom etadi (Berlinda 6 yil). Dastlabki ikki yil o'qish davomida bolalarga baho qo'yilmaydi. Boshlang'ish maktabda 4 yillik o'qishdan keyin o'quvchilar yo'nalish bosqishidagi maktabga o'tadilar. Bu yerda 5-6 sinf bosqishdagi yo'nalish maktab tipiga bog'liq yoki bog'liq bo'lmagan holda maxsus dastur asosida o'qitiladi bunda bolalarning ota-onalari maktab tipini tanlash yoki o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Hunar ta'limi Germaniya ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Buning sababi, Germaniyada yuqori malakali ishchilarga bo'lgan talabning kuchliligidir. To'liqsiz o'rta maktabni bitiruvchilarning (9-10-sinflar) 79 foizi, to'liq o'rta maktabni bitiruvchilarning esa 20 foizi hunar ta'limi tizimida bilim olishni davom ettiradilar. Germaniya hunar ta'limi tizimi turli tipdagi o'quv yurtlari va o'qitishning turli shakllariga ega. Eng ko'p tarqalgan va rivojlangan shakli hunar ta'limining —Dual tizimidir. Bu tizimda tayanch maktablarning 50 foizi va to'liq o'rta maktablarning 16 foizi o'qishni davom ettiradi. Maxsus hunar bilim yurtlari va o'rta maxsus bilim yurtlariga bu mamlakat tayanch maktablarining 25 foizgacha bitiruvchilari kiradilar. Bu turdagi o'quv yurtlarining bitiruvchilari texnika oliy o'quv yurtlarida o'qishni davom ettirishlari mumkin. Oliy ta'lim muassasalarining xususiylari, cherkov va bundesvegga tegishlilaridan tashqari bo'lgan oliy o'quv yurtlari viloyatlar boshqaruvida bo'ladi. Ularni yerlar bosh rahbari nomidan oliy ta'lim federatsiyasi boshqaradi. Oliy maktab o'z-o'zini boshqarish huquqiga ega. Ular

qonun doirasida o'z ustavlarini qabul qiladilar Oliy o'quv yurtini shtatdagi rektor yoki bir necha yilga saylanadigan Prezident boshqaradi. Ko'pchilik viloyatlarda talabalar mustaqil ravishda o'z-o'zini boshqaradilar. Oliy o'quv yurtlarida o'qish diplom olish, magistr unvonini olish yoki davlat imtihonlari topshirish bilan yakunlanadi. Shundan keyin o'qishni davom ettirib, doktorlik ilmiy darajasini olish uchun imtihon topshiriladi. Ta'lim sohasidagi siyosat aholining ko'plab qatlami uchun oliy o'quv yurtlari darvozasini keng oshdi. Federatsiya va viloyatlar nemis oliy o'quv yurtlarida chet elliklar o'qishidan manfaatdordir.

Globalashuv jarayonida mamlakatimiz barqaror taraqqiyotini ta'minlashda ilm-fan, yangi texnika-texnologiyalar rivoji muhim rol o'ynaydi. Quvonarlisi shuki, mamlakatimiz rahbariyati ushbu sohalarga katta e'tibor qaratmoqda.

Jumladan mamlakatimizda maktab ta'limini rivojlantirish umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylandi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish, ta'limni isloh qilish, maktab infratuzilmasini takomillashtirish, o'qituvchilik kasbining mavqeini va ta'lim sifatini oshirish, farzandlarimizni har jihatdan etuk, intellektual salohiyatli, ertangi kunimiz suyanchi va tayanchi bo'la oladigan insonlar sifatida kamol toptirishga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Buning ifodasini sohada zamonaviy pedagogik texnologiyalar, rivojlangan davlatlar tajribasi keng qo'llanayotgani, ta'lim-tarbiya jarayoni innovatsion yondashuvlar asosida olib borilayotgani, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, mul'timedia vositalaridan oqilona foydalanilayotgani, xalqaro miqyosda ham ta'lim va tajriba almashuv jarayoni izchil rivojlanib borayotgani kabi istiqbolli odimlarda yaqqol ko'rish mumkin.

Yurt iqtisodiyotining barqarorligi, barcha sohalarda rivojlangan davlatlar bilan raqobatlasha olishi ham mehnat bozorida kadrlarning salohiyatiga bog'liq. Bunday kadrlar esa, eng avvalo, maktabda shakllanadi. Yaxshi yo'lga qo'yilgan ta'lim tizimi sifatli kadrlarni, sifatli kadrlar esa rivojlangan jamiyatni barpo etadi.

Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi davriga qadam qo'ygan ayni paytda inson kapitaliga sarmoya kiritish, ta'limni isloh qilish ustuvor vazifalardan biriga aylandi. "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi" degan g'oya asosida umummilliy ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga katta e'tibor qaratildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator qaror va farmonlari e'lon qilindi.

Respublikamizning barcha hududida Prezident maktablari, ijod va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etilib, ularga eng malakali mutaxassislar jalb etildi. Shuningdek, mavjud maktablarning moddiy-texnik bazasi mustahkamlanmoqda, barcha hududda zamonaviy o'quv maskanlari barpo etilmoqda.

Kelgusida ham rivojlangan mamlakatlar tajribalari chuqur o'rganilib, mamlakatimizga xos xususiyatlar, qadriyatlar, sharoitlar inobatga olingan holda kadrlar tayyorlash tizimini tubdan modernizatsiya qilishimiz lozim. Hozir oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan malaka oshirish, chet el professorlarini O'zbekistonga olib kelib ma'ruza o'qitish, bakalavr va magistr dasturlarini rivojlangan mamlakatlardagi o'quv dasturlariga yaqinlashtirish ishlari olib borilmoqda. Ularning darsliklari, o'quv standartlari

tajriba sifatida qo‘llanilmoqda. Bu albatta, yaxshi tashabbus va shu sohadagi ishlarni yanada rivojlantirishimiz lozim.

Adabiyotlar:

1. R.B.Raximova “KASB TANLASH MOTIVATSIYASI NAMOYON BO‘LISHIDA PSIXOLOGIK OMILLAR” “FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES” Italy dekabr 2022
2. Abdullaev Yu.Xorijiy Oliy ta‘lim: tajriba va taraqqiyot yo‘nalishlari. T., “O‘zbekiston” 2019
3. Davydov, V.V. Ta'limni rivojlantirish muammolari / V.V. Davydov. - M., 2016 yil.
4. A. Ismoilov, D. Norboyeva, K. Kucharova, Z. Qosimova, N. Aminova. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini baholash. (o‘quv qo‘llanma) – T.: Sharq NMAK, 2019.

O'QUVCHILARDA IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Orifboyeva Dilnoza Sattarovna

Namangan viloyati Uychi tumani

23- sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10060183>

Abstract: *This article provides information on the effectiveness of forming students' creative abilities.*

Key words: *Personality, talent, knowledge, skill, ability, creative ability, intellect.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning samaradorligi borasida ma'lumotlar keltiriladi.*

Kalit so'z: *Shaxs, iqtidor, bilim, ko'nikma, qobiliyat, ijodiy qobiliyat, intellekt.*

Introduction

Hozirgi vaqtda maktabdagi har bir ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarni hayotda muvaffaqiyatli shaxs bo'lishga tayyorlashni maqsad qilgan va XXI asr ko'nikmalari bilan ta'minlovchi yangi vazifani bajaradi. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va bunda foydalaniladigan metod va vositalar mavzusi ham bundan mustasno emasdir.

Bugungi kunda jamiyatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar kelajak avlodning ertangi kuni, uning farovonligi yo'lida qo'yilayotgan tamal toshi desak mubolag'a bo'lmaydi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning yoshlar bilan bo'lgan uchrashuvlarida "Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda", — deya ta'kidlaganlar.

Aytishimiz mumkinki, bugungi yosh avlodni rivojlanishida iqtidori, qobiliatlari, imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga jalb etish, bunda mamlakatimizda qad ko'tarayotgan zamonaviy innovatsion maktablar faoliyatini kengaytirish, umumta'lim maktab bitiruvchilarini savodxonlik darajasini yanada oshirish masalalari davlatimiz siyosati oldidagi muhim vazifalarga aylanib bormoqda.

Iqtidorli bolalar-yurt kelajagi! Zero, shunday ekan bolalardagi iqtidor, qobiliyat, salohiyatini rivojlantirishda bevosita ta'lim muassasasi, pedagog va oila hamkorligining ahamiyati katta.

Pedagogik va psixologik manbalarda qayd etilgan ma'lumotlarga ko'ra, qobiliyat insonning psixologik hususiyati bo'lib, bilim, ko'nikma, malakalarini egallash bevosita mana shu xususiyatlarga bog'liq hisoblanadi.

Qobiliyatli shaxsning ko'nikma va malakalari ko'p qirrali va mukammallashgan bo'ladi. Bevosita qobiliyat-ko'nikma va malakalarning paydo bo'lishi jarayonida shakllanadi. Hamma maxsus qobiliyatlarni, inson faoliyatining asosiy turlarini uchga: fan, san'at, amaliyotga ajratish mumkin. Shunga binoan qobiliyatni milliy, badiiy va amaliy deb

klassifikasialash mumkin. Bu turlarning har biri o'z navbatida yana ma'lum turlarga bo'linishini ko'rish mumkin. Bulardan

- Ilmiy qobiliyat Badiiy qobiliyat
- Amaliy qobiliyat
- Nazariy va amaliy qobiliyatlar O'quv qobiliyatlari
- Ijodiy qobiliyatlar

Amerikalik tadqiqotchi J. Gildford iste'dod nazariyasiga katta hissa qo'shgan olimlardandir. Olim divergent fikrlashning tarkibiy qismlarini (tezlik, o'ziga xoslik, moslashuvchanlik, aniqlik) ishlab chiqqan va ularning barchasi iqtidorli maktab o'quvchilarini rivojlantirish, o'qish va o'qitish sohasida amaliy faoliyatga yangi o'zgartirishlar kiritishga imkon berganini ta'kidlab o'tish joiz.

Taniqli amerikalik olim P. Torrents o'z shogirdlarini kuzatib, yaxshi o'qiydigan bolalar va yuqori darajadagi IQga ega bo'lgan bolalar ijodiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonmaydi degan xulosaga kelishdi. Aniqroq aytganda, bu shartlar mavjud bo'lishi mumkin, ammo ular yagona shart emas deydi, hamda o'zi ishlab chiqqan iqtidor kontsepsiyasida uchlik mavjudligi ta'kidlaydi. Ular:

- ijodkorlik
- ijodiy mahorat;
- ijodiy motivatsiya.

Uning tushunishicha, ijodkorlik - bu shaxsning to'liq bo'lmagan yoki noaniq bo'lgan vaziyatda yuzaga keladigan keskinlikni yengillashtirish uchun kuchli ehtiyojidan kelib chiqadigan tabiiy jarayondir. Iqtidorli bolalarni aniqlashda u tomonidan yaratilgan o'ziga xos iqtidor kontsepsiyasi asosida yaratilgan iqtidor va ijod uslublari butun dunyoda keng qo'llaniladi.

Shaxsni ijodiy rivojlantirishda tadqiqotchilar turli xil psixologik maktablar va yo'nalishlarning yutuqlariga murojaat qilishadi. Bugungi kunda insonning ijodiy salohiyati va ijodiy rivojlanish sur'atini belgilaydigan ko'plab ichki va tashqi omillar allaqachon ma'lum. Avvalo, bularga shaxsning individual tipologik hususiyatlari, ayniqsa intellekt va boshqa yuqori aqliy funktsiyalar, shuningdek, bir qator aqliy operatsiyalarning shakllanish darajasi kiradi. Barcha intellektual qobiliyatlar qaysidir darajada ijodiydir, lekin birinchi navbatda bu fikrlash qobiliyatining ajralib chiqishi deya ta'riflanadi. Aksariyat mualliflar ijodkorlikni baholash mezoni sifatida yuqori mahsuldorlikni ta'kidlashadi. Shunday qilib, biron bir universal texnikani yaratish mumkin bo'lmagani kabi ijodiy rivojlanish darajasini to'la-tokis aniqlash mumkin emas, bu ham nisbiylikka asoslanadi. Ushbu ko'p o'lchovli hodisa kompleks yondashuvni talab qiladi.

Qobiliyatlar -samarali faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shart bo'lgan shaxsning individual psixologik hususiyati hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda qobiliyat tushunchalari juda katta, ammo eng mashhuri taniqli amerikalik olim J.Renzulli tomonidan ishlab chiqilgan qobiliyat tushunchasi bo'lib, unga ko'ra qobiliyat uch xususiyatning kombinatsiyasi hisoblanadi:

- intellektual qobiliyatlar (o'rtacha darajadan yuqori);
- Ijodkorlik
- qat'iyatlilik (vazifaga yo'naltirilgan motivatsiya).

Ijodiy qobiliyat - bu muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga hissa qo'shadigan shaxsiy hususiyatdir. Ijodiy qobiliyat umumiy va maxsus bo'lishi mumkin.

Ijodkorlikni aniqlashda test sinovlaridan foydalanishadi. Ijodkorlik testi- asosan og'zaki, grafik, raqamli materiallar yordamida harakatlarni amalga oshirishga asoslangan insonning ijodiy qobiliyatini aniqlashning standartlashtirilgan usuli hisoblanadi.

Olimlar tomonidan shaxsning ijodiy rivojlanish darajasini aniqlash uchun diagnostika usullaridan foydalanishning quyidagi ketma-ketligini taklif etiladi:

1. Kuzatish
2. Eksperimental vaziyatlarni yaratish
3. Test

O'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi ijodiy qobiliyatlarning tabiati va namoyon bo'lishini belgilaydigan juda ko'p turli xil omillarga bog'liq. Asosan, ushbu omillarni uchta eng umumiy guruhga birlashtirish mumkin.

- Birinchi guruhga ijodiy shaxsning shakllanishini belgilaydigan tabiiy moyilliklar va individual hususiyatlar kiradi.
- Ikkinchi guruh ijtimoiy muhitning ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi va namoyon bo'lishiga ta'sirining barcha shakllarini o'z ichiga oladi.
- Uchinchi guruh - bu ijodkorlik rivojlanishining faoliyatning tabiati va tuzilishiga bog'liqligi.

Ijodkorlik o'ziga xos hususiyatdir va u har bir bolada mavjud. Bundan tashqari, ijodkorlik bitta omil sifatida emas, balki har bir shaxsning ma'lum bir odamda turli darajalarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan turli xil qobiliyatlarning birikmasi sifatida ko'rib chiqiladi. Shuning uchun psixologlar hamda pedagoglar uchun barcha bolalar potentsial ijodiy bo'lishi kerak. Pedagog uchun bolaning o'ziga xos individual ijodini sezish va uni rivojlantirishga intilish juda muhimdir.

Ijodkorlik faoliyat mobaynida rivojlanadi, ko'plab tadqiqotchilar ijodiy bo'lmagan tafakkur uslubining shakllanishining sababini o'quv jarayonida bolalar doimiy ravishda "yopiq turdagi" vazifalar bilan, ya'ni berilgan elementlar to'plamiga va yagona to'g'ri yechimga ega bo'lgan vazifalarda deb ta'kidlashadi. Bolalarda mashg'ulotlar natijasida ilgari shakllangan bilim va faoliyatga asoslangan fikrlash turi shakllanadi. Ijodiy qobiliyatlar, agar bola "Ochiq turdagi" vazifalar bilan ishlash imkoniyatiga ega bo'lsa, shakllanishi mumkin. Ushbu vazifalar yechim usulini tanlashda to'liq mustaqillikni anglatadi va muammolarga har qanday yechimni taklif qilishda bolaga ijodiy yondashish imkoniyatini beradi.

Ijodiy qobiliyat osonroq va tez-tez, aniqrog'i, bola muayyan moyilliklarga ega bo'lgan faoliyatda namoyon bo'ladi. Shu sababli, bolalar iloji boricha ko'proq tadbirlarga jalb qilinishi va kuzatilishi kerak.

Ijtimoiy muhit ijodiy shaxsni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Garchi atrof-muhit ijodiy qobiliyatga ega shaxsni "yaratmasa" ham biroq iste'dodni namoyon etishda 95% ta'sir ko'rsatish hususiyatiga ega bo'lib uning 5% - irsiy determinantlarga bog'liq deb qaraladi.

Ijtimoiy muhitning talablari, bevosita atrof-muhitga, o'qishga bo'lgan qadriyatlar va munosabatlarni shakllantirishi, yuqori ijodiy salohiyatga ega bo'lmagan bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirishi mumkin.

O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish masalasi hamisha ahamiyatli bo'lgani singari bu jarayonlarda foydalaniladigan shakl, metod va vositalar ham doimiy ravishda o'z ahamiyatiga egadir. Maktab bosqichidagi ta'lim o'quvchilar bilim olishining poydevori hisoblanar ekan, joiz bo'lsa, mazkur jarayonlarda ilk bilim olish davrlaridayoq o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishni taqozo etadi. Shunday ekan, o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, ijodiy faoliyatni yanada takomillashtirish lozimligi bugungi kunning kun tartibidagi muammo bo'lishi darkor.

Adabiyotlar:

1. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'quvchisining psixologiyasi. T., O'zbekiston 30 bet.
2. F.I.Xaydarov N.I.Xalilova "Umumiy psixologiya" Toshkent-2009
3. Барышева Т.А. Диагностика эстетического развития личности. – С.-Пб., 1999.
4. Введение в психодиагностику / Под ред. К.М.Гуревича, Е.М.Борисовой. – М., 1999.
5. Межиева М.В. Развитие творческих способностей у детей 5 – 9 лет. – Ярославль, 2002.

YUMSHOQ BUG'DOYNI JAHON KOLLEKSIYA NAMUNALARINI O'SUV DAVRLARI

Alloberganova Z.B - UrDU dotsent,

Sa'dullayeva G.U - UrDU magistr,

Atajanova K.S- UrDU talaba,

Qadamboyeva G.J- Yangibozor tumanidagi 10-son ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10063940>

Annotasiya. Ushbu maqolada Xorazm tuproq iqlim sharoitida yumshoq bug'doyning jahon kolleksiya namunalarini morfo-fiziologik belgilariga muhitning ta'siri o'rganilgan bo'lib, unda namunalarining o'suv davrlari va biologik xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'simlikshunoslik, bog'dorchilik, uzumchilik, qurg'oqchilik, yovvoyi tur, hosildorlik, yumshoq bug'doy, areal.

Bug'doy dunyodagi eng keng tarqalgan donli ekinlar sirasiga kiradi. Bug'doy - har qanday davlatning qishloq xo'jaligi bozori barqarorligini va oziq-ovqat xavsizligini ta'minlashda eng muhim strategik mahsulotdir. Yumshoq bug'doy dunyoda hosildorlik jihatidan ikkinchi o'rinda tursada, lekin ekin maydonlari bo'yicha birinchi o'rinni egallaydi.

Yer yuzida o'tgan asrning ikkinchi yarimidan boshlangan ekologik o'zgarishlar ayniqsa, Janubiy Orol dengizi qirg'oqlarida joylashgan O'zbekiston respublikasining go'zal va ajralmas bo'limi hisoblangan Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida o'zining eng kuchli tasirlarini ko'rsata boshladi. Bu ko'rinishlar qishloq xo'jaligining muhim sohalaridan hisoblangan o'simlikshunoslik, bog'dorchilik, uzumchilik va boshqa sohalarida sezilarli darajada salbiy ko'rinishlarni nomoyon qila boshladi. Bundan tashqari oxirgi suv tanqisligi yillarida respublikamizda ko'pgina madaniy va yovvoyi turda o'sadigan o'simliklar dunyosining soni va sifati, hajmi va tarqalish areallari kamayib ketdi.

Respublikamizda qishloq xo'jaligi o'simliklarini ayniqsa, bug'doyni maxalliy iqlim sharoitlariga moslashgan, issiqlikka va qurg'oqchilikka chidamli navlarini yaratish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. O'zbekiston respublikasini "2022-2026 yillarga mo'ljallangan tarqqiyot strategiyasida "Qishloq xo'jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo'jaligining yillik o'sishini kamida 5 foizga yetkazish" vazifasi qo'yilgan.

Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda Xorazm tuproq iqlim sharoitida yumshoq bug'doyning jahon kolleksiya namunalarini morfo-fiziologik belgilariga muhitning ta'sirini o'rganish maqsadida Paxta selektsiyasi, urug'chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari ilmiy tadqiqot institutining Xorazm paxtachilik ilmiy tajriba stantsiyasi dalalarida sug'oriladigan hududlar uchun fakultativ va kuzgi bug'doy ko'chatzorlardan olingan namunalar ekilib, namunalarining o'suv davrlari va biologik xususiyatlari o'rganildi.

O'suv davri davomiyligining qulay ob-havo sharoitlarida o'simliklarning mahsuldorlik ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi barchaga ma'lumdir. Yumshoq bug'doy o'simligining o'suv davri davomiyligi nafaqat hosildorlikni belgilaydi, balki o'simlikning qurg'oqchilikka, kasalliklarga va tashqi muhitning stress omillariga chidamliligini namoyon qiladi.

Global iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan qurg'oqchilik va haroratning ko'tarilishi barcha qishloq xo'jalik ekinlari qatori bug'doy yetishtirishga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa bug'doyning don to'lishish fazasida haroratning optimal darajadan ko'tarilishi, namlikning yetishmasligi donning fiziologik to'lishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muommalarni ilmiy jihatdan asoslashda asosan genetik jihatdan hilma-xil shakllarni noqulay ekologik sharoitlarga moslashuvchanligini, mahsuldorligini turli xil kasalliklarga chidamliligini, vegetatsiya davrlarni o'rganish seleksiyaning amalyotdagi muhim vazifasi hisoblanadi.

Bug'doyning unib chiqish fazasi hosil uchun muhim ahamiyatga ega, chunki xuddi shu fazada murtak ildizcha faoliyati susayib, asosiy ildiz tizimi shakllanadi. Umuman biologik jihatdan tezpishar bo'lgan bug'doy navlari mamlakatimizning turli tuproq-iqlim sharoitlarida dehqonchilikni intensivlashtirishga imkoniyat yaratadi. Olib borilgan ko'pgina ilmiy tadqiqotlarda yumshoq bug'doy namunalari baholashda ularning unib chiqish-boshoqlash davrlari davomiyligi muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlagan.

O'rganilgan yumshoq bug'doy namunalarining unib chiqish-boshoqlash davri muayyan bir uyg'unlikda o'zgarib turdi. Bug'doy namunalarining unib chiqish-boshoqlash d

a Shuningdek, bug'doy o'simligining ertapisharligi asosan boshoqlash fazasiga qarab belgilanadi. Namiunlarning tabiiy iqlim sharoitlariga bog'liq holda boshoqlash davri 7-9 kungacha o'zgarib turadi. Unib chiqish boshoqlash davri davomiyligi Respublikamiz sharoitida ekish muddatlari va navning biologiyasiga ko'ra 160-225 kunningi tashkil qiladi.

o Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullaev S.A., Boirov A.J., Sattorov J.S. Xorazm viloyati tuproqlari. - Toshkent: Fan, 2002. - B.190
2. Atabaeva X.N.Azizov B. „Bug'doy“ Toshkent 2008 y.
3. Кумаков В.А., Евдокимова О.А. Биологические аспекты выхода зерна в урожае пшеницы // Вестник РАСХН. 2000. №4. - С. 16-17.
4. Qurbonov G', Bo'riev X. Jaxonda va O'zbekistonda don yetishtirish. UzAFX, 2002 №1 (7) 22- bet.

s
u
t
k
a
l
i
k

h

YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Zoxidjon Rayimalievich Mirzaliev

O'zbekiston Milliy Universiteti

Harbiy tayyorgarlik o'quv markazi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10067383>

Annotatsiya: XXI asrga kelib, Davlatlar xavfsizligiga tahdid soladigan ehtimoliy xavf, tabiatda ro'y berayotgan ofatlar, hamda turli xil axborot xurujlari, dunyoning ko'p mamlakatlari aholisi oilaviy inqirozga uchrangani, farzandlar tarbiyasi batamom izdan chiqgani, kattalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar asliy o'zanidan chetga chiqib ketgani, yurtimiz aholisining tinch va osoyishta hayotini ta'minlashda har tomonlama o'z hissasini qo'shishga qodir bo'lgan va Respublika aholi sonining salmoqli ulushini, mamlakatimiz aholisining 18,9 million nafarini yoki 54 foizini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlarda vatanparvarlik tarbiyasining rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Mazkur ishda yoshlarning vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha mavjud tizim qiyosiy tahlil qilinib, uning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan imkoniyatlardan foydalanish bo'yicha takliflar berildi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, yoshlar, tarbiya, vatan tuyg'usi, odob-axloq, uyushmagan yoshlar.

CURRENT PROBLEMS OF EDUCATING YOUTH IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM

Zoxidjon Rayimalievich Mirzaliev

Senior instructor of the Military Training

Center National University of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

By the 21st century, potential threats to the security of States, natural disasters, and various information crises, the population of many countries of the world is experiencing a family crisis, the upbringing of the children is completely derailed, the relationship between elderly people and children is fundamentally changing, patriotic education of young people under age of 30 who are able to contribute to the peaceful life of our country's population and who are a significant part of the population of the Republic, 18,9 million people or 54% of the population of our country serves as a basis for its development. In this work, a comparative analysis of the existing system of patriotic education of young people was made, and suggestions were made for using the necessary opportunities for its comprehensive development.

Key words: patriotism, youth, education, sense of homeland, behaviour, unorganized youth.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

Зоҳиджон Райималиевич Мирзалиев

Старший преподаватель учебного центра военной подготовки
Национального университета Узбекистан имени М. Улугбека.

Аннотация

в XXI веке одним из возможных угроз безопасности государств, таких как стихийные бедствия, различные информационные кризисы, население многих стран мира переживает семейный кризис а именно воспитание детей, отношения родителей и детей. Данная проблема принципиально меняет патриотическое воспитание молодежи в возрасте до 30 лет, способной внести свой вклад в мирную жизнь населения нашей страны которая служит основой ее развития и составляет значительную часть населения Республики (18,9 млн человек или 54% населения). В данной работе проведен сравнительный анализ существующей системы различных методов патриотического воспитания молодежи, а также даны предложения по использованию необходимых возможностей для ее всестороннего развития.

Ключевые слова: патриотизм, молодежь, воспитание, чувство Родины, поведение, неорганизованная молодежь.

KIRISH.

Insonning eng buyuk, ezgu va muqaddas vazifasi, avvalo, o'z oilasi, Vatani va xalqini munosib himoya qilishdan iboratdir. Bu borada har bir o'g'lonning bilim va malakasi, aqliy salohiyati, ruhiy tayyorgarligini oshirish, ularda vatanparvarlik fazilatlarini kamol toptirish o'ta muhim ahamiyatga egadir. Davlatimiz rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan vatanparvarlik to'g'risida: "Barchamizga yaxshi ma'lumki, vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma'naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi" deb berilgan ta'rif, vatanparvarlikning tub mohiyatini anglatadi. Vatan – insonning tug'ilgan, kindik qoni to'kilgan, bolalik, yoshlik davri o'tadigan, ta'lim-tarbiya topadigan, safar qilsa, mudom qo'msaydigan joydir. Vatanni sevish, uning ravnaqi yo'lida xizmat qilish, uni yomon ko'zdan, qora kuchlardan himoya qilish, uning sha'nini yuqori ko'tarish tuyg'usi insonning fitratiga qo'shib yaratilgan. Bu tuyg'u nafaqat insonda, balki boshqa maxluqotlarda ham mavjud. Baliq suvga, hayvon o'zining iniga, hasharot uyasiga intiladi. O'sha aqli yo'q jonivorlar ham, hasharotlar ham o'zining uyini taniydi, uni quradi, unda jufti bilan yashab, naslini davom ettiradi, zarur paytda uni himoya qiladi. Shunday ekan, aql-u zakovat, tafakkur ato etilgan, borliqdagi mavjudotlarning gultoji bo'lgan insonda esa bu tuyg'u yuksak darajada rivojlangan bo'lishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Respublikamizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonini, kuchli fuqarolik jamiyati va huquqiy demokratik davlat qurishdek ezgu maqsadlar ro'yobini

yoshlar ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Yoshlarni zamon talablari darajasida ta'lim-tarbiya olishi, vatanparvar bo'lishi, shu aziz Vatanga daxldorlik hissini kuchaytirishi, salomatligini mustahkamlashi, o'z kuchi, bilim va salohiyatini yuqori, dunyoqarashi keng, mustaqil fikrlaydigan avlodni voyaga yetkazish va tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridandir. Vatanparvarlik — kishilarning ona yurtiga, o'z oshyoniga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha, u barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo'lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg'u, ma'naviy qadriyatlardan biri.

Tarixiy jihatdan Vatanparvarlik kishilarning o'z vatanlari taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o'zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo'lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg'ular jamlanmasi hamdir. Bu vatanning o'tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, uning manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo'ladi. Inson ulg'aygan sari uning Vatan haqidagi tushunchalari ham kengayib boradi. Yurtimizda tug'ilib-o'sgan har bir inson "Vatanim" deganida o'z uyini, qishlog'ini yoki shahrini emas, balki O'zbekiston Respublikasini nazarda tutadi. Bu esa Vatan tuyg'usining, vatanparvarlikning xalqimiz qalbidagi ifodasidir. Vatan tuyg'usi — bu aziz va go'zal yurtimizga hurmat va sadoqatli bo'lish. Vatan tuyg'usi — bu Turon, Movarounnahr, Turkiston va hozirda O'zbekiston deya atalgan zaminda yashab kelayotgan xalqimizning oltin merosini, uning tarixini o'rganishga intilishdir. Yoshlarning vatanparvarlik tarbiyasi sifat darajasida bo'lishining omillarini har kim o'zicha sharhlaydi. Kimdir ulug' muallimlar tajribasiga ko'ra tarbiya berishni tavsiya etadi. Boshqasi ota-ona, avvalo o'z ibrati bilan tarbiyalashi lozim deb hisoblaydi. Birov bog'cha va maktabdagi tarbiya tizimini foydali hisoblasa, yana kimdir bolani yomon ulfat va muhitdan himoya qilishni asosiy masala deb biladi. Lekin ko'pchilik bolaning solih, es-hushli, tarbiyali, itoatgo'y, vatanparvar bo'lib ulg'ayishining bosh sabablari haqida o'ylab ham ko'rmaydi. O'sib kelayotgan yosh avlodning ongida "Vatan tuyg'usi" deb nom olgan buyuk bir atamani shakllantirish, u to'g'risida tushuncha paydo qilish bir necha omillar ta'sirida yuzaga keladi. Shulardan biri yoshlar tarbiyasi. Yoshlar tarbiyasi haqida so'z borar ekan, ularga tegishli umumiy odob-axloqlar haqida Imom G'azzoliyning quyidagi so'zlarini yodga olish maqsadga muvofiq, ya'ni: "Yoshlar tilla taqinchoq va turli zebu-ziynat taqmasliklari lozim. Ular o'tirish, turish, salom berish odoblariga rioya etishlari, o'zlaridan kattalar huzurida oyoqlarini chalishtirib o'tirmasliklari, sergap va so'kuvchi bo'lmasliklari, behayo so'zlarni aytmasliklari, xususan, yomon xulqli tengdoshlariga aralashishdan ehtiyot bo'lishlari kerak". Ushbu aytilgan fikrlar, Vatan tuyg'usini tarbiyalashni oiladan boshlashimiz zarurligiga ishora qiladi. Barkamol avlodni shakllantirishda oilaning o'rni bo'lak, chunki, inson avvalo oila bag'rida unib-o'sadi va shaxs sifatida shakllanadi. Buyuk jadidchi, mutafakkir Abdurauf Fitrat o'zining "Oila" asarida: "Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog'liqdir.... Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo'ladi" deb yozgan. Oiladagi ta'lim-tarbiya, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar keyinchalik odamlar orasida — mahalla-ko'yda, ta'lim muassasalarida sayqal topadi. Oilada farzandlarni ma'nan va jismonan barkamol, vatanparvar etib tarbiyalash uchun ota-onalar ham o'z ma'naviyatlarini doimo boyitib borishlari, farzandlarini ham o'z mamlakati tarixi, madaniyati, adabiyoti va

san'ati, me'morchiligi, milliy qadriyatlari haqida to'la tasavvurga ega bo'lishga mas'uldirlar. Buning uchun xalq og'zaki ijodidan tortib, zamonaviy tarbiya tajribalaridan ham unumli foydalanishlari maqsadga muvofiq hisoblanadi. Maktab yoshidagi o'quvchi yoshlarning ongida vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirib borish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "Xalq ta'limini rivojlantirishga oid qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida" PQ-241-son Qarorida: "...o'quvchilar ongiga vatanparvarlik tuyg'ularini va milliy qadriyatlarni singdirish, boy madaniy-tarixiy meros, milliy urf-odatlar, buyuk ajdodlarimiz ma'naviy merosini o'rganishlari uchun sharoitlarni yaratishda sektor rahbarlari va mutasaddi tashkilotlarni keng jalb etish" vazifasi qo'yilgan. Vatanimiz va xalqimizning ertangi kunini, jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tiborini belgilovchi, uni himoya qilish uchun kerak bo'lsa o'z jonini fido qilishga tayyor turadigan barkamol, vatanparvar avlodni voyaga yetkazishdek ulug' vazifani "oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligisiz hal etib bo'lmaydi desak, ayni haqiqatni gapirgan bo'lamiz. Vatanparvarlik tushunchasining negizi bolaning kindik qoni to'kilgan yerdan boshlanadi. Vatanparvarlik tuyg'ularini singdirish bosqichlarini shartli ravishda quyidagi davrlarga bo'lish mumkin: maktabgacha bo'lgan davr, maktab davrida, maktabdan keyingi davr, oliy ta'lim muassasasida, muddatli harbiy xizmat davomida, shartnoma asosida harbiy xizmatni o'tash davomida. Maktabgacha bo'lgan davr va maktabning boshlang'ich sinflarida, ya'ni 1-4-sinflarda yosh avlod ongida vatanparvarlik qirralarini shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish, bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyat sifatida muhim manbaa bo'lib xizmat qila oladi. Xususan, ertak va dostonlardagi obrazlar bolaning jismonan baquvvat, botir, qo'rqmas, shijoatli va eng muhimi o'z Vatani va yurti uchun jon fido qilishga tayyor farzandlarni yetishtirishda juda muhim omil hisoblanadi. Jumladan, Alpomish, Rustam, Siyovush, Shiroq, To'maris obrazlari bolalarni juda tez o'ziga rom qilib qo'yadi va ularning ma'naviy dunyosini boyitadi. Maktab davrining 5-9-sinfida yoshlarning ongida vatanparvarlik hissini shakllantirish maqsadida, yoshlarning o'z Vatanga daxldorlik hissini kuchaytirish, salomatligini mustahkamlash, o'z kuchi, bilim va salohiyatini shakllantirish davri hisoblanadi va bunda asosan sport turlari va fanlar bo'yicha to'garaklar hamda qo'shimcha mashg'ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda ayniqsa sportning turli xil yo'nalishlari, fan olimpiadalarida faxrli o'rin egallagan yoshlar to'g'risida ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoq orqali ma'lumotlarni efirga tizimli ravishda uzatib borish, ayniqsa chempionlar bilan, jumladan imkoniyati cheklangan, paraolimpiada g'oliblari bilan jonli muloqotlar uyushtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu o'rinda sharqona tarbiyaning yana bir usuli, ya'ni ustoz-shogird an'analaridan, xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligini, o'ymakorlik (ganch, mis va yog'och o'ymakorligi), zardo'zlik, kulolchilik, milliy liboslar tikish kabi mashg'ulotlar ham yosh avlod dunyoqarashini shakllantirishda albatta milliylikka, urf-odatlarimizning davomiyligiga Vatanga bo'lgan munosabatning ijobiy shakllanishi uchun xizmat qiladi. Maktab davrining keyingi bosqichida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy bosqichi hisoblanadi. Chunki ushbu davrga kelib yoshlar kelajakda kim va qaysi kasb egasi bo'lish haqida qaror qabul qiladigan davr hisoblanadi. Ushbu yoshda vatanparvarlik his-tuyg'ularini aniq misollar orqali shakllantirish zarur.

Mamlakatimiz tarixida bo‘lib o‘tgan barcha qurolli to‘qnashuvlar, mahalliy urushlar va mustaqillikka erishish davrida qurbon bo‘lgan harbiylarning ko‘rsatgan jasorati va matonati to‘g‘risida, xususan, o‘z aql-idroki bilan jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo‘shgan Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug‘bek singari o‘nlab qomusiy mutafakkirlarni yodga olish, Vatanni himoya qilib, Vatan deya fido bo‘lgan To‘maris, Shiroq, Spitamen, singari yuzlab sheryuraklarni eslash, mustamlaka tuzumiga qarshi bosh ko‘targan Toshkent, Jizzax, Andijon qo‘zg‘olonlari, Dukchi Eshon xotirasini unutmashlik, yigirmanchi, o‘ttizinchi, qirqinchi, elliginchi va nihoyat saksoninchi yillarda xalqimizga qarshi uyushtirilgan qatag‘onlarda qamoq va surgun azoblarini boshidan kechirgan va halok bo‘lgan Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat, Usmon Nosir singari minglab millat gullarini unutmashlik, Ikkinchi jahon urushida fashizmga qarshi mardona jang qilgan vatandoshlarimiz yodini ehtirom bilan eslash orqali ularda vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish, ko‘zlangan maqsadga erishishda katta xizmat qiladi. Shuningdek, olti oylik qamaldan keyin Xorazmshohlar poytaxti Urganch qaxramonlari so‘nggi hal qiluvchi jangga tashlanganida, 76 yoshlik jahonga dong‘i ketgan olim Najmiddin Kubro shahar mudofaachilariga boshliq bo‘lganliklari, jangchilarga keskir qilich keltirib berganlarida u vatan tug‘ini qo‘lga olganliklari, qahramon mudofaachilarni tengsiz jangda mag‘lub qilgan mo‘g‘ullar Najmiddin Kubroning muborak qo‘llaridan vatan tug‘ini ola bilmaganliklari, bosqinchilar qaxramonning har ikkala qo‘lini kesib Chingizxonga olib borganda u hayratga tushgan damlarni esga olish orqali Vatan himoyasi uchun yoshu-qari, oddiy fuqarodan tortib turli kasb egalari, olim-u fuzalolar hammasi bir xil ma’sul ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki yillarida Sariosiyo va Uzun tumanlari tog‘li qishloqlari aholisi tinchligini buzgan ichki dushmanlarga, Toshkent viloyatida terrorchilik harakatlariga qarshi zarbalar berishda halok bo‘lgan harbiylar – Sayyor Sa’dinov, Alisher Salimov, Boburjon G‘aniev, Ma’rufjon Rajabov, Ulug‘bek Barnoyev va boshqa qahramonlarimiz to‘g‘risida, ularning yaqinlari bilan muloqotda bo‘lish orqali tegishli xulosalar chiqarish vatanparvarlik tarbiyasining cho‘qqisini tashkil etadi. Oliy harbiy ta’lim muassasalarida, muddatli harbiy xizmat va shartnoma asosida harbiy xizmatni o‘tash davrida vatanparvarlik tarbiyasi tegishli normativ hujjatlar asosida tashkil etiladi va olib boriladi. Vatanparvarlik tuyg‘ularini singdirish va shakllantirib borish murakkab bo‘lgan mamlakat aholisining yana bir qatlami, uyushmagan yoshlar bo‘lib, son jihatdan ular ham mamlakat aholisining sezilarli ulushini tashkil etadi. Bu toifadagi yoshlar tayinli ish va o‘qish joylariga ega bo‘lmaganligi, ayniqsa ular ichida turli xil oqimlarga qo‘shilib qolish, qoidabuzarliklar va jinoyatlarni keltirib chiqarishga moil xarakterga ega bo‘lishlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Ushbu qatlamdagi yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish boshqa qatlamdagi yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishdan tubdan farq qiladi. Uyushmagan yoshlar bilan tizimli ravishda yuzma-yuz muloqot olib borish imkoniyatining cheklanganligi yoki umuman yo‘qligi vatanparvarlik tarbiyasi bo‘yicha yoshlar ongiga singdirilishi kerak bo‘lgan ma’lumotlar, ularning eng ko‘p tashrif buyuradigan manzillaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Shunday manzillardan biri internet tarmog‘i hisoblanadi. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vaziri Sherzod Shermatovning «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi

bilan belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlash borasida olib borilayotgan ishlar to'g'risida»gi masalani muhokama qilingan kun tartibidagi masala yuzasidan deputatlarning savollariga bergan javobida mamlakat aholisining internet xizmatidan foydalanuvchilari soni 31 milliondan ortganligini, shundan mobil internet foydalanuvchilari soni 29,5 millionni tashkil etganligi to'g'risida ma'lumot berilgan. Yoshlar tashrif buyuradigan keyingi manzil, respublikamizda kundun-kunga soni ortib borayotgan va davlat ro'yxatidan o'tkazilgan masjidlar hisoblanadi. 2022-yilning yanvar, sentyabr oylarida O'zbekistonda 11 ta yangi masjid davlat ro'yxatidan o'tkazildi va ularning soni 2112 taga yetdi. O'z navbatida, 2022-yilning 9 oyi davomida 49 ta masjid qayta qurilib, 35 tasi qayta ta'mirlangan. Bundan tashqari, hozirgi kunda respublikada 325 ta masjidda qurilish va ta'mirlash ishlari olib borilmoqda Prezident Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 19-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida odamlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash asosiy vazifa ekanligini bayon etdi. Ushbu maqsadni amalga oshirish, birinchi navbatda, butun dunyo jamoatchiligiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazish eng muhim vazifa hisoblanadi. Zotan, islom dini bizni ezgulik va tinchlikka, asl insoniy fazilatlarni asrab-avaylashga da'vat etadi. Mana shu muhim vazifalarni amalga oshirish uchun O'zbekistonda bir qancha mega loyihalarga asos solindi, bular Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi. Ushbu markazlarda ilm va ma'rifat dini bo'lgan islom Markaziy Osiyoda jahon sivilizatsiyasiga bebaho hissa qo'shgan allomalarning yetishib chiqishiga zamin yaratgan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Xorazmiy, Farg'oniy, Ibn Sino, Beruniy, Mirzo Ulug'bek kabi ulug' zotlarning g'oyat boy merosini asrab-avaylash va o'rganishga, islomning mohiyati bag'rikenglik va ma'rifat to'g'risidagi ta'limot ekanini keng yoyishga xizmat qiladi va yoshlarning qalbida Vatanga, uni ko'z qorachig'idek asrash kabi ulug' fazilatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Dunyo globallashuv tomon odimlamoqda, uzoq masofalar tobora yaqinlashmoqda, boshqa tomondan esa fan va texnologiyalar jadal rivojlanmoqda, inson hayoti shiddat bilan o'zgarimoqda. Biroq iqtisodiy va texnologik rivojlanish insoniyat oldiga yangi muammolar, yangi masalalarni ham qo'yimoqda. Azaldan davom etib kelayotgan jaholat, insoniyat taraqqiyoti uchun asosiy tahdidlardan biri bo'lib qolmoqda. Ayni paytda "ommaviy madaniyat", "jinsiy erkinlik", tarki dunyochilik, internetga qaramlik holatlari ham borgan sari insoniyat oldidagi jiddiy muammolar qatoridan joy olmoqda. Yuqorida sanab o'tilgan tahdidlar yoshlar ongiga singib borishining oldini olish, yoshlarning vatanparvarlik tarbiyasi hozirgi kunda kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadni amalga oshirish bor imkoniyatlardan, ya'ni maktabgacha ta'lim muassasasidan boshlab to oliy ta'lim muassasalarida mutaxassisliklar bo'yicha o'qitilishi nazarda tutilgan fanlar qatorida, vatanparvarlikka undovchi va yoshlarning qalbida bir umr muhrlanib qoladigan vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda, ta'lim va tarbiyada qo'llaniladigan barcha uslub hamda usullardan o'quv jarayonida samarali foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ta'lim muassasalaridan tashqarida bo'lgan yoshlarning

qalbida vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish asosan ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari, masjidlarda o'qiladigan mav'izalardan, shoir va yozuvchilarning vatanparvarlik to'g'risida yozgan asarlaridan foydalanish o'rinli bo'ladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, globallashuv sharoitida, xavfsizlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan kuch va vositalarni to'liq safarbar qilish, jumladan mamlakat aholisi sonining salmoqli ulushini tashkil qiladigan yoshlarning vatanparvarlik tarbiyasini talab darajasida amalga oshirish uchun, yoshlarning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi barcha omillarni inobatga olishni taqozo etadi.

TAKLIF:

1. Yoshlarni maktab davridan boshlab ilmga, ayniqsa chet tillarini o'rganish va kompyuter texnologiyalari hamda kasb - hunarga, milliy hunarmandchilikka, sportga nisbatan qiziqish uyg'otish natijasida, barkamol vatanparvar insonlarni voyaga yetkazish orqali ishsizlikning sonini kamaytirishga zamin yaratish.

2. Davlat tomonidan yoshlarga berilayotgan imtiyoz va imkoniyatlardan foydalanishda, ta'lim olish hamda ishga joylashish jarayonlarida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan korrupsion holatlarga raqamli texnologiyalarni tadbiiq qilish orqali chek qo'yish.

3. Yoshlar qalbida vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantiruvchi eng ta'sirli tele ko'rsatuv va radioeshittirish, internet sahifalari, yozilgan asarlar, masjid imomlarining mav'izalari konkurs asosida saralanib, yil yakunida moddiy jihatdan rag'batlantirib borilishini yo'lga qo'yish.

4. Vatan ozodligi uchun jon fido qilgan vatandoshlarimiz va ularning oila a'zolariga davlat tomonidan beriladigan imtiyozlarni qayta ko'rib chiqish.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari. - Toshkent. "Yangi O'zbekiston" 2021-yil 19-yanvar.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/5841063>.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 11-maydagi "Xalq ta'limini rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-241-son Qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018-yil 4-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasi". PQ-3898-son Qarori.

5. Fitrat. "Oila". - T., "Ma'naviyat", 1998. - B.8.

6. Ramatov J. Yoshlarda vatanparvarlik fazilatini shakllantirish ta'lim-tarbiya sohasining asosiy vazifasi. "Globallashuv sharoitida vatanparvarlik tarbiyasining ma'naviy-ma'rifiy texnologiyalari". Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi. – Toshkent, 2019, 129-131-
betlar.

INGLIZ TILIDA HOZIRGI ZAMON MODAL FE'LLAR NAZARIYASI

Parpiyev Obidjon Abdurazoq o'g'li

*Samarqand viloyati, Kattaqo'rg'on tumani 107-umumiy o'rta ta'lim maktabi Ingliz tili
fani o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10067420>

Hozirgi zamon ingliz tilidagi modal fe'llar nazariy va amaliy jihatdan, shuningdek sintaktik-semantik jihatdan har tomonlama o'rganib chiqishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagilar vazifalarni hal qilishni o'z oldimizga qo'ydik:

1. Hozirgi zamon ingliz tilida "can" va "to able to" borasidagi ishlarni ko'rib chiqish va ularga munosabat bildirish;
2. Mavjud nuqtai-nazarlarga ijodiy yondoshib, ularning nazariy va amaliy ma'nolarini o'rganish;
3. "to have to" larni "must" modal fe'li mustaqil va yordamchi fe'llar bilan qiyoslab o'rganish asosida ularning struktura bo'yicha tavsiyalar berish;
4. Gap qurilishida modal fe'llarning roli va o'rnini aniqlash;
5. Zamonaviy ingliz va Amerikalik yozuvchilarning badiiy asarlaridan olingan misollardan foydalanib modal fe'llarning sintaktik va semantic xususiyatlarini atroflicha o'rganib chiqish.

Ilmiy ishning metodologik asosi shundan iboratki, bu yerda modal fe'llarning bir-biri bilan qiyoslab, taqqoslab o'rganish bo'lsa, tadqiq usuli hozirgi zamonaviy ingliz tilida va asosan Amerika ingliz tilisida modal fe'llarning atroflicha qisqartirishlar orqali ishlatilayotganini bayon qilishdir. Tahlil qilish orqali uning turli leksik ma'nolarini aniqlash va bu oborotlar qatnashgan gaplarni tarjima qilganda ularning o'zbek tilidagi muqobil variantlarini topish tadqiqotning ilmiyligidir. Mazkur ilmiy ishning amaliy ahamiyati Ingliz tilining nazariy va amaliy grammatikasi fanlari uchun berilgan materiallar ilmiy qiymatga ega bo'lib, ulardan modal fe'llarning turli yo'nalishda misol uchun: she'r, hikoya, asar, informativ mavzusida ilmiy maqolalar yozishda, ingliz tili grammatikasidan shu mavzuda amaliy mashg'ulotlar o'tishda foydalanish mumkin.

Ko'pgina modal fe'llar (can/could/should/may/might/must/need/ought to) bilan ham majhul nisbat hosil qilish mumkin.

1. Hozirgi zamonda yuqoridagi modal fe'llardan keyin be + V3(ed) shaklini keltirish yo'li bilan majhul nisbat hosil qilinadi.

You must clean the room. (active voice) → The room must be cleaned. (passive voice)

Somebody may break the window. (active voice) → The window may be broken. (passive voice)

2. O'tgan zamonda yuqoridagi modal fe'llardan keyin have been + V3(ed) shaklini keltirish yo'li bilan majhul nisbat hosil qilinadi.

The room looks nice. You must have cleaned it. (active voice) → The room must have been cleaned. (passive voice)

Somebody may have broken the window. (active voice) → The window may have been broken. (passive voice)

Bu ilmiy ishning yangiligi shundaki unda nafaqat ehtimollik, zaruriyatni balki zamonaviy ingliz tilida ayniqsa og'zaki tilda hozirgi Amerika Ingliz tilida modal fe'llarning qisqartmalar yoki lahzalarga moslashtirib aytilishini yoritib berildi. Modal fe'llarning har birining o'zida tub ma'no yotib qaysi birini qay paytda qo'llay bilish ularni o'rganish, bir-biri bilan joyini almashtirmaslik haqida ham keng yoritilib bergan.

Majhul nisbat qurilmasi bilan axborot berish:

Tasdiqlanmagan xabarlar (mish-mish) yoki rasmiy yangiliklar haqida majhul nisbat qurilmasi to be +V3(ed) orqali ma'lumot berishimiz mumkin. Bunday gaplar it is said that..., it is reported that... so'zlari bilan boshlanadi.

It is said that George has been married six times. (Aytishlaricha, Jorj olti marta uylanganmish.)

It is believed that the Earth is the only planet to support life. (Ishoniladiki, yer hayot mavjud bo'lgan yagona planetadir.)

It is reported that two people were arrested by the police. (Xabar berilishicha, ikki nafar shaxs politsiya tomonidan hibsga olingan)

Quyidagi fe'llar ham axborot/xabar berish maqsadida majhul nisbat qurilmasida kela oladi. (to be) thought - o'ylashlaricha alleged - gumon qilinishicha understood - tushunishlaricha considered - o'ylashlaricha supposed - taxmin qilinishicha

It is alleged that he kicked the policeman → He is alleged to have kicked the policeman.

▪ Yuqoridagi qoidalarga qo'shimcha tarzda ma'lumot berish uchun There + majhul nisbat qurilmasi ning qo'llanishi mumkinligini aytib o'tish lozim.

There are believed to be thousands of homeless teenagers living on the streets of the capital.

▪ Xabar yoki axborot berish ma'nosidan tashqari to be supposed to iborasi boshqa ma'noda ham qo'llanadi.

Qiyoslash uchun:

George is supposed to have six wives. (Jorjning oltita xotini bor emish.)

You are supposed to eat more vegetables. (Siz ko'proq sabzavotlardan tanovul qilishingiz kerak.)

Modal fe'llarning ekvivalentlari o'rtasida alohida o'rin tutadigan "Can", "Could", "To be able to", "Need", "May", "Might", "Must", "Should", "to have to" tadqiqotning ob'yektidir. Kaushanskaya quyidagicha to'xtalib o'tadi: "Modal verbs are used to show the speaker's attitude toward the action or state indicated by the infinitive, I, e, they show that the action indicated by the infinitive is considered as possible, impossible, probable, improbable, obligatory, necessary, advisable, doubtful or uncertain, etc. The modal verbs are: can (could), may (might), must, should, ought, shall, will, would, need, dare. The modal expressions to be+infinitive and to have+infinitive also belong here". "Modal verbs are called defective because all of them (except "dare" and need) lack verbals and analytical forms" (i.e. compound tenses, analytical forms of the subjunctive Mood, the Passive

Voice)”. J. Bo’ronov o’zining “Ingliz tili grammatikasi” darslik kitobida modal fe’llarning qo’yidagi xususiyatlariga ham alohida to’xtalib o’tadi: uning fikricha modal fe’llardan sifatdosh formasini yasab bo’lmaydi. Suffiks yoki prefikslar yordamida modal fe’llardan yangi fe’llar yasalmaydi, chunki modal fe’llarning o’zlari so’z yasash usuli yordamida boshqa so’zlardan yasalgan emas. Modal fe’llar to yuklamasini olmasligining sababi, preterit-prezent fe’llarning infinitiv formasidan emas, balki hozirgi zamon formasidan yasaladi. Anglatgan ma’nosiga ko’ra majburiylik, mumkinlik, zarurlik, ishonch, hohish yoki ruxsat, taxmin, faraz qilish, qo’lidan kelishlik va shunga o’xshash boshqa ma’nolarni ifodalovchi fe’llar modal fe’llar deyiladi. Modal fe’llar harakatni ko’rsatmasligi tufayli boshqa fe’llardan semantic jihatdan farq qiladi.

Modal fe’llar doimo infinitive shaklidagi asosiy fe’llar bilan birga ishlatilib asosiy fe’llarga modallik ma’nosini qo’shadi. Gordon modal fe’llarga quyidagicha ta’rif beradi: “Modal verbs are defective verbs since they each many forms a modal compound predicate. They lack –s in the third person singular in the Present tense and have no verbals, so they have no analytical forms, some of them lack the form of the Past tense”.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, modal fe’llarni o’qitish bugungi kun nuqtayi nazardan ahamiyatli hisoblanadi. Shu sababdan bugungi ilmiy ishimizda modal fe’llarni ilmiy yoritishga harakat qildik.

FOYDALANILGAN BADIY ADABIYOTLAR

1. ASS-Australian short stories. M. Progress Publishers, 1975.-290b.
2. Jeromy K.J. “Three men in a Boat”, 1974.-355b.
3. CPD-Parker G “The Darkness of the Morning” M: Progress Publishers, 1978.-289b.
4. EFG-Elizabeth I “Speech to the Troop”,1920.-150b.
5. FCS-Cooper F. G. “The spy” M: Progress Publishers, 1975.-265b.
6. HEM-Hemingway E “To have or have not” M: 1979.-310b.
7. JSG-Swift J. Gulliver’s Traveles-M, 1979.-300b.
8. TGL-Galsworthy J. “To let”-M; 1989.-356b.
9. GDF-Gobls Davis. “Fishman and Charley” New York, 1986.-388b.
10. PAP- P. Abrahams “The Path of Thunder” M; 1971.-400b.
11. SMM-Maugham S. W. “The Moon and Sixpence” M; 1975.-266b. 12. WWD-William Worton “Dad” New York, 1987.-311b.

GOSPITAL TA'LIMDA BIOLOGIYA FANINI O'QITISHNING NOAN'ANAVIY USULLARI

Turakulova Nafisa Buranovna

*Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi
huzuridagi "Mehrlil maktab" davlat ta'lim
muassasasi umumiy o'rta ta'limni
tashkil etish bo'yicha pedagog xodim*

Xudayberdiyev Ural Jurayevich

*Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi
huzuridagi "Mehrlil maktab" davlat ta'lim
muassasasi direktor o'rinbosari*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10068078>

Annotatsiya: Ushbu maqolada gospital maktablarda biologiya fanini o'rgatishda o' bilim berishning noan'anaviy va an'anaviy hamda zamonaviy innovatsiyalarni qo'llash yordamida o'quvchilarda biologiya fanini kundalik faoliyatda qo'llashni, fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish, turli o'qitish metodlaridan foydalangan holda tish uchun zarur bo'lgan biologik bilim va ko'nikmalar tizimini shakllantirish va shu bilan birga o'qitish metodlari klassifikatsiyasi, zamonaviy va ilg'or pedagogik texnologiyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Gospital, texnologiya, gematologik kasalliklar, laminatsiya, gibril usuli, individual, ertak, onkogematologik kasalliklar, Mehrlil maktab, Meyoz, test, Virtual laboratoriya, so'z o'yini.

Gospital maktablarda biologiya fanining o'qitilishi, o'quvchilarda jonli tabiatning ob'yekti va tizimini his etish, jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi aloqalarni farqlashni o'rgatadi. Biologiya fanini o'rganish davomida o'quvchilar jonli muhit muammolarini hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladilar va ularning ijtimoiylashuvi yaxshilanadi. Bir vaqtning o'zida atrofimizni o'rab turgan jonli tabiatga ijobiy munosabat, tabiiy rang-baranglikni saqlab qolish, shuningdek, javobgarlikni his qilgan holda mustahkam hayotiy faoliyat shakllanadi

Gospital maktabda biologiya fanidan ta'lim berish, uning ilm-fan taraqqiyotida, ishlab chiqarishda, biologiya sohasining rivojlanishida, biologik tabiiy mahsulotlardan foydalanishda, aholini sog'ligini saqlashda va sifatli oziq ovqat bilan ta'minlashda, bir so'z bilan aytganda, ijtimoiy-madaniy va kundalik hayotda tutgan o'rni bilan belgilanadi.

Gospital ta'limda biologiya darslarida quyidagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga e'tibor beriladi:

yangi mavzuni bayon etish yoki mustahkamlash uchun slaydlar; yangi mavzuni bayon qilish uchun har biri 5 minutli bo'lgan o'quv filmlar, videotasvirlar, multimediyalar; turli mashqlarni, amaliy topshiriqlarni bajarishga mo'ljallangan o'yinli multimediyalar.

Bulardan tashqari, o'quvchilar mustaqil shug'ullanishlari uchun elektron darsliklar yaratish ko'zda tutiladi. Elektron darslikda ayrim muhim mavzular yoki deyarli barcha mavzular bayoni, undagi mashqlar, topshiriqlar, testlar multimediya orqali beriladi. Unda turli mashqlar, topshiriqlar va testlar o'yinli multimediyalardan iborat bo'lishiga erishish lozim. Elektron vositalar o'quvchilarni bilim olishga qiziqtiradi, o'zlari ustida mustaqil ishlashga o'rgatadi, bo'sh vaqtlarining mazmunli va foydali bo'lishiga ko'maklashadi.

Biologiyani o'qitishda AKT vositalaridan foydalanish gospiatal maktab o'qituvchisiga:

- o'quvchining sog'ligiga e'tibor berish;
- darsda ko'rgazmalilikni ta'minlash;
- biologiya fanidagi murakkab mavzularni soddalashtirilgan holatda tushuntirish;
- o'quvchilarning tasavvur qilishi qiyin bo'lgan jarayonlar va hodisalarni multimediyalar orqali namoyon qilish;
- sinfda o'tkazish mumkin bo'lmagan tajriba va ko'rgazmalarni virtual ko'rsatish:
- an'anaviy o'qitish shaklida reja asosida bir marta o'rgatiladigan mavzular;
- bilimlarini chuqurlashtirish uchun qo'shimcha ma'lumotlarga ega bo'lish;
- o'qituvchi va o'quvchi hamkorlikda ishlashiga zamin yaratish;
- nazariy va amaliy mashg'ulotlarni onlayn kuzatish va o'zlashtirish imkonini beruvchi, shuningdek ularni elektron axborot saqlovchilarga yuklovchi platformalardan foydalanish;
- o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarini tezkor nazorat qilish imkonini beradi.

Gemotologik kasalliklar bilan kasallangan bolalarda immunitetning juda pasayib ketishi hisobiga o'quvchilarga darslik va boshqa o'quv qurollaridan foydalanish qat'iy ma'n etiladi. Ana shunday hollarda gospiatal ta'lim o'quvchilariga faqatgina axborot kommunikativ vositalaridan (interaktiv doska, planshet, noutbuk, interaktiv stol va laminatsiyalangan didaktik materiallar) foydalangan holda dars o'tiladi.

Gospiatal maktab o'quvchilariga topshiriqlarini AKT vositalari yordamida o'quvchilarga taqdim etish bir qancha qulayliklarni tug'diradi. Chunki axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlashga xizmat qilishi bilan bir qatorda o'quvchining sog'ligiga ham zarar yetkazmaydi. Har bir o'quvchini o'qituvchi hamda sinfdoshlari bilan muloqotga kirishish, hamkorlik qilish imkoniyati mavjud bo'ladi. Murakkab biologik jarayon va hodisalarni tasavvur qilib, ko'z oldiga keltira olish; mustaqil ravishda tajriba, ko'rgazma va laboratoriya ishlarini elektron shaklda o'tkazish; ensiklopedik ko'rinishdagi axborotlarni tezkor olish; o'z bilimlarini nazorat qilish va mustahkamlash; o'quvchilarda sun'iy intellektni rivojlantirish; mavzuni o'rganishda o'zi uchun qulay bo'lgan tezlik va o'zlashtirish darajasini tanlash; zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga jalb qilish, uni egallash va unga doimiy ishlashga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish imkoniyatlarni beradi.

Gibrid usuli. Gospital maktabda ta'lim jarayonini tashkil etishda "Gibrid" usulidan keng foydalanish samarali natija berib kelmoqda. Bunda, sharoitdan kelib chiqib har xil sinfda o'qiydigan o'quvchilar birgalikda darsga jalb qilinadi. Ya'ni 5 – 8 va 9 – 11 sinf o'quvchilari birgalikda darsda ishtirok etadilar. Pedagogning uddaburonligi natijasida dars mavzusi shunday tanlanadi-ki, mavzu o'quv rejasiga mos bo'lishi kerak. Bunda pedagogning darsga qiziqitira olish va materialni oddiydan murakkabga qarab yetkaza olish qobiliyati juda muhimdir. Masalan, biologiya darslarida "Ko'payish" mavzularini 5-7-sinflarda; "Hujayra va uni o'rganish usullari" kabi mavzularni esa 9-10-sinflarda "Gibrid" usulida o'qitish tajriba-sinovda o'zini oqladi deb aytsak bo'ladi. Bunday usul ba'zi o'quvchilar uchun yangi mavzu bilan tanishish bo'lsa, bu mavzular bilan tanish bo'lgan o'quvchilar uchun mavjud bilimlarini tahlil qilish va mustahkamlash imkoniyatini beradi. Ushbu usulda o'quvchilar uchun barcha biologiya darslaridan ma'lumotlar bazasini o'rgatish yaxshi natija beradi. Masalan, nerv markazlari haqidagi quyidagi ma'lumotlar o'quvchilar uchun foydali va qiziqarli, yodda qolarli ma'lumotlar hisoblanadi.

→ Ter ajralish markazlari □ orqa miyaning bo'yin, ko'krak, bel segmentlarida, uzunchoq miyada, oraliq miyaning gipotalamik sohasida va bosh miya yarimsharlarining po'stloq qismida joylashgan.

→ Nafas olish, yurakning ishini boshqarish markazi □ uzunchoq miyada joylashgan. Uchlik va ko'z soqqasining harakatlari markazi □ miya ko'prigida joylashgan.

→ Ko'z soqqasining harakatlari markazlari □ miya ko'prigi, o'rta miyada joylashgan.

→ Po'stloqosti ko'rish miyasi markazlari □ o'rta miyaning oldingi 2 ta tepaligida joylashgan.

→ Po'stloqosti eshitish miyasi markazlari □ o'rta miyaning orqa 2 ta tepaligida joylashgan.

→ Hid bilish markazlari □ bosh miya po'stlog'i chakka qismining oldingi yuqori sohasida, po'stloq peshona qismining ostki ichkari sohasida joylashgan.

→ Ko'rish markazi □ po'stloqning ensa qismida joylashgan.

→ Eshitish markazlari □ bosh miya po'stlog'i chakka qismining pastki sohasida joylashgan.

→ Ta'm bilish markazlari □ bosh miya po'stlog'i chakka qismining yuqori o'rta sohasida joylashgan.

→ Barmoq terisidagi paypaslash markazlari □ bosh miya po'stlog'i tepa qismining o'rta sohasida joylashgan.

→ Yozuv (o'ng qo'l) markazi □ chap yarimsharlarda joylashgan.

→ Harakat markazi □ miyacha, oqimtir yadro, bosh miya yarimsharlari tepa qismining oldingi markaziy pushtasida joylashgan.

→ Tana terisining sezish markazi □ bosh miya yarimsharlari tepa qismining orqa markaziy pushtasida joylashgan.

→ Siypalash markazi □ o'ng va chap yarimsharlarda joylashgan.

→ Hisoblash markazi □ chap yarimsharlarda joylashgan.

- O'qish markazi □ chap yarimsharlarda joylashgan.
- Oriyentirlash (mo'ljal olish) nerv markazi □ o'ng yarimsharlarda joylashgan.
- Geometrik figuralarni aniqlash markazi □ o'ng yarimsharlarda joylashgan
- Ohang, intonatsiya berish markazi □ o'ng yarimsharlar po'stlog'ining chakka qismida joylashgan.
- Asosiy gapirish markazi □ chap yarimsharlar po'stlog'ining chakka qismida joylashgan.
- Siydik ajralish markazlari □ orqa miyaning 1 – 3-dumg'aza segmentlarida joylashgan.
- Motoneyron markazlari □ orqa miya, uzunchoq va o'rta miyada joylashgan.
- Nafas markazi □ uzunchoq miyada joylashgan.
- Diafragma markazi □ orqa miyaning bo'yin qismida joylashgan.
- Nafas olish oliy markazi □ bosh miya yarimsharlari po'stlog'ida joylashgan.
- Qovurg'alararo muskullarning markazi □ orqa miyaning ko'krak qismida joylashgan.
- Yurak va qon tomir sistemasining markazlari □ uzunchoq va orqa miyadagi simpatik va parasimpatik, bundan tashqari, gipotalamik va bosh miya yarimsharlarining po'stloq qismida joylashgan.
- Ovqat hazm qilish markazlari □ uzunchoq miyada, oraliq miyaning ko'rish do'mbog'i ostida joylashgan.
- Ko'rish analizatorining ketma-ketligi □ retseptor, ko'rish nervi, o'rta miya, oraliq miyaning gipotalamik sohasi, bosh miya yarimsharlarining ensa qismidagi ko'rish nerv markazida joylashgan.
- Eshitish analizatorining ketma-ketligi □ retseptor, eshitish nervi, miya ko'prigi, o'rta miyaning po'stloqosti eshitish markazi, bosh miya yarimsharlari chakka qis-midagi oliy eshitish nerv markazida joylashgan.
- Vestibulyar analizator ketma-ketligi □ retseptor, vestibulyar nerv, miya ko'prigi, miyacha, bosh miya yarimsharlaridagi muvozanat nerv markazida joylashgan.
- Teri analizatorining ketma-ketligi □ retseptor, sezuvchi nerv, orqa miyaning quyi qis-midagi nerv markazlari, oraliq miyaning ko'rish do'mbog'i, bosh miya yarimsharlaridagi tana terisining sezish nerv markazlarida joylashgan.
- Ta'm bilish analizatorining ketma-ketligi □ retseptor, til, halqum nervi, uzunchoq miya, oraliq miyaning ko'rish do'mbog'i, bosh miya yarimsharlari po'stlog'idagi ta'm bilish nerv markazlarida joylashgan.
- Hid bilish analizatorining ketma-ketligi □ retseptor, hid bilish nervi, bosh miya yarimsharlari po'stlog'idagi hid bilish nerv markazlarida joylashgan.
- Muskel, pay, bo'g'im analizatorlari □ retseptor – sezuvchi nerv, bosh miya yarimsharlarida joylashgan

Individual ishlash usuli. Mehrli maktabda bolalarning umumiy ahvolini hisobga olgan holda, ularning davolanayotgan xonalariga borib dars mashg'ulotlari olib boriladi. Davolanish vaqtida bolalarda kimyoterapiya muolajasidan so'ng, bolaning immuniteti pasayib ketishi natijasida bolaga shifokor xulosasiga ko'ra, maktabga chiqish ta'qiqlanadi. Bu davr vaqtinchalik bo'lib, ushbu vaqt mobaynida o'qituvchi o'quvchi bilan individual tartibda ishlaydi. Individual tartibda ishlash jarayonida o'qituvchiga quyidagi talablar qo'yiladi:

Individual ishlash uslubi o'qituvchi uchun biroz qiyinchiliklar tug'diradi. Chunki o'qituvchi rejada berilgan mavzulardan chetlab ishlashga majbur bo'ladi. Sababi o'quvchining sog'lig'i sabab rejada belgilangan mavzuni o'zlashtirishida qiyinchiliklar va muammolar paydo bo'lishi mumkin. Bunday holatda pedagog o'z mahoratini ishga solib, bolaning biologiya fanini o'zlashtirishida qaysi bo'limiga qiziqishini aniqlab olishi zarur. Masalan, 9-sinf o'quvchilarida taqvim mavzu reja bo'yicha bugungi mavzu "Meyoz". Ushbu mavzu o'quvchida umuman qiziqish uyg'otmasligi mumkin, o'quvchiga "Suyaklarning tuzulishi va o'sishi"ga oid mavzular qiziqarliroq ekanini aniqlab olishimiz mumkin. Pedagog ushbu jarayonda o'quvchining tanlagan mavzusi bo'yicha ma'lumotlar, qiziqarli faktlar keltirib, darsni o'tadi. Gospital ta'limda birinchi navbatda bolaning kayfiyatini ko'tarish, uning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda sifatli ta'lim berish muhim hisoblanadi.

Ertak usuli. Onkogematologik kasalliklar bilan davolanayotgan bolalarning ayrimlarida muolaja davrida, ko'rish qobiliyatining pasayishi yoki mutlaqo ko'ra olmay qolish holatlari uchraydi.

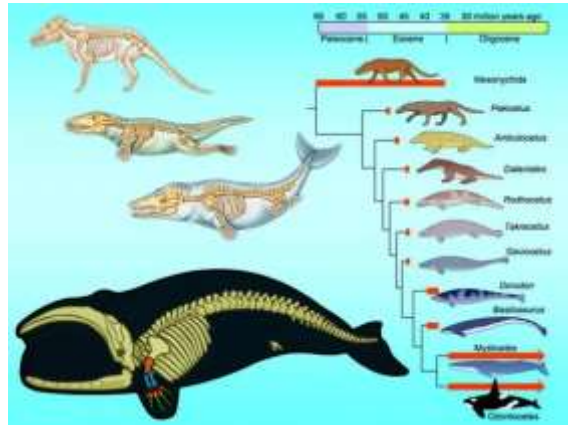
Mehrli maktabda o'tgan davr mobaynida ushbu holat qisman bo'lsada kuzatildi. O'quvchi muolajaga birinchi bor kelganida ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lgan, ammo keyinchalik ko'zning ko'rish qobiliyati nihoyatda pasayib ketdi. O'quvchi shunday holatga tushib qolishiga qaramasdan o'qishni davom ettirishni xohladi. Ushbu holatda Mehrli maktab pedagog xodimlari o'quvchilar bilan dars o'tish jarayonlarida yaxshi natijalarga erishdilar. O'quvchiga o'zi qiziqqan mavzularda og'zaki ertak usulida dars o'tdilar. Ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarga og'zaki ertak usulida dars berish jarayonida o'qituvchi o'z ovozi bilan ishlashi talab etiladi. Bunday holatda pedagog, mavzuni qisqartirilgan holda aniqlik qiziqarli ertak qilib gapirib beradi.

Kitlar haqida ertak.

Bor ekan-u yo‘q ekan qadim o‘tgan zamonda baland tog‘lar tomonda sut emizuvchilar sinfiga mansub bo‘lgan kitlar to‘dasi baxtli hayot kechirar edilar. Ular hayot kechirayotgan yerlarda yeguliklar nihoyatda ko‘p bo‘lib, suvlar sharqirab oqar, quyosh charaqlab turardi. Daraxtlarning bo‘ylari nihoyatda uzun, barglari hayratlanarli darajada katta va yam-yashil edi. Kitlar to‘dasi bu makonda maza qilib yashar edilar. Ammo bu xursandchilik uzoqqa cho‘zilmabdi.

Kutilmaganda tabiat boboning kayfiyati buzilib, injiqliklar qila boshlabdi. Quyosh charaqlab chiqmay, suvlar sharqirab oqmay qo‘yibdi. Kitlar juda xafa bo‘libdilar. Ularning ovqatlanishi uchun daraxtlar kamlik qila boshlabdi. Kitlar nima qilishlarini bilmay qolibdilar. Shundan so‘ng kitlar to‘dasi maslahatlashib bir qarorga kelibdilar. Ular suvda oziq-ovqat ko‘pligini bilib suvda yashashga qaror qilibdilar. Kitlarning vazni

nihoyatda og‘ir bo‘lib, vaznning og‘irligi sabab ular quruqlikda yashashga biroz qiynalishar edi. Ammo tez fursatda suvda yashab ketishning aslo iloji yo‘q ekan. Chunki suvda yashash uchun kitlarda baliqlar kabi jabra mavjud emas edi. Shundan so‘ng kitlar suvga asta-sekinlik ko‘nikishga o‘ta boshladilar. Oradan kunlar o‘tibdi, kunlar ketidan oylar, oylar ketidan million-million yillar o‘tibdi. Suvda yashash natijasida kitlarning oldingi oyoqlari old suzgichlarga, orqa oyoqlari dum suzgichga aylanibdi. Juda katta mashaqqatlardan so‘ng kitlar to‘dasi butunlay suvda yashashga moslashibdilar. Ular shunchalik rohat – farog‘atda yashaganlaridan ularning vaznlari oshib, bo‘ylari o‘sib ketibdi. Kitlarning o‘rtacha og‘irligi 150 tonnani, uzunligi 30 metrni tashkil etibdi. Kitlar to‘dasi ahil-inoq bo‘lib, shu kungacha baxtli hayot kechirishayotgan ekan. Kitlarning aqlliligi sababli, ularning avlodlari saqlanib qolinibdi. Shunday qilib kitlar to‘dasi o‘z maqsadlariga erishibdilar.

Nazorat usuli testlar yordamida , mavzu bo‘yicha nazorat testlarini tuzish, test savollari va javoblarning metodik jihatdan to‘g‘riligi, mantiqiy ketma-ketligi, o‘quvchilar bilimini nazorat qilishning haqqoniyligi, keng ko‘lamliligi kabi uslublardan iborat. Gospital maktabda o‘quvchilarning umumiy holatlarini hisobga olib, testlar soddaroq tuziladi. Testlar yordamida nazorat qilish orqali o‘quvchining bilim darajasi tez va oson usulda aniqlanadi.

Virtual laboratoriya va amaliy ish yordamida nazorat usuli bu, o'quv va amaliy ko'nikmalarni, bajarilgan topshiriqlarning sifatini aniqlash va baholash, ish mazmuniga bog'liq holda ob'ektlar va asboblarni to'g'ri tanlash, ishni yakunlash va natijasini rasmiylashtirish, olingan natijalarning to'g'riligini aniqlash usuli hisoblanadi.⁵

Shu jumladan gospital ta'limda biologiya fanidan laboratoriya ishlarini olib borish mumkin bo'lmaganligi sababli gospital ta'lim tizimida belgilangan laboratoriya ishlari virtual laboratoriya orqali o'quvchilar bilimi mustahkamlanadi. Nazoratning tarbiyaviy vazifasi uning o'quvchilarni rag'batlantirishni ta'minlash, tahsil olishdagi mas'uliyat va burchni tarkib toptirishda namoyon bo'ladi.

“So‘z o‘yini” usuli. Onkologik kasalliklar bilan davolanayotgan bolalarning ko‘z o‘smasi, ko‘z zararlanish neyroblastomasi, ko‘ruv nervi zararlangan bosh miya o‘smalari kabi tashxislarida bolaga vaqtincha elektron doskadan foydalanish, o‘qish, yozish ta‘qiqlanadi. Shunday holatlarda bolalarni biologiya faniga qiziqtirish maqsadida so‘z o‘yini usulidan foydalaniladi. Bu usul bolaning oddiy maktabda biologiya fanidan olgan bilimlarini yodga tushirishga va fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. So‘z o‘yini usuli orqali o‘quvchilarni rag‘batlantirish va ularning bilim darajasini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Shuning uchun bu usulda hayvonlar va o‘simliklar nomlaridan foydalanib o‘yin o‘ynaladi. O‘quvchining bir nafari o‘zi xohlagan o‘simlik va hayvon nomini aytib o‘yinni boshlaydi.

Masalan, Hayvon turlaridan: ayiq-quyon-ninachi-ilon-nereida-ari-ilvirs... va hokazo. Ushbu usulni oddiydan murakkabga qarab davom ettirish mumkin. O‘yinda yutgan o‘quvchi uchta hayvon turini tanlaydi va hayvonlarning yashash manzillari va nimalar bilan oziqlanishi haqida ma'lumot beradi.

O‘simlik turlaridan: Archa-atirgul-lola-anjir-rayhon-nok va hakoza.

So‘z o‘yinini har qanday mavzuda o‘ynash mumkin. Ushbu usulni gospital maktablarda bolaning kayfiyatini kotarish maqsadida yangi mavzuni boshlashdan avval qo‘llansa dars samaradorligi yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni // Ta’lim me’yoriy hujjatlari - T. Sharq 2001 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.05.2022 yildagi 234-sonli qarori
3. Milliy o‘quv dasturi “Biologiya” - 2020-2021 y
4. Biologiya 5-sinf darsligi O‘.Pratov, A. To‘xtayev, F. Azimova, Z. Tillaeva 2020y

⁵ <https://bilimland.uz/uz/courses/virtual-laboratoriya/biologiya>

5. Biologiya 7-sinf darsligi K.Saparov, I.Azimov, M.Umaraliyeva, Z.Tillayeva, I.Abduraxmonova, U.Raxmatov, S.Hayitbayeva, M.Bo‘ronboyeva. 2022 yil
6. Biologiya 8-sinf darsligi O.Mavlonov, T.Tilavov, B.Aminov 2019 yil
7. Biologiya 9-sinf darsligi A.Zikiriyayev, A.To‘xtayev, I.Azimov, N.Sonin 2019 y
8. Biologiya 10-sinf darsligi. A.G‘afurov, A.Abdukarimov, J.Tolipova, O.Ishankulov, M.Umaraliyeva, I.Abdurahmonova 2017-yil
9. Biologiya 11-sinf darsligi A.G‘afurov, A.Abdukarimov, J.Tolipova, O.Ishankulov, M.Umaraliyeva, I.Abdurahmonova 2018-yil

MAKTAB O‘QUVCHILAR SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASHDA JISMONIY TARBIYANING O‘RNI

Ergashev Dilmurod Abduhalilovich

*O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Farg‘ona Akademik
litseyi, jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10068240>

Annotation: *In this article, the ways of forming physical education in school youth through the mediation of physical education classes and sports clubs are considered.*

Key words: *Sports circles, physical fitness, pedagogical approach, education, physical culture, mass sports.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktablarda jismoniy tarbiya darsining va sport to‘garaklarining vositachiligida o‘quvchi yoshlarda jismoniy tarbiyani shakllantirish yo‘llari kórib chiqilgan.*

Kalit suzlar: *Sport to‘garaklari, jismoniy barkamollik, pedagogik yondashuv, tarbiya, jismoniy madaniyat, ommaviy sport.*

O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning ruhan tetik, jismonan barkamol insonni shakllantirishdagi beqiyos ahamiyati oxirgi yillarda hukumatimiz tomonidan qabul qilinayotgan qonun va qarorlarda o‘z aksini topmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-iyundagi “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘grisida”gi[2] Qarorida Mamlakatimizning barcha xududlarida ommaviy sportning inson va oila hayotidagi muhim ahamiyati, uning jismoniy va ma’naviy sog‘lomlikning asosi ekanini, hayotga katta umidlar bilan kirib kelayotgan yoshlarni zararló asrash, ularga o‘z qobiliyati va iste’dodlarini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shartsharoitlarni yaratish, ular orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish, hamda maqsadli saralab olish masalalariga e’tibor yanada kuchaytirilgan.

Jismoniy tarbiya kishilarning axloqiy kamolotiga katta ta’sir kórsatib, insonning salomatligini mustahkamlaydi, ishlash qobiliyatini oshiradi, uzoq umr kórishiga yordam beradi. Sport to‘garakalari har qanday yoshda qaddi-qomatni tarbiya qilish, kuch-quvvatni saqlab turishning ajoyib vositasidir. Sport to‘garakalari dam olish bilan mehnatni almashtirib turish manbai bólib ham xizmat qiladi. Shu sababli ham kishilik jamiyatining eng ibtidoiy holatidan hozirgi kunimizga qadar jismoniy tarbiya avlodlar kamolotini taminlovchi vosita deb hisoblangan. Demak, ósib kelayotgan yosh avlodning jismoniy barkamolligini ta’minlash davlat ahamiyatiga molik ish hamdir.

Hozirga davrda sport to‘garakalariga bólgan e’tiborning kun sayin oshib borishi fikrimizning erkin dalilidir. Ma’lumki, sport to‘garakalari yoshlarni tarbiyalashning biologik omillariga, sharoitlaridan kelib chiquvchi biologik tabiatiga asoslanadi. Sport to‘garakalarining mazmuni jismoniy kamolot, jismoniy holat diagnostikasi, jismoniy

tarbiya madaniyati, sport ishlari, jismoniy ma'lumot tushunchalarida óz ifodasini topadi. Jismoniy kamolot yosh avlod ichki a'zolarining ózgarishi, ósishidir. Birinchi navbatda yurak yo ópka, shuningdek nerv va harakat tizimi, tana shaklining ózgarishi, teri-muskul tizimi ógirligi, tananing mukammal rivojlanishidir. Pedagogik tushunchada jismoniy kamolot deganda insondagi jismoniy ma'lumotning ósishi borasidagi ózgarishlar, yani oddiydan murakkabga, pastdan yuqoriga, nomukammallikdan mukammallikka tomon bólgan ózgarishlar tushuniladi.

Óquvchilarning jismoniy kamolotlari uchun sharoit yaratish va pedagogik boshqarish jismoniy tarbiyaning vazifasidir. Sport tógarakalari tizimida jarayoniy kamolot diagnostikasi muhim órin tutadi. Jismoniy kamolot jismoniy tarbiya saviyasi, fan tili bilan aytilganda, jismoniy tarbiya samaradorligi kórsatkichidir.

Maxsus usul va jismoniy texnika asosida óquvchilarning soǵliqlarini, har bir individual soha kamoloti saviyasini tashkil etish: belgilangan norma va undan uzoqlashish kórsatkichlarini oldindan belgilash negizida jismoniy tarbiya uchun doimiy kórsatkich aniqlanadi. Jismonan yetuklik deganda badanning tashqi kórinishidagi garmoniya, gózállik shakli, jismoniy sifatlarning yuqori darajadagi kamoloti tushuniladi. Agar diagnostika óquvchilarning yoki biron-bir óquvchining jismoniy va tibbiy kórsatkichlari pasayib ketayotganligini kórsatsa, demak, zudlik bilan jismoniy tarbiyadagi mavjud tizimni ózgartirish lozim. Shuning uchun ham maktablarda, individual yoki guruhli tartibdagi tógarak mashǵulotlarini tashkil etishni yólga qóyish kerak.

Jismoniy madaniyat jismoniy tarbiyaning tarkibiy qismidir. Shu bilan birgalikda, jismoniy madaniyat inson va jamiyat umumiy madaniyatining ham ajralmas qismi. Jismoniy madaniyat mazmuniga quyidagilar kiradi:

1. Inson azolarining tuzilishi va ularning funktsional kamoloti. Ichki azolar, nerv va harakat, suyak muskul tizimi, badanning uyǵunligi va ularning funktsional faoliyatini boshqarish.
2. Óquvchilarning soǵligini mustaxkamlash.
3. Gigiyena qoidalarga kónikish.
4. Óquvchilarning har tomonlama mohirligini óstirish.
5. Bólajak ishchi—mehnatkashlarning jismoniy va fiziologi sifatlarini kasb ahamiyati jihatidan shakllantirish, ish kobilyatlarini oshirish.
6. Óquvchilarning jinsiy va yosh xususiyatlari uchun sharoit yaratish.
7. Óquvchilarning iroda, chidamlilik, qat`nyan intizom, dóstlik hissini kamol toptirish.
8. Shaxsiy jismoniy kobilyatlarini tarbiyalash.

Kórinib turibdiki, jismoniy tarbiya mazmuni benihoya kengdir. Bu vosita yoshlarimizning turmush tarzini, jismoniy madaniyat va sport asosida mazmunli shakllanishini taminlaydi. Ilǵor pedagogik tajribalarning kórsatishicha, jismoniy tarbiya óquvchilarning turmush tarzi va dasturiga aylangandir. Ayniqsa jismoniy tarbiya darslari, sport tógarak mashǵulotlari, sport va jismoniy tarbiya tarǵiboti, ishlab chiqarish talimi texnologiyasi va ishlab chiqarish amaliyoti borasidagi yutuqlarni raǵbatlantirishda, óquvchilarning uzoq vaqtgacha ish qobiliyatlarini saqlab turishda, yoshlarimizning jismoniy va fiziologik sifatlarini kasb mazmuniga boǵlash borasidagi jarayonlarda beqiyos ahamiyatga egadir.

Jismoniy madaniyat-sport ishlari yoki oddiy sport shu`balari, klublari, guruhlar yoki ommaviy musobaqalar va hokazolarda namoyon bladi. Jismoniy tarbiya byicha oquvchilar bilan yakka tarzda ishlash natijasida azolari bshashib qolgan, jismoniy kamiligi bor, darsdan ozod qilingan bolalarning soliklarni tiklash ishlari olib boriladi. Bundan tashqari, jismoniy qobiliyatli bolalarning qiziqish va intilishlarini hisobga olib ham individual mashulotlar ylga qyiladi. Ayrim qobiliyatli bolalar, maktab va boshqa oquv yurtlarida okish bilan birga ommaviy sport ishlarida, sport tgaraklarida shuullanib, yuksak natijalarni qlga kiritishlari, hatto, ota maxsus yoki oliy ma`lumot ham olishlari mumkin.

Jismoniy tarbiya ozining maxsus vazifasini bajarar ekan aqliy, axloqiy, mehnat, estetik va gigiena tarbiyasi bilan obektiv boliqdir. Maktablarni ta`limning yangi mazmuniga otishi, oquv-bilish faoliyati hajmi va jadalligining oshib borishi bolalar organizmiga tobora yuqori talablar qyilishini taqozo etadi. Jismoniy tarbiya bilan shuullanish organizmning funksional imkoniyatlarini, aqliy va jismoniy ishlash qobiliyatini, oquv mehnatining unumini oshiradi. Jismoniy tarbiya vositalaridan mohirlik bilan foydalanish, amaliy fikrlash, kuzatuvchanlik, topqirlik, mulohazakorlik va boshqa maxsus intellektual sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Bu shu bilan bolanadiki, harakatlanish faoliyati tgri tashkil qilinishi oquvchilardan diqqatni bir erga tplash, maqsad va harakat usullarini tanlash, ularning natijalarini yaxshilash va baholashni talab qiladi.

Yuqorida keltirilgan fikr va tavsiyalardan kelib chiqib hozirgi davirda yurtimizda umumta`lim maktablarida o`quvchi yoshlarni sport tgaraklari vositachiligida jismoniy yetuklikka erishish va ularni yoshligidan qandaydur sport turlariga yo'naltirsak oldimizga qo'yg'an maqsadimizga erishgan bo'lamiz.

Adabiyotlar:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to`grisida"gi PQ-3031 sonli Qarori – 2017 yil 3-iyun.
2. Abdullaev A.A. Jismoniy tarbiya vositalari. Oquv qllanma. Fargona, 1999.
3. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. М., 1991.
4. Nasriddinov F.N., Shoternikov E.K. Inson omilini shakllantirishda jismoniy tarbiya va sport. T., «Oqituvchi», 1993.

O‘ZBEKISTONDA TA’LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR

Raxmonova Mohira Abdusalolovna

*Farg‘ona viloyati Chet tillarni o‘qitishga ixtisoslashtirilgan Davlat
umumta’lim maktab internati matematika fani o‘qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10068261>

Annotation: *in this article we will talk about the importance of education in the updated Uzbekistan, as well as about the reforms in the educational system.*

Keywords: *rates of change, education and training in the present time, the Ministry of Public Education, the education system, "strategy of action".*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yangilanayotgan O‘zbekistonda ta’limning ahamiyati haqida, shuningdek, ta’lim tizimidagi islohotlar haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zgarish sur‘atlari, hozirgi zamonda ta’lim-tarbiya, Xalq ta’limi vazirligi, ta’lim tizimi, "Harakatlar strategiyasi".*

O‘zbekistonning mustaqillikka erishuvi xalq ta’limi tizimi taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Milliy pedagogik tafakkur ta’sirchan ta’limning sog‘lomlashtirish jarayoni boshlandi. Uzoq vaqt mobaynida tashqi dunyodan uzib qo‘yilgan, o‘zga mamlakatlar tarixiy tajribasidan ham, milliy ma’rifiy merosdan ham bahramand bo‘lmagan milliy pedagogika jahon maydoniga chiqdi. Erishilgan natijalarni o‘zgalarniki bilan qiyoslash, boshqalardan ijobiy jihatlarni o‘zlashtirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Respublikamizda ta’limning yangi tizimini amalga oshirishda O‘zbekiston hukumati tariximizdagi ta’lim jarayonlarini o‘rganib chiqib, ta’limni isloh qilish dasturini tayyorladi. Barcha e’tibor ta’lim tizimlarini demokratik va insonparvarlik tamoyillari asosida takomillashtirilib, uning moddiy-texnik bazasini zamon va davr talablari darajasiga ko‘tarish va O‘zbekiston ma’rifiy salohiyatini kuchaytirishga qaratildi.

Xalqaro standartga asosan har bir ta’lim darajasi uchun ta’lim dasturlari va ularga mos ravishda malaka talablari ishlab chiqilishi ta’lim sifatining oshishiga asos bo‘ladi. Ta’lim tizimini darajalarga ajratish esa uning uzluksizligi va ketma-ketligini ta’minlaydi. Bu tushuncha va tamoyillar xalqaro ta’lim klassifikatsiyasining asosiy vazifalaridan biridir.

Jumladan, maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish, umumta’lim maktablari faoliyatini yaxshilash, oliy ta’lim tizimini dunyo standartlari darajasiga olib chiqish, ularni xalqaro mingtalik reytingiga kiritish, ayniqsa, o‘quv yurtlariga qabul qilishda ob’yektiv va adolatli tizimni o‘rnatish, nufuzli chet el universitetlari filiallarini ochish kabi ko‘plab amaliy ishlar bajarilmoqda.

Mamlakatimizda istiqloqlarning dastlabki yillaridan boshlab ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, farzandlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashlari, jismoniy va ma’naviy jihatdan yetuk insonlar bo‘lib voyaga yetishlarini ta’minlash,

ularning qobiliyat va iste'dodi, intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, yoshlarimiz qalbida ona yurtga sadoqat va fidoyilik tuyg'ularini kamol toptirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmogda. Prezidentimizning 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta'lim va ilm-fan sohalarini rivojlantirish borasida bir qator vazifalar belgilangan.

Hujjatda ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi ta'lim muassasalarini qurish, ta'mirlash va kapital ta'mirlash barobarida ularni zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash nazarda tutilgan.

Ma'lumki, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yana-da takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo'yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi. Farmon loyihasida ta'limdagi hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko'rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan.

Jumladan, jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilmogda. Eng asosiysi, joylardagi rahbarlarning, shuningdek, mahalliy kengashlarning ushbu muhim masalaga yondashuvi va e'tiborini tubdan o'zgartirish, ularning mas'uliyati, javobgarligi va hisobdorligi mexanizmlari kiritilmogda.

Keyingi bir yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining yetmishga yaqin qaror, farmon va farmoyishlari qabul qilindi. Bu tom ma'noda ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va yangilanishlar jarayonini boshlab berdi.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev o'zining "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" asarida ta'lim va ilm-fan, davlatning yoshlarga doir siyosatini amalga oshirish, ta'limning yangi, zamonaviy usullarini, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish sohasidagi ishlar axvoli Tanqidiy tahlil qilib, bir qator vazifalarni amalga oshirishga e'tibor qaratdilar.

Prezidentimizning 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish va yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Farmonda Xalq ta'limi vazirligi zimmasiga bir qator vazifalar yuklatilgan.

Xususan, ta'lim tizimining asosi bo'lgan Milliy o'quv dasturini yaratish ana shunday muhim vazifalardan biridir. U avvalgi Davlat ta'lim standartidan tubdan farq

qiladi, ko'proq amaliyotga yo'naltiriladi. Mazkur dasturni ishlab chiqishda xalqaro ekspertlar jalb qilinadi va u xalqaro standartlarga muvofiqlashtiriladi.

Farmonda, shuningdek, pedagoglar malakasini oshirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilgan, aniq vazifalar belgilangan. Ayni paytda xalq ta'limi tizimida o'qituvchilar uchun har besh yil, rahbarlar uchun esa har uch yilda malaka oshirish tartibi amal qilyapti. Bundan buyon ana shu besh yillik muddat qisqarib, kredit-modul` asosida malaka oshirish tizimi yo'lga qo'yiladi. O'qituvchilar malakasini oshirishda nafaqat xalq ta'limi tizimidagi malaka oshirish institutlari yoki markazlari, balki oliy va nodavlat ta'lim muassasalari mutaxassislarini ham jalb etish ko'zda tutilgan.

Farmonda kasbga yo'naltirish tizimini joriy qilish ham asosiy masalalardan biri sifatida belgilangan. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida maktab bitiruvchilarining qo'lida muayyan kasbi bo'lishi kerak. Chunki oliy ta'lim muassasasiga o'qishga kirolmagan o'quvchilar qaeradir ishlashi, ro'zg'or tebratishi zarur. Ayni shu maqsadda Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi mahalliy hokimliklar bilan birgalikda 7-sinfdan boshlab o'quvchilarni kasbga moyilligini aniqlash va ularni yo'naltirish ishlarini amalga oshiradi.

Farmonning eng muhim jihati va ahamiyati shundan iboratki, u ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, yangi bosqichga ko'tarish, kelajakda farzandlarimizning yetuk mutaxassis bo'lib etishishiga zamin yaratadi.

Prezidentimiz tabiri bilan aytganda: – “Bugun ko‘rib chiqilgan masalalar hammadan, maktab direktoridan boshlab Bosh vazirgacha bo‘lgan barcha bo‘g‘indagi rahbarlardan yuksak mas‘uliyat va yuqori darajadagi javobgarlikni talab qiladi. Bu – yillar davomida ko‘rinmaydigan, ammo natijasi yaqin 10-15 yilda butun mamlakat qiyofasini tubdan o‘zgartirishga asos bo‘ladigan qudratli manba”.

Ma'lumki, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yana-da takomillashtirish, ilmfan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo'yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi. Farmon loyihasida ta'limdagi hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko'rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan.

Jumladan, jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilmoqda.

Eng asosiysi, joylardagi rahbarlarning, shuningdek, mahalliy kengashlarning ushbu muhim masalaga yondashuvi va e'tiborini tubdan o'zgartirish, ularning mas'uliyati, javobgarligi va hisobdorligi mexanizmlari kiritilmoqda.

Yig'ilishda ta'lim sohasidagi muammolar, ularni hal etib, ta'lim sifatini oshirishga oid vazifalar muhokama qilindi.

Davlatimiz rahbari avvalo maktablarda o'quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko'rib chiqish, o'quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta'kidladi.

Bu borada Finlyandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo'yicha dunyoda eng ilg'orlardan biri.

– Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Dunyodagi zamonaviy o'quv dasturlari, o'qitish metodikalarini o'rganib, yurtimiz umumta'lim maktablarida joriy qilish muhimligi ta'kidlandi. Xalq ta'limi vazirligiga ushbu tajriba asosida Milliy o'quv dasturini ishlab chiqib, 2021/2022 o'quv yilidan boshlab ta'lim jarayoniga sinov tariqasida tatbiq etish vazifasi qo'yildi.

Yangi metodikani samarali yo'lga qo'yish uchun barcha maktab o'qituvchilari videoaloqa orqali xorijiy mutaxassislar ishtirokida o'qitiladi. Eng muhimi, bu jarayonlarga pedagogika yo'nalishidagi universitet va institutlar ham jalb qilinib, pedagog kadrlar tayyorlash metodikasi ham yangilanadi. Shuningdek, matematika, fizika, kimyo, biologiya va informatika fanlari bo'yicha chet ellardagi ilg'or darsliklar chuqur o'rganib chiqiladi.

Adabiyotlar:

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi «Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi PF-5538 sonli Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori. <https://lex.uz/docs/-5085887>

GIPOTERIOZ BILAN OG‘RIGAN ONALARDAN TUG‘ILGAN AVLODNING ICHAK TUTQICH LIMFA TUGUNLARINI POSTNATAL RIVOJLANISHI

Ergashev Suhrob Toxir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni Saqlash Vazirligi, Toshkent Tibbiyot Akademiyasi.

Anatomiya va OXTA kafedrasida assistenti

suhrobergashev955@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10069623>

Annotatsiya: *Ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatdiki, tireoid gormonlarning juda keskin yetishmasligi oqibatida gipotireoz kasalligi rivojlanadi. Gipotireoz - endokrin kasallik bo'lib, qalqonsimon bez gormonlarining qonga tushishi kamayishi yoki to'liq to'xtashi bilan rivojlanadi. Bu gipotireozning ekstremal, klinik ko'rinishdagi shakli bo'lib, teri va teri osti to'qimalarining shilliq osti qavatining shishishi bilan tavsiflanadi, ushbu shishlar yuz va bo'yinda yaqqol namoyon bo'ladi. Biroq, hattoki inson va xayvonlarda juda kam miqdorda tireoid gormonlarni yetishmasligi oqibatida turli a'zo va to'qimalarda o'zgarishlar keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu jarayonlar natijasida organizmda metabolizm jarayonlarini buzilishiga olib keladi, natijada turli a'zo va to'qimalarida, morfologik va funktsional o'zgarishlar kuzatilishi, jumladan, mezenterial limfa tugunlarining o'zgarishlariga olib kelishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *Gipertireoz, Limfa tuguni, Mezenterial limfa tuguni, immun tizim.*

Kirish: *Immun tizimining periferik organi sifatida yonbosh ichak tananing barcha yuqumli kasalliklarida bevosita ishtirok etadi. Yonbosh ichak kasalliklarida ishtirok etish natijasida bir qator klinik va morfologik belgilar paydo bo'ladi. Asosiysi, ichak devoridagi metabolik kasalliklarning rivojlanishidan kelib chiqadi. Natijada meteorizm, ya'ni gazlarning to'planishi, og'riq, ichak harakatida o'tkir hidli gaz, tezlashtirilgan ichak harakati, tarkibidagi najas, gazlar va yog' zarralarining suyuqligi kuzatiladi. Umumiy infeksiya va sepsis natijasida yonbosh ichakda o'tkir va surunkali ileit, enteropatiya, ichakning Gordon kasalligi va birlamchi enteropatiya rivojlanadi. Ingichka va yo'g'on ichakning shilliq va shilliq osti qatlamlaridagi strukturaviy o'zgarishlarni bilish muhimdir. Shilliq qavat va shilliq osti qavatining periferik immunitet tuzilmalarining to'planishining asosiy joylari bo'lib, suvsizlanishning yuqori darajasi va immunitetning siljishi bilan tavsiflanadi. Aksariyat mualliflar yonbosh ichakning limfoid tuzilmalarini organizmning immun tizimiga sezilarli darajada ta'sir qilishini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlarining ahamiyati shundaki, ekstremal omillar ta'siri natijasida so'nggi vaqtlarda diagnostik endoskopiya va biopsiyaning klinik amaliyotda keng qo'llanilishi organizmning umumiy immun holatini baholashda yordam beradi. Organizmning me'da-ichak tizimi orqali immun javob ko'rsatishda T-limfotsitlar alohida o'rin tutib, ular malekulalararo o'zaro ta'sirini mikroorganizmning immun sistema hujayralari bilan o'zaro ta'sirini ta'minlaydi. Ularning asosiy vazifalari infeksiyon agentni erta aniqlash, fagotsitlar, T- va B-*

limfatsitlarini aktivlovchi yallig'lanishga qarshi sitokinlar genini ekspressiyasini ta'minlashdir. Muddatidan oldin tug'ilgan chaqaloqlarda lipopolisaxaridlar stimullovcchi yallig'lanishga qarshi sitokinlar IL-1, IL-8, FNO- α sekretsiyasi past bo'ladi. Birinchi faza immun sistema hujayralari faollashishi bilan kechadi va tizimli yallig'lanish javob sindromi (TYaJS) ko'rinishida bo'lib, yallig'lanish sitokinlari (FNO- α , IL-1, IL-8, S-reaktiv oqsil, prokaltsitonin) sintezi bilan kechadi. Neytrafillar sonining o'sishi fonida ular yuzasida CD4+ ekspressiyalanadi. Septik shok va og'ir sepsislarda yallig'lanish mediatorlarining qon oqimida keskin ko'payishi poliorgan yetishmovchilikka olib keladi.

Bir qancha adabiyotlarda yangi tug'ilgan kalamushlarda mezenterial limfa tugunlarining topografiyasi va tuzilishiga turli omillarning ta'siri masalalarinatijasida ichaklarda o'zgarishlarni o'rganishga bag'ishlangan. Lekin aynan mezenterial limfa tugunlarini turli ta'sirlar natijasida o'zgarish mexanizmi yoritib berilmagan.

So'nggi yillardagi adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, gipotireoz kasalligini naslning mezenterial limfa tugunlariga ta'siri yetarlicha o'rganilmagan va mavjud ma'lumotlar asosan qarama-qarshidir. Inson va hayvon organizmidagi har bir a'zosi boshqa a'zolar va tizimlar bir biri bilan chabarchas bog'liq va ularni alohida ko'rib chiqish mumkin emas. Mezenterial limfa tugunlari qon-tomirlar va xazm a'zolari tizimiga kiradi, ular o'z-o'zidan faoliyat ko'rsatmaydi.

Hozirgi kunda qalqonsimon bez patologiyasining onalardan avlodiga ta'siri butun dunyo olimlarini qiziqtirib kelmoqda. Bu xolat tug'ruqdan keyingi hayot davomida ham, embriogenez davrida ham ontogenetik jarayonlarni tartibga solishda muhim ahamiyatga ega va birinchi o'rinlardan birini egallab kelmoqda.

Tireoid gormonlarning organizmda yetishmasligi yoki miqdorining oshib ketishi markaziy asab tizimiga, umumiy metabolik jarayonlarga, morfogenez va organlarning fiziologik funksiyalarini tartibga solishning neyro-endokrin mexanizmlariga keng ta'sir tufayli metabolizm, o'sish va rivojlanishning yetakchi qo'zg'atuvchilaridan biridir.

Metodlar: Tajriba uchun oq labarator kalamushlardan foydalandik bunda kalamushlarni 2 guruhga bo'lib oldik birinchi guruh nazorat guruhi ikkinchi guruh tajriba guruhi nazorat guruhi 100 gr tana vazniga 1 ml 1 % kraxmal suspenziyasi berib borildi tajriba guruhi uchun dastlabki 14 kun davomida 100 gr tana vazniga 0,5 mg merkazolil berib borildi so'ngra 100 gr tana vazniga 0,25 mg ushlab turiluvchi merkazolil berib borildi

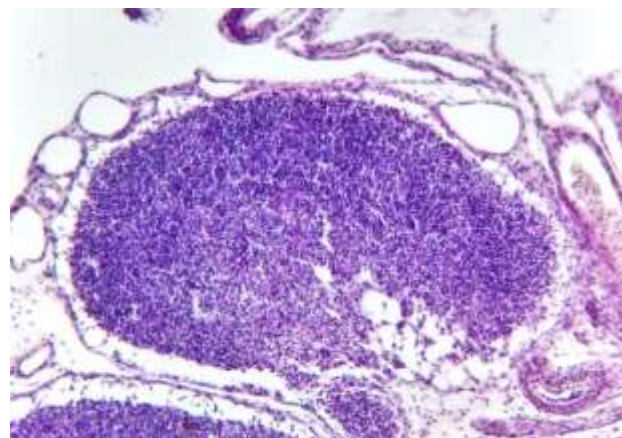
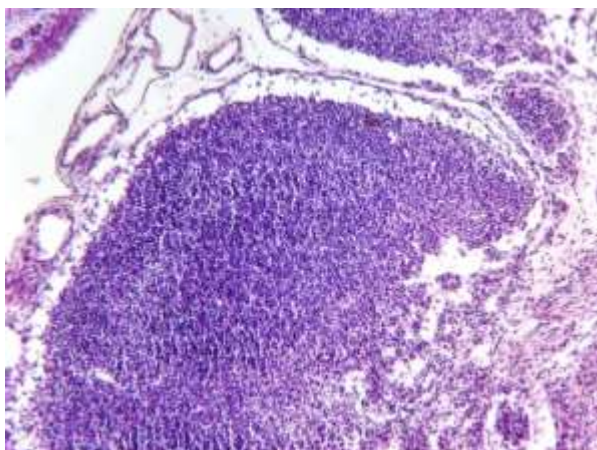
Ishda qo'llanilgan gistologik va gistokimyoviy usullar

Tekshiruvga olingan a'zodan 0,5 x 1 x 1 sm dagi na'munalar kesib olinadi va uni fiksatsiya yuvish. № 1- spirt 50 % 1 soat № 2- spirt 60 % 1 soat № 3- spirt 70 % 1 soat № 4- spirt 80 % 1 soat № 5- spirt 96 % 1 soat davomida degidratatsiya amlga oshiriladi. Keyingi tayyor bo'ladi.

**Tajriba guruhi kalamushlarining MLTlarining Postnatal rivojlanishining 30 kun.
Mag'iz sinuslarining bo'shlig'ida kichik, o'rta limfotsitlar va plazma hujayralari.
Yarim kesilgan.**

Organning keyingi o'sishi miqdoriy va sifat jihatidan o'zgarishlar bilan birga keldi. Postnatal ontogenezning 30-kuniga kelib, MLTlari yetuk kalamushlarining limfa tugunlariga xos bo'lgan tuzilishga ega bo'ldi. Kapsula va trabekulyar apparatlar o'zlarining maksimal rivojlanishiga erishdilar. Ular sezilarli darajada qalinlashgan va alohida biriktiruvchi to'qima hujayralari va kollagen tolalarini o'z ichiga olgan. Retikulyar hujayralar jarayonlari follikullar orasiga cho'zilgan, go'yo ularni cheklab qo'ygan. Follikullar ichida kam sonli retikulyar hujayralar mavjud edi. Bu davrda tugunlarda germintativ markazlari bo'lgan limfatik follikullar aniqlangan, ular ikkilamchi follikullar deb hisoblanishi kerak. Ularning germinal markazida asosan blast hujayralari, makrofaglar va retikulyar hujayralar lokalizatsiya qilingan, ular orasida mitotik bo'linish holatidagi hujayralar mavjud edi. Kortikal qismida kichik limfotsitlar, makrofaglar va plazma hujayralari mavjud. Marginal sinus va limfa follikullari o'rtasida joylashgan marginal zonaning stromasi aniq retikulyar tolalar tarmog'i bilan ifodalangan. Sinuslar kengaygan, ularning bo'shlig'ida kichik, o'rta limfotsitlar, plazma hujayralari, bitta granulotsitlar mavjud. Sinuslarning bo'shlig'ini kollagen va retikulyar tolalardan tashkil topgan iplar kesib o'tgan. Parakortikal zonada mayda limfotsitlar, shuningdek, asosan postkapillyar venulalar atrofida joylashgan plazma hujayralari va makrofaglar mavjud edi. Mag'iz qismida kichik va o'rta limfotsitlar, retikulyar hujayralar va qon kapillyarlarini o'z ichiga oladi. Plazma hujayralarining eng ko'p soni mag'iz qismida joylashgan. Bu vaqtga kelib, organning T ga bog'liq (Po'stloq qismi, parakortikal zona) va B ga bog'liq (limfa follikullari, mag'iz qismlari) zonalari ham aniq farqlanadi.

Keyinchalik, biz tug'ruqdan keyingi ontogenez dinamikasida MLT ni morfometrik o'rganishni amalga oshirdik.

Kalamushlar tug'ilgandan keyin 21-30 kunlarda, ularning aniq ovqatlanishga o'tishi va organning tarkibiy va funktsional qayta tashkil etilishi, uning shakllanishi, butun hudud, shuningdek, alohida strukturaviy va funktsional zonalar paydo bo'lmadi. etuk hayvonlarnikidan sezilarli darajada farq qiladi.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. Ахмедова С.М., Миршарапов У.М. [Гистологическое строение сердце крысят в ранних этапах онтогенеза](#) // Уральский медицинский журнал 2015, №3, С. 115-119.
2. Бакшеева Е.В. [Некоторые патогенетические механизмы формирования сердечной недостаточности при гипо-и гипертиреозе](#): Автореф. дис. ...канд. мед. наук: 14.00.16; ГОУ ВПО Читинская государственная медицинская академия. – Чита, 2005. – 22 с.
3. Батчаев Э.О. Особенности поражения сердца при первичном гипотиреозе. : Автореф. дис. ...канд. мед. наук: 14.00.06; 14.00.02; Санкт-Петербургская медицинская академия последипломного образования. – Санкт-Петербург, 2005. – 22 с.
4. Браверманн Л.И. Болезни щитовидной железы: учеб. пособие. - М.: Россия, 2000.
5. Бланкова З.Н., Агеев Ф.Т., Середина Е.М. Рябцева О.Ю., Свирида О.Н., Иртуганов Н.Щ. Гипотиреоз и сердечно-сосудистые заболевания. //РМЖ. – 2014. - №13. – С. 980–86.

KREDIT RISKINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Muazzamov Akmal Akbar o'g'li
Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10072979>

Abstract: *This article tries to improve credit risk management and reveal its specific aspects.*

Key words: *Scoring, political, economic, organizational, credit risks, customer composition and credit, liquid, insurance.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kredit riskini boshqarishni takomillashtirish va uning o'ziga xos tomonlarini ochib berishga harakat qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Skoring, siyosiy, iqtisodiy, tashkiliy, kredit risklari, mijozlar tarkibi va ssuda, likvid, sug'urtalash.*

INTRODUCTION

Bugungi kunda respublikamiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi avvalambor, unda amalga oshirilayotgan islohotlar natijalari bilan chambarchas bog'liq. Bank tizimidagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish, iqtisodiy sohadagi ustuvor vazifalarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Respublikamiz bank faoliyati, tijorat banklari rivojlanishi, ularning erkinlashuvi juda murakkabmuhitda, ya'ni iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy raqobat muhitida shakllanmoqda. Bugungi kunda bank faoliyatini erkinlashtirish sharoitida banklararo raqobatning kuchayishi va uning takomillashuvi zaruriyatga aylanib bormoqda.

Tijorat banklari tomonidan kredit operatsiyalarini to'la-to'kis olib borish, kredit riskini boshqarish ular tomonidan kredit siyosatining qay darajada tashkil etilganligiga bog'liq. Har bir bank siyosiy, iqtisodiy, tashkiliy va boshqa jihatlarni hisobga olgan holda, o'z kredit siyosatini shakllantirishi bank kreditlashining muhim jihati hisoblanadi. Bu kreditlarni boshqarishning asosi hisoblanadi.

Oqilona kredit siyosati bank kredit portfeli sifatining oshirishga olib keladi. Tegishli ravishda, kredit siyosatining maqsadi, huquqiy tartibga solish diapozoni, mablag' olish imkoniyati, eng yuqori risk darajasi, ssuda portfeli balansi, muddatlar bo'yicha majburiyatlar va aktivlar tuzilmasini hisobga olish kerak. Shuningdek, kredit siyosatini ishlab chiqishda asosiy tamoyillarga alohida e'tibor qaratish lozim.

Hozirgi davrda tijorat banki kredit portfelini boshqarishning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

- kredit riski darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash va ularni baholash;
- ssudalarni risk guruhlari bo'yicha tasniflash;
- kredit portfelini kredit risklari, mijozlar tarkibi va ssudalar tarkibi bo'yicha optimallashtirish;
- qarz oluvchining kreditga layoqatlilik darajasini va uning moliyaviy ahvolidan, kredit riskini prognoz qilish maqsadida o'zgarishi ehtimolini aniqlash;
- muammoli ssudalarni oldindan aniqlash;
- yaratilayotgan zahiraning yetarliligini baholash va uni o'z vaqtidato'g'rilab borish;

- kredit qo'yilmalarini diversifikatsiya qilishni, ularning likvidligini va daromadligini ta'minlash;

- bankning kredit siyosatini ishlab chiqish va uni kredit portfelining sifati tahliliga asoslangan holda to'g'rilab borish.

Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishda yuqoridagi tamoyillarga amal qilish, bankning kredit faoliyati samaradorligini oshiradi, o'z navbatida, bankning ko'radigan foydasi ham oshadi. Kuchli raqobatchilik muhitida bank kredit siyosatida kredit menejmentiga alohida e'tibor berish muhimdir, bu bankga bozor sharoitida samarali faoliyati yurg'izishi uchun zarur.

Ma'lumki, tijorat banklari faoliyatida olinadigan foydaning 80-85 foizgacha bo'lgan qismi uning kredit operatsiyalariga to'g'ri keladi. Shu sababli, har qanday bank o'zining aniq va yo'naltirilgan kredit siyosatiga, kredit portfelini samarali boshqarish mexanizmiga ega bo'lishi shart. Bu esa bank tomonidan beriladigan kreditlarning o'z vaqtida to'liq so'ndirilishi va bank foydasining kafolatidir.

Hozirgi vaqtda bank kredit portfelini boshqarishdagi muammolar asosan bozor munosabatlariga o'tish sharoitidagi iqtisodiyotning ahvoli bilan bog'liq bo'lgan muammolar hisoblanadi:

- aholi ayrim toifasining to'lov qobiliyati pastligi va oladigan daromadlar yetarli darajada emasligi;

- olingan kreditlarning ko'pchilik holatlarda maqsadsiz ishlatilishi;

- tijorat banklarida jismoniy shaxslarning kredit qobiliyatini baholash bo'yicha takomillashgan tizimning mavjud emasligi;

- banklarning yetarli resurs bazasiga ega emasligi;

- respublikamiz tijorat banklari kreditlash amaliyotida kredit shakllaridan to'laqonli foydalanilmayotganligi;

- tijorat banklari kreditlarining tarmoqlar va hududlar bo'yicha taqsimlanishida diversifikatsiya darajasining pastligi, ya'ni mamlakatning qatortijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiyalash talabiga rioya etilmayotganligi;

- kredit risklarini yuzaga keltiruvchi omillar, eng avvalo bank tomonidan aniq kredit siyosatining ishlab chiqilmaganligi;

- olinayotgan garovlarning to'g'ri tanlanmasligi;

- bundan tashqari kredit portfelining katta qismini bir tarmoqqa tegishli mijozlar tomonidan egallab olishi holatlari;

- moliyaviy hujjatlar tahliliga yuzaki yondashish;

- mijoz talab qilgan mablag'ning to'liq asoslanganligini aniqlashda qo'yilgan xatoliklar;

- kredit hujjatlari bilan shug'ullanuvchi mutaxassisning yetarli malakaga ega bo'lmay qolishi (hozirgi sharoitda qoida va talablarning tez o'zgarib turishida bo'lishi mumkin);

- ta'minotlarning yetarli bo'lmasligi (garov bahosining asossiz ravishda yuqori bo'lishi);

- hujjatlarni tayyorlashda yo'l qo'yilgan xatoliklar (bank manfaatlarini yetarli himoya qilinmasligi);

- berilgan kredit bo'yicha muddat aniqlashda xatoliklarga yo'l qo'yish; qarzning so'ndirilish davrida yetarli nazoratning bo'lmasligi.

Yuqoridagi bayon qilingan barcha muammolar hozirgi kunda respublikamizda

mavjud bo'lgan barcha tijorat banklari uchun dolzarb, birlamchi, muammolar bo'lib hisoblanadi.

Banklarning kredit faoliyatini tekshirish amalda shuni ko'rsatadiki, bankning ichki me'yoriy hujjatlari va ushbu me'yoriy hujjatlarda mujassam bo'lgan kreditlashtirib olinishi muammoli kreditlar paydo bo'lishidan ularni ko'p hollarda to'liq himoya qila olmaydi. Mazkur me'yoriy hujjatlarga kredit bo'limining Nizomi va mansabdorshaxslar tomonidan qaror qabul qilinishi muvofiqlashtiruvchi yo'riqnoma ko'rinishidagi materiallar, vakolatlar taqsimoti, kredit berish to'g'risidagi ko'rsatmalar, Kredit qo'mitasi to'g'risida Nizom va boshqa shu kabilar kiradi. Ushbu me'yoriy hujjatlarni mavjudligi banklarda kredit ishini maqsadga muvofiq tashkil qilinishiga sharoit yaratadi hamda xodimlarning o'z vazifalariga bo'lgan mas'uliyatni oshiradi.

Ma'lumki, ko'p holatlarda katta miqdordagi kreditlar bankning hissadorlariga, ya'ni bankga aloqador bo'lgan shaxslarga beriladi. Bunda ular kelishilgan xolda bir-biriga kafolatlar berib, ba'zi holatlarda kredit taqdim etayotgan bankga hech qanday hujjatlar bermaydilar.

Natijada, bunday tartibda taqdim etilgan kreditlar muammoli kreditlarga aylanib, ularning muddatlari bir necha marotaba uzaytiriladi.

Qarz oluvchining garov majburiyatlari rasmiylashtirilishi jarayonida bankning mutasaddi xodimlari tomonidan ushbu jarayonga yetarli darajada e'tibor berilmagan. Natijada shunday holatlar aniqlanganki, qarz oluvchi o'zining xususiy bo'lmagan dala-hovlisini yer uchastkasi deb garovga qo'ygan va shunga qaramasdan bank tomonidan unga kredit ajratilgan. Bundan tashqari garovga qo'yiladigan mahsulotning sertifikatini, narxi to'g'risidagi ma'lumot hamda zarur bo'lgan boshqa sug'urta hujjatlari yetishmaydi. Yoki sug'urta hujjatlari kerakli to'liq bo'lmashligi va noto'g'ri rasmiylashtirilishi ko'p uchraydi. Ayrim holatlarda sug'urta badalini qarz oluvchi tomonidan to'lamaganligi sababli sug'urta shartnomasi yuridik kuchga ega bo'lmay qoladi, natijada taqdim etilgan kredit qaytmaslik xataridan xaqiqatda sug'urtalanmagan bo'lib qoladi. Bu esa o'z navbatida bank kredit portfeli sifatining pasayishi va unda muammoli kreditlar salmog'ining o'sishiga olib keladi.

Yuqorida ko'rsatilgan kamchiliklarga yo'l qo'yilmaslik uchun O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ushbu boradagi yo'riqnomalari va tijorat banklarining kredit siyosatlarini hamda kreditlash yuzasidan ichki kredit tartibotlari talablariga qat'iy rioya etish zarurdir.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan tijorat banklari kreditlash jarayonini takomillashtirish, kredit riskini samarali boshqarishda o'z kredit portfellarini iloji boricha ko'proq chuqur tahlil qilib borishlari lozim.

Bizga ma'lumki, mijozlar tomonidan kreditni qaytarish istiqbolini aniq baholash va yo'qotishlar miqdorini kamaytirish maqsadida muqobil xarakterdagi dasturlar ishlab chiqish tavsiya etiladi. Kreditlarni qaytarishdagi muammolarni o'z vaqtida aniqlash va tegishli choralarini ko'rish natijasida muammoli kreditlarning ma'lum qismini bank uchun zararga aylanishiga chek qo'yish mumkin.

Ayni vaqtda bir qator obyektiv va subyektiv omillar ta'sirida vaziyat shunday shakllanishi mumkinki, bunda ko'rilgan barcha chora-tadbirlarga qaramasdan, faqat kreditni undirish strategiyasini ishlab chiqish mumkin emas. Kreditlarni berish shartlarini turlicha ekanligi va muammoli ssudalarning yuzaga kelishidagi sharoitlarning bir xilda emasligi har bir muammoli ssudaga individual yondashuvini talab qiladi, ammo shunga qaramasdan muammoli kreditlarni undirish yuzasidan umumiy tizim ishlab chiqilishi lozim. Shunisi xarakterliki, kreditni undirish strategiyasini mijoz ahvolini oldindan tahlil qilmasdan turib, aniqlash mumkin emas.

Shu boisdan mijozning moliyaviy ahvolini baholash va vaziyatini kelgusida

rivojlanish prognozini ishlab chiqish zarur.

Jismoniy shaxslarning kreditga layoqatlilik ko'rsatkichlarini baholashda bir muncha kamchiliklarga egamiz. Mamlakatimizda jismoniy shaxslarning kreditga layoqatliligini baholashda, uning yillik daromadlari dinamikasi tahlil qilinadi va agarda uning daromadi kreditning asosiy qarzi va unga hisoblanib boriladigan foiz stavkasini to'lash qobiliyati bo'lsa, kredit so'zsiz taqdim etiladi. Lekin boshqa bir ko'rsatkichlar hisobga olinmaydi. Jismoniy shaxslarning kreditga layoqatliligini baholashda "Skoring" usulidan foydalanishni yo'lga qo'yishni tavsiya etamiz. "Skoring" usulida mijozning nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy ko'rsatkichlari bo'yicha ham baho beriladi.

Shuningdek, garovni joriy qiymatini belgilab va sotilishi mumkin bo'lgan alohida aktivlarning joriy qiymatini belgilab olish mumkin. Kreditlarni undirish ehtimolini quyidagi holatlarda taqqoslash maqsadga muvofiqdir:

1. Kreditlashning qo'shimcha hajmlarini berish.
2. Mavjud qarzni undirilishini zudlik bilan talab qilish.
3. Qarzni restrukturizatsiya qilish.
4. Foizlarni to'lash muddatini uzaytirishga ruxsat berish.

Bank muammoli kreditlarni undirish strategiyasini ishlab chiqish uchun avval mijoz to'g'risida yetarli darajada ma'lumotlar to'planishi zarur. Buning uchun esa mijozning joriy ahvolini qo'shimcha tarzda mukammal tahlil qilish lozim. Tahlilni amalga oshirish uchun bank yetarli darajada ichki resurslarga ega bo'lishi kerak. Ayrim tijorat banklari o'zlarining ixtisoslashtirilgan bo'limlarini tashkil qiladilar, ko'pchilik tijorat banklari esa xolis auditorlik firmalarini maxsus tahlilini amalga oshirish uchun jalb etadilar. Zarur ma'lumotlarni yig'ish uchun bank xodimlari, ya'ni auditorlarning mijoz bilan uzviy aloqada bo'lishi zarurdir.

Kredit shartnomalarini tuzilish oqibatlarini, hujjatlarda aniq aks ettirilgan bo'lishi shart. Bunday oqibatlar odatda bank tomonidan qarzni undirish to'g'risidagi talabni qo'yilishini anglatadi. Bank har bir konkret vaziyatda qarzni talab qilishi huquqidan foydalanishini maqsadga muvofik ekanligini anglab olishi kerak. Agarda qarzni zudlik bilan undirish maqsadga muvofiq bo'lmasa, unda kreditni restrukturizatsiya qilish shartlari aniqlab olinishi lozim. Rivojlangan xorijiy davlatlarda mijoz bir vaqtning o'zida bir necha bankdan kredit olish huquqiga egadir.

Shu sababli bank o'z mijozini boshqa banklardan olgan barcha kreditlari va ularni shartlari to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim. Shuningdek ushbu mijozning har bir kreditlarini ustun jihatlari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lishi lozim.

Muammoli kreditlar bilan bog'liq holatlarni tadbiq qilish va ekspertlar tavsifnomalarini ko'rib chiqish natijasi bo'yicha bank ma'lum xarakter variantini ishlab chiqishi lozim. Bank muammoli kreditni undirish uchun ixtiyorida qancha vaqt qolganligini aniq bilishi va u kreditni undirish yuzasidan ko'rayotgan chora- tadbirlarni qarzni qaytarish imkoniyatlariga salbiy ta'sir qilmasligiga ishonishi lozim. Kreditni qoplashni to'lovga noqobil qarzdorlariga nisbatan qo'llaniladigan tadbirlar doirasida yoki bu doiralardan tashqarida amalga oshirilishi mumkin. Birinchi holatda huquqiy tadbirlar qo'llaniladi. Ikkinchi holatda esa qarzdor korxonani qayta tashkil etish va kreditorning qarzini restrukturizatsiya qilish talab qilinadi.

Qarzdorlarning moliyaviy ahvoli yomonlashishi sababli to'lovning dastlabki shartlari o'zgargan kreditlarrestrukturizatsiyalangan hisoblanadi. Agar bank tomonidan quyidagi amallarning hech bo'lmaganda bittasi bajarilsa, kreditlar restrukturizatsiyalangan hisoblanadi.

- foiz stavkasining kamaytirilishi yoki hisoblangan foizlarning undirib olinmasligi;
- jami asosiy qarzning kamaytirilishi yoki undan voz kechishi;
- kreditni to'lash muddatini kechiktirilishi yoki uzaytirilishi;
- foizlarga doir to'lovlarning bir qismi yoki umumiy miqdoridan voz kechish;
- oddiy sharoitlarda qarzdorlarga berilmay, balki kreditni resstrukturizatsiyalash zarurligi natijasida qilinishi mumkin bo'lgan yoki yon berishlar.

Korxonani qayta tashkil etish muammoli kreditlarni undirish strategiyasining keng tarqalgan usullaridan biri hisoblanadi. Bunda mijoz faoliyatini mo'tadillashtirish maqsadida moliyalashtirish amalga oshiriladi. Odatda bunday hollarda tijorat banklari berilgan kreditlarni muddatini uzaytirishga, foizlarni to'lash muddatini kechiktirishga rozi bo'ladi.

Ayrim tijorat banklari hatto mijozning moliyaviy holatini yaxshilash maqsadida unga qo'shimcha pul mablag'i beradi. Ana shunday yo'l bilan bank vakillarini korxonaga boshqaruv organlariga kiritish ta'minlanadi. Bank bergan kreditlarni nazorat qilib turish zarur va bu zarurat berilgan kreditni o'z vaqtida qaytarilishini, kelishilgan shartlarni to'g'ri bajarilishini va bu kreditlarning oxir- oqibatda muammoli kreditlar qatoriga qo'shilib ketmasligini ma'qullashga qaratilgan. Shu bilan bir qatorda paydo bo'ladigan muammolarni o'z vaqtida aniqlash va ularga qarshi choralar ko'rishdir. Bundan kelib chiqadigan maqsad shundan iboratki, berilgan kreditlar bo'yicha muammolar paydo bo'layotganini oldindan aniqlasa, bank mijoz bilan maslahatlashgan holda, uzoq kelayotgan muammoni oldini olishi mumkin.

Banklar eng avvalo bergan kreditlarini foizlari bilan hech qanday muammosiz va ortiqcha sarf-xarajatsiz ishlatib foyda olishni hojlaydilar. Berilgan kreditlar ustidan keyingi nazorat bank rahbariyati uchun nafaqat qarzdor ustidan nazorat qilishdir, balki kredit bo'limi mutaxassislarining bankning kredit siyosatiga qay darajada rioya qilayotganligini nazorati hamdir.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tijorat banklari kredit riskini boshqarishda, banklar tomonidan berilayotgan kreditlarning ahamiyati nihoyat yuqoriligini inobatga olgan holda, ushbu ajratilayotgan kreditlarning samaradorligini baholash va qaytishini ta'minlash tijorat banklari zimmasiga zarur vazifalarni yuklashga olib kelmoqda.

Ma'lumki, hozirgi sharoitda tijorat banki tomonidan berilgan asosiy qarz summasi va hisoblangan foizlarni o'z vaqtida qaytirishini kafolatlash uchun uzluksiz amaliyotni nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunisi xarakterliki, kreditni sifat jihatidan butun kredit operatsiyasi vaqti mobaynida kamdan-kam hollarda o'zgarmasdan qoladi. Mijozning moliyaviy imkoniyatlari iqtisodiyotning holati, garov bahosi xilma-xil omillar ta'sirida doimiy ravishda o'zgarib turadi va tabiiyki, kreditning sifatiga ta'sir qiladi. Berilgan kreditlar ustidan amalga oshiriladigan nazorat jarayoni quyidagi ikki asosiy yo'nalishni o'z ichiga olishi kerak:

1. Operativ ma'lumot va ta'sir qiluvchi omillar ustidan nazorat qilish.
2. Kredit operatsiyalarini to'liq va mukammal tahlil qilish ustidan nazorat.

Kreditlar ustidan joriy nazoratni amalga oshirishda ushbu operatsiyalar turli darajalarda ikkita holis mansabdor shaxs tomonidan tekshirilishi lozim. Avvalo, joriy nazorat jarayoni ushbu mijozni kreditlashni amalga oshirgan yoki ushbu kreditni ishini yuritish topshirilgan bank xodimi tomonidan amalga oshirilishi lozim. Bundan tashqari, har bir kredit ishini ma'lum davriy oraliqlarda tahlil qilib borish, kredit operatsiyalarini amalga

oshirib borish ustidan nazorat qilish topshirilgan shaxs tomonidan amalga oshirilishi lozim. Bunday ikki pog'onali tizimda har ikkala pog'onaning to'liq mustaqilligini ta'minlash muhim ahamiyatga egadir va nazorat tizimidagi xodim kredit berish to'g'risidagi qarorda ishtirok etmagan bo'lishi lozim. Nazoratni ikkinchi yo'nalishi bo'lgan mukammal nazoratni amalga oshirishda faqat tavakkalchilik darajasi yuqori bo'lgan ma'lumoperatsiyalarni to'liq tahlil qilish uchun tanlab olish imkonini beruvchi mexanizm ishlab chiqish lozim. Bank xodimi o'zi kredit ishi bevosita yuritayotganligi sababli mijoz bilan doimiy ravishda munosabatda bo'ladi. Bu esa, yangi ma'lumotlarni olish imkoniyatini beradi, u mijozning kredit shartnomasi shartlariga rioya qilayotganligi va to'lov layoqatligini baholash uchun katta imkoniyatga ega bo'ladi. Ayni vaqtda nazorat jarayoni mijoz bilan bevosita aloqada bo'lmagan shaxstomonidan amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Buning asosiy sababi shundaki, birinchidan, nazorat va tahlilni amalga oshirishda bank xodimi o'zining baholash xususidagi qarashlariga asoslanadi va eng muhimi bu baho uning mijoz bilan o'zaro shaxsiy munosabatlarining subyektivta'siri ostida bo'lmasligi kerak. Bank xodimi mijoz bilan doimiy aloqada bo'lishi ular orasida shaxsiy munosabatlarni bo'lishiga qulay muhit yaratadi.

Ikkinchidan, nazorat jarayoni bank xodimini to'g'ri kredit qarori qabul qilish imkoniyatini beradi. Xolis tahlil ssudani berish to'g'risidagi qarorni qabul qilishda, bank xodimining holatini obyektivligini kafolatlash uchun zarurdir.

Alohida kreditlar ustidan nazoratni amalga oshirish bilan bir qatorda kredit portfelini sifatining ustidan umumiy nazorat o'rnatish lozimdir. Agar bank kredit berish xuquqiga ega bo'lgan bir nechta sho'balarga ega bo'lsa, unda kreditlarni to'g'risidagi barcha ma'lumotlarni yig'ib borish va ularni bosh ofisdan kredit boshqarmasiga takdim etish lozim. Umumlashtirilgan ma'lumotlar ushbu kredit boshqarmasi tomonidan tegishli boshqarmaga uzatiladi. Bosh ofisdagi kredit boshqarmasi olingan barcha ma'lumotlarni tahlil qilish va belgilangan limitlarga rioya qilinishini ta'minlashi shart, chunki kredit portfelini tahlil qilish umumiy tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi. Agarda salbiy tendensiyalar va normativlarning buzilishi aniqlansa, u holda bu buzilishlar tezda tahlil qilinishini va kerakli chora-tadbirlar ishlab chiqilishi lozim. Bunday chora-tadbirlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- shubhali ssudalar bo'yicha asosiy qarz summasi va foizlarni uzaytirilishi (prolongatsiya) o'rniga ularni undirish yuzasidan talabnoma taqdim qilish;
  - kredit limitlari buzilishi hollari mavjud bo'lgan keskin sohalarga, qo'shimcha kredit berishni keskin ta'qiqlashni joriy qilish;
  - kredit limitlarining o'sishini qayta ko'rib chiqish imkoniyatini muhokama qilish
- kredit foiz stavkasini o'zgartirish.

Kredit portfelida yuzaga kelgan tavvakalchiliklarni tahlil qilish bilan birga berilgan kreditlar ustidan nazoratni amalga oshirish kredit portfelining foydalilik darajasini, ya'ni kredit operatsiyalarning samaradorligini kuzatib borish ham zarurdir.

Bank kredit portfelida vujudga kelgan risklarni boshqarish instrumentlarining kredit talabnomalarini va mijoz haqidagi axborotni sifatli o'rganib chiqish kredit jarayonini tashkil etish uchun samarali axborot tizimini va nazoratini joriy etish, kreditlashtirish jarayonidagi subyektiv kamchiliklarni oldini olishga imkon yaratadi. Bank faoliyatining asosiy maqsadi kreditlarning hajmini emas, balki operatsiyalar daromadlilikini oshirishdir.

Kreditlarni qoplash jarayonining qoniqarsiz tarzda olib borilishi, bank amalga oshirgan operatsiyalardan kutilgan pul tushumlarini ololmasligiga olib keladi. Respublikamiz tijorat banklarining kredit riskini boshqarishni takomillashtirishga

qaratilgan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga ajratiladigan kreditlar hajmini ulardan jalb qilingan depozitlar hajmidan kam bo'lmashligiga erishish lozim. Jismoniy shaxslarni kreditlash hajmining oshirilishi mamlakatda ichki talabni rag'batlantiradi va xo'jalik subyektlarining realizatsiyasini jadallashtiradi. Shu bilan birga kreditlarning milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashdagi roli oshadi.

2. Shuningdek, qarzdorlikni boshqarishni asosiy muammosi bu bank kredit portfelini ichki auditor tomonidan tekshirilmasligi. Bizning fikrimizga ko'ra, bu nazoratni mustaqil ichki auditorlar bajarishi lozim. Nazorat bank kredit bo'limiga yoki qoidaga binoan har yilda bir marotaba bo'lishi kerak emas. Bunday auditorlar faqatgina bankning ichki nazorat boshqaruviga bo'ysinishi kerak. Tekshiruv natijasi maxsus hisobotda ko'rsatilishi va u faqatgina bank boshqaruvi kengashiga taqdim etilishi kerak. Shuningdek, auditorlar kredit portfelini baholash bilan birga unga tegishli ko'riladigan chora tadbirlarni ham taqdim qilishlari lozim.

3. KAMI ni rivojlantirish lozim, shu bilan birga xususiy kredit axboroti byurolarini tashkil etishni ta'minlash lozim. Chunki faoliyat yuritayotgan Kredit Axborot Milliy Instituti mijoz tarixi haqida to'liq axborot bera olmaydi, KAMIga banklarning o'zi axborot beradi, bu yetarli emas deb hisoblaymiz. Unda jismoniy shaxslarning kredit tarixi haqidagi ma'lumotlari deyarli yo'q. Mijoz tarixi haqida qanchalik ko'p axborot berilishi, kredit riskini kamaytirishga yordam beradi. Bu maqsadga erishish uchun xususiy kredit byurolarini ko'proq tashkil etilish, uarda sof raqobat muxiti yaratilishini ta'minlash lozim.

Kredit majburiyatlarini sug'urtalashni takomillashtirish lozim. O'zbekistonda bank va sug'urta tashkilotlari amaliyotida ta'minotni, mulkni sug'urtalash amalga oshirilmoqda, lekin kredit risklarini sug'urta qilish xali yo'lga qo'yilgai yo'q. Kredit risklarni sug'urta qilishni yo'lga qo'yilishini ta'minlash lozim.

4. Kreditning ta'minlanganligiga e'tibor berish, kreditning ta'minlanganligi uchun yuqori likvidlikka ega bo'lgan vositalarni qabul qilish va ularning qiymatini to'g'ri baholash lozim. Bank bo'limida garovga olinadigan mulklarni to'g'ri baholay oladigan, ularning bozordagi narxlarini o'zgarishini, o'zgarish tendentsiyalarini baholay oladigan aloxida xodim bo'lishini ta'minlash zarur. Bunday xodimlarni tayyorlash uchun respublika markazidagi "Baholovchilar assotsiatsiyasi" bilan birgalikda mol-mulk, oltin buyumlar va boshqa mulkni baholash bo'yicha o'qish tashkil kilish lozim.

Xulosa qilib aytish mumkinki, yuqorida ta'kidlab o'tilgan takliflarning amaliyotda qo'llanilishi, banklarning kredit portfelining sifatini oshiradi, kredit riskini boshqarishdagi yuzaga keladigan bir qancha muammolar oldini olishga erishiladi deb o'ylaymiz. Bu esa, hozirgi sharoitida bank tizimining barqarorligini ta'minlashga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi deb o'ylaymiz.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz".- Toshkent: 2016.-56b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 2016yil 25-aprel.
3. Abdullayeva Sh.Z. Pul, kredit va banklar. Darslik.-T.: "IQTISOD- MOLIYA", 2018.
4. Abdullayeva Sh.Z., Karimov F.Sh., Navro'zova K.N., Ortiqov U.D. Tijorat banklari moliyaviy resurslarini boshqarish. O'quv qo'llanma. 2-kitob T.: TMI, 2015 yil.

KREDITLAR FOIZ STAVKALARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Muazzamov Akmal Akbar o'g'li
Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10073004>

Abstract: *In this thesis, information about the factors affecting loan interest rates is reflected.*

Keywords: *central bank, monetary policy, deposit and loans, settlement, currency exchange, financially stable, creditworthy customers, interest rate.*

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi kreditlar foiz stavkalariga ta'sir etuvchi omillar borasida ma'lumotlar o'z aksini topadi.*

Kalit so'zlar: *Markaziy bank, Pul-kredit siyosati, Depozit va kreditlar, hisob-kitob, Valyutani ayirboshlash, moliyaviy barqaror, kreditga layoqatli mijozlar, foiz stavkasi.*

INTRODUCTION

Barcha tovarlarga bo'lgani kabi kredit uchun ham narx (narxning asosini tashkil qiluvchi foiz stavkalari) talab va taklif asosida vujudga keladi. Buni sxematik tarzda quyidagicha ko'rishimiz mumkin. Alohida kelishuvlar bo'yicha foiz stavkasi vujudga keladi.

Kredit bo'yicha foiz stavkalar pul bozorida kreditga bo'lgan talab va taklif asosida shakllanadi. Talab va taklifning darajasi kredit bahosining qimmat yoki arzon bo'lishiga asos bo'lishi mumkin. Kredit bahosining asosini u bo'yicha o'rnatilgan foiz stavka tashkil qiladi, lekin hamma vaqt ham kreditning foizi uning bahosini o'zida ifoda qilmaydi. Kreditning bahosi kredit bo'yicha foiz stavkasidan tashqari turli komission to'lovlar, ssuda hisob varaqlarini ochish, yuritish, kredit berish va to'lash bilan bog'liq boshqa to'lovlarni o'zida aks ettiradi. Ba'zi davlatlarda kreditning bahosi kreditning to'liq qiymati deb ham yuritiladi.

Tijorat banklari o'z foiz siyosati doirasida faoliyat olib borishi bilan birga ba'zi bir omillar bank kreditlari bo'yicha foiz stavkalarini o'zgartirib turishni taqozo qilishi mumkin. Bu sohadagi tashqi omillarga:

1. Mamlakatdagi pul-kredit siyosatining holati ta'sir ko'rsatishi mumkin. Markaziy bank tomonidan foiz stavkalariga ta'sir o'tkazish orqali iqtisodiyot tarmoqlariga yo'naltirilayotgan kreditlar hajmini ko'paytirishi yoki kamaytirishi, iqtisodiyot va pul muomalasining holatiga qarab kreditni arzonlashtirishi yoki qimmatlashtirishi mumkin. Foiz stavkalarini muvofiqlashtirish orqali Markaziy bank tijorat banklari bilan munosabatlarini kengaytiradi. Foiz stavkalarining kamayishi bank kreditlarining hajmini oshirishga zamin yaratadi, tijorat bankining Markaziy bankdagi zaxira mablag'larining hajmi ham ortadi. Foiz stavkasining oshirilishi bank kreditlari hajmining va tijorat bankning Markaziy bankdagi zaxira hisob varag'idagi mablag'larning kamayishiga olib keladi.

2. Kredit resurslari va xizmatlari bozoridagi raqobat ham kreditlar bo'yicha o'rnatiladigan foiz stavkalariga ta'sir ko'rsatib, past foiz stavkalarda kredit berish orqali mijozlar sonini va ularga yo'naltiriladigan kreditlar hajmini oshirishga olib keladi.

3. Inflyatsiya baholar oshishi bilan xarakterlanadi va u, albatta, kreditlar bo'yicha foizlar o'zgarishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Inflyatsiya sur'atlaridan kelib chiqib berilgan kreditlar bo'yicha ularning inflyatsiyaga uchrash salmog'ini oldindan taxminiy hisob-kitob qilish va qadrsizlanishning oldini olish choralari ko'rish lozim. Bu chora berilgan kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini o'zgartirishni taqozo etadi. Chunki tijorat banklari bergan kreditlaridan oladigan foizlar bozor stavkasi darajasidan kam bo'lmasligi, inflyatsiya sur'atlaridan kutilayotgan qiymat qadrsizlanishini qoplay oladigan, bank barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan darajada bo'lishi lozim.

4. Pul bozoridagi talab va taklif ham foiz stavkasining oshishi yoki kamayishiga olib kelishi mumkin. Foiz stavka oshganida kredit bo'yicha taklif ham oshadi, aksincha bo'lsa taklif kamayadi. Chunki foiz oshganda mijozlar kreditdan ko'ra o'zida mavjud resurslardan foydalanishga harakat qilishadi. Kreditga bo'lgan talabda aksincha holatni ko'rishimiz mumkin, ya'ni foiz stavkasi oshganda kreditga bo'lgan talab kamayadi, foiz stavkasi kamayganda kreditga talab oshadi. Erkin bozor munosabatlari sharoitida mazkur talab va taklif kreditning bozor qiymatini shakllantiradi. Agar kreditning bahosi bozor bahosidan yuqori bo'lsa pul mablag'lari bo'yicha taklif yuqoriligini, agar kredit bahosi bozor bahosidan kam bo'lsa bu pul mablag'larning yetishmovchiligini ko'rsatadi.

5. Valyutani ayirboshlash kursi xorijiy davlatlarda investitsiya va kreditlar bo'yicha foiz stavkalarining yuqori bo'lgan hollarda milliy valyutadagi investitsiyalarning foiz stavkasini ham yuqori o'rnatish orqali milliy valyuta kursining tushib ketishining oldini olish mumkin. Shuningdek, bank risklari darajasi, kreditdan foyda olish, mijozlarning turi, faoliyati xususiyatlari, barqarorligi, ularning joylashuv o'rni va boshqalar ham kredit munosabatlarini o'rnatish va kredit bahosini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Kreditning asosiy sharti – bu kredit uchun haq to'lash. Bu haq kreditga berilgan mablag'ga nisbatan foiz hisobida olinganidan, uni kreditning foiz stavkasi deb yuritiladi. Kreditning foiz stavkasi pul bozorida amal qiladi. Bozorga chiqarilgan pulning narxi foizda belgilanadi. Boshqa tovarlardan farqli o'laroq kreditning narxi - bu uning mijozning moliyaviy mablag'ga bo'lgan ehtiyojini qondirishdek xususiyatidan foydalanilganlik uchun beriladigan haq hisoblanadi. Kredit kapital sifatida odatdagi to'lov yoki xarid vositasida ishlatiladi. Shuning uchun ham qarz oluvchi shaxs pul egasiga foiz stavkasini to'laydi.

Tijorat banklari kredit munosabatlarida foiz normasini hisoblaganda quyidagilarni e'tiborga olishi lozim: ta'minlangan ssudalar bo'yicha moliyaviy barqaror, kreditga layoqatli mijozlar uchun aniq muddatga beriladigan bazaviy foiz stavkasining darajasini; har bir kredit shartnoma shartlarini, mijoz faoliyatining xususiyatlari va boshqa jihatlarni inobatga olgan holda risk uchun qo'shimcha to'lovni.

G'arb mamlakatlarining pul-kredit munosabatlarida turli xil foiz stavkalari qo'llaniladi. 1-darajali foiz stavkasi Markaziy bankning qayta moliyalash foiz stavkasi hisoblanadi. Bu muhim ahamiyatga ega. Stavkaning Markaziy bank tomonidan pasaytirilishi bozorda kredit resurslari taklifining ko'payishiga va arzonlashishiga olib

keladi. Foiz stavkasini pasaytirishdan maqsad - investitsiya harakatini tezlashtirish, mamlakatning iqtisodiy o'sishiga turtki berishdan iborat. Qayta moliyalash foiz stavkasining oshishi kreditlar bo'yicha foiz stavkalarining ham oshishiga, ya'ni kreditning qimmatlashuviga, shu bilan birga, iqtisodiyotda investitsiyalar hajmining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Demak, Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati inflyatsiya darajasi hamda iqtisodiy o'sish sur'atlarini hisobga olgan holda, mamlakatning pul-kredit tizimining holatiga qarab olib borilishi kerak.

Tijorat banklarining foiz siyosati ikki asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi. Birinchisi, bu bank resurslarini yaratishda mablag'larni jalb qilish jarayonida olib boriladigan foiz siyosati, ikkinchisi, banklar tomonidan resurslarni joylashtirish sohasida olib boriladigan foiz siyosatidir.

Tijorat banklari foiz siyosatini o'zlari mustaqil ishlab chiqadilar va ular amalga oshiradigan operatsiyalariga foizlar o'rnatishda erkindirlar (ammo foizlar o'rnatish chegarasi Markaziy bank talablari doirasida bo'lishi lozim).

Qoidaga asosan kreditlar va depozitlar bo'yicha foizlar to'lash vaqtida emas, balki foyda ko'rish davrida hisoblanib, moliyaviy hisobotlarda davriylikka mos aks ettirilib borilishi lozim. Depozit va kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni ifodalash uchun har bir depozit turi va kredit bo'yicha alohida hisob varaqlari ochiladi.

Depozitlar va kreditlar bo'yicha foiz stavkalari, ularning summasi, ularni to'lash vaqti, davri, to'lash shartlari va boshqalar mijoz bilan bank o'rtasida kelishib olinadi va tuziladigan shartnomada aks ettiriladi. Kreditlar bo'yicha foiz stavkalar kreditning muddati, qarz oluvchi tomonidan tavsiya qilingan garov holati va qiymati, uning likvidligiga, kredit resurslari bahosiga, kredit riskning darajasiga qarab tijorat banki tomonidan mustaqil belgilanadi va u kredit shartnomasida aks ettiriladi. Kredit bo'yicha foizlar muddati kelganda, memorial order bilan rasmiylashtirilib, mijozning asosiy talab qilib olinguncha bo'lgan depozit varag'idan grafik bo'yicha undirib olinadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida (yangi tahriri)"gi Qonuni. 2019 yil 11 noyabr.
2. O'zbekiston Respublikasining "Xususiy bank va moliya institutlari hamda ular faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi qonuni. 2018 yil 17 dekabr.
3. Abdullaeva SH.Z. Pul, kredit va banklar. Darslik. - T.: "Moliya", 2020 yil.
4. Abdullaeva SH.Z. Xalkaro valyuta va kredit munosabatlari - T.: TMI, 2019 yil.

FIZIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Kurazova Botako'z Tolibaevna

*Qoraqolpog'iston Respublikasi, Nukus shahri I.Yusupov nomidagi
ijod maktabi Fizika fani 1-toifali o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10075678>

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida fizika fanini o'qitishda innovatsion va interfaol usullardan foydalanish haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlari: pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, davra suhbat texnologiyasi.

O'sib kelayotgan o'g'il-qizlarimizning har tomonlama barkamol avlod bo'lib, hayotga kirib kelishlarini ta'minlash jamiyat oldidagi eng ulug' maqsadlardandir. Bugungi tezkor davr o'quvchilardan mukammal bilim olishni talab etmoqda.

Bugungi kun fizika o'qituvchisi oldida turgan dolzarb muammolardan biri ta'limning zamonaviy texnologiyalarini loyihalash va uni o'qitish amaliyotida qo'llashdir. Fizika o'qituvchisi o'quvchilarga fizika fanidan zaruriy bilimlarni beribgina qolmay, ularda fanga nisbatan qiziqish uyg'ota olishlari kerakki, natijada bu sohada yaxshi mutaxassis, yetuk kadrlar yetishib chiqishiga erishilsin. O'qituvchi o'tgan har bir dars boshqa darsdan farq qilishi, bugungi o'tiladigan dars kechagisiga nisbatan mukammal bo'lishi kerak.

Darsni yangi pedagogik texnologiyalar

— axborot vositalaridan foydalanib;

— ko'rgazmali qurollari yordamida;

— interfaol metodlarni qo'llash orqali va h.k.lardan foydalanib tashkil etsak, bu dars o'quvchi ongiga yaxshi yetib boradi va xotirasidan joy oladi. O'quvchining ilmiy dunyoqarashi kengayib, bilim darajasi ortadi.

Fizika fan sifatida o'tilgan vaqtdan boshlab fanning ma'lumotlar bazasi ko'payib 384 katta hajmni tashkil etmoqda va u yuqori tezlikda yil sayin boyib boryapti. Shu sababdan fizikani o'tish jarayonida faqat zaruriy axborotlarnigina tanlab olish va o'quvchining o'zlashtirish qobiliyatlariga mos holda ma'lumotlar hajmini miqdoriy o'lchamga keltirish zarur.

Davra suhbat texnologiyasi— aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan ta'lim oluvchilar tomonidan o'z fikr-mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o'qitish metodidir.

Davra suhbat metodi qo'llanilganda stol-stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir ta'lim oluvchining bir-biri bilan —ko'z aloqasini o'rnatib turishga yordam beradi. Davra suhbatining og'zaki va yozma shakllari mavjuddir.

Yangi mavzu bayoni tugatilgach, mavzuni mustahkamlashda —davra suhbatil texnologiyasi qo'llaniladi. Texnologiya quyidagi bosqichlarda olib boriladi: 1.O'qituvchi o'quvchilarni mashg'ulotni o'tkazish tartibi bilan tanishtiradi.

2. Har bir o'quvchiga yangi mavzuga oid o'z savolini yozish uchun varaqalar tarqatiladi.

3. O'quvchilarga savol yozish uchun vaqt belgilanadi.

4. Har bir o'quvchi yozgan savolini o'zining chap tomonidagi o'quvchiga uzatadi va unga yon tomondagi o'quvchi bu savolga javob yozadi.

Masalan, 1 -o'quvchi: Nyutonning 1 -qonunini ta'riflang.

2-o'quvchi: Inersiya so'zining ma'nosi nima?

3-o'quvchi: Massa va tezlanish orasida qanday bog'lanish bor? va h.k. shunday savollar yon tomondagi o'quvchiga uzatiladi.

Natijada o'quvchilarning faolligi oshadi va bir-birlarining savollariga javob izlashga shoshiladilar, javob topadilar va javobni og'zaki aytadilar. Javobning to'g'riligini savol tuzgan o'quvchi o'qituvchi ishtirokida baholaydi. Ushbu metod orqali ta'lim oluvchilar berilgan mavzu bo'yicha o'zlarining bilimlarini qisqa va aniq ifoda etadilar. Bundan tashqari metod orqali ta'lim oluvchilarni muayyan mavzu bo'yicha baholash imkoniyati yaratiladi. Bunda o'quvchilar o'zlari bergan savollariga guruhdoshlari tomonidan aytilgan javobga 385 baho beradilar va aniq savolga aniq javob berishga o'rganadilar.

Dars yakunida o'qituvchi o'z fikr-mulohazalarini bildiradi. Ilg'or va faol o'quvchilar rag'batlantiriladi. Masalalar yechishdagi yutuq va kamchiliklar o'qituvchi tomonidan aytib o'tiladi. Bunday usul qo'llanilganda quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1. Qisqa vaqt davomida ko'proq materialni o'zlashtirish;

2. Bir xil masalani turli guruhlarda yechganda masalaning turli xil usuldagi yechimini topish;

3. O'quvchilar guruh bo'lib ishlaganda o'zaro hamkorlik, bir-birining fikrini tinglash va xulosalar chiqarish, o'z fikrini o'rtoqlariga erkin ayta olishi va shu bilan birgalikda sog'lom raqobat yuzaga kelib har bir o'quvchi yuqori baho olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Q.To'rayev. "Olam yog'dusi yoxud qiziqarli fizika", A.Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent, 2009

2. M.Jo'rayev. "Fizikani o'qitish metodikasi", Toshkent. «Abu matbuot-konsalt», 2015

INGLIZ TILI IDIOMALARINING O'ZBEK TILIDA TADQIQI

Parpiyev Obidjon Abdurazzoq o'g'li

Samarqand viloyati, Kattaqo'rg'on tumani 107-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ingliz tili fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10205987>

Annotatsiya – Maqolada ingliz badiiy adabiyotidagi idiomalarni o'zbek tiliga tarjimasidagi oziga xoslikni ya'ni birinchi navbatda, semantik, leksik va morfologik jihatdan maksimal darajada saqlash usullari yoritilgan. Shuningdek, idiomalarni tarjimasi mexanizmlari, tamoyillari, ma'no va tasvirni adekvat tarzda berish muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar – grammatika, idioma, ot, tarjima, fe'l, morfologiya, so'z, qonuniyat.

Ma'lumki, morfologiya so'z grammatikasi borasidagi fan sohasi bo'lib, u o'z mazmuniga so'z strukturasi, so'z o'zgartirish qonuniyatlari, grammatik kategoriyalar ifodalanishi tartiblari, so'z turkumlari hamda so'z yasash qonuniyatlarini o'z mazmuniga qamrab oladi [1]. Morfologiya va sintaksis til grammatikasini tashkil qiladi. Agar ingliz idiomalarini ta'kidlangan omillar asosida tahlil qiladigan bo'lsak, morfologiya va sintaksis jihatidan ham idiomalar va ular tarjimalarida o'xshashlikdan ko'ra, ma'lum farqlarning mavjudligi oydinlashadi. Ingliz idiomalari tarkibida o'z tuzilishida bosh ma'no anglatuvchi ob'yekt va uning morfologik tasnifiga ko'ra fe'l komponentli (to lie on smb's head – boshiga tushmoq; to pass over one's head –

boshidan o'tmoq; one's eyes fall upon – ko'zi tushmoq), ot komponentli idiomalarni (pumpkin heads –

qovoq kalla; a bad /biting, bitter, cfustic, dangerous, venomous, wicked shrewed/ tongue – tili o'tkir

/achchiq, zahar, shavqatsiz, dag'al; cold /hot/ blooded – sovuq /qiziq/ qon; a heart of stone /flint/) –

toshyorak, mehri qattiq kabilarni ajratish mumkin [2] .

Biz ko'rib chiqqan manbalarda fe'l komponentli idiomalar ko'pchilikni tashkil etadi. Fe'l komponentli idiomalar o'z tuzilishi jihatidan ish harakat va uning majoziy ma'nosi orqali ot bilan bog'lanishi asosida yuzaga keltiriladi. Masalan, to lie on smb's head iborasini oladigan bo'lsak, to lie –yotmoq ma'nosini anglatadi. Yotmoq so'zi bosh so'zi bilan birikishi natijasida “boshda yotmoq” tushunchasi kelib chiqadi. “Boshda yotmoq” tushunchasining ma'juziy obrazlilik kelib chiqadi.

Birovning boshida yotmoq birovning boshiga kelib tushgan narsalarni anglatadi. Uning asosida esa o'zbeklar leksikasiga xos bo'lgan “boshiga tushmoq” ma'nosi kelib chiqadi. Endi mazkur iboraning o'zbekcha variantlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, o'zbekchada ham “yotmoq” hamda “bosh” so'zlari mavjud. Agar ularni to'g'ridan-to'g'ri birlashtirsak, “boshda yotmoq” tushunchasi kelib chiqadi. Ammo o'zbeklar uchun bu tushuncha g'aliz tushunchadir. O'zbeklarda boshqa bir ibora – “boshiga tushmoq” mavjud va bu ibora ingliz iborasining mazmunini to'liq ifoda etadi. Faqat o'zgarish fe'l shaklida

yuzaga keladi. O‘zbekchalashtirilgan fe‘l boshqa mantiqan mos keluvchi fe‘l bilan almashtiriladi. O‘zbekcha variantda ham iboraning tuzilishi bir fe‘l va bir otdan tashkil topadi.

Demak, fe‘l komponentli iboralarda uning ikki asosiy qismi fe‘l va otga monand o‘zbek tilidagi qat‘iylashgan fe‘l va ot o‘zaro birikib ketgan qat‘iy tuzilishi qidiriladi. Masalan:

To use one’s brains – miyani ishlatmoq

To make smb’s heart bleed – yuragini qon qilmoq

To go in at one ear and out from other – bir qulog‘idan kirib, ikkinchisidan chiqmoq

To eat one’s head – birovning boshini yemoq, boshiga yetmoq

To have the heart (to do or say smth) - biror ish qilish yoki so‘zlashga jur‘at etmoq.

Fe‘l komponentli idiomalarda fe‘l mazmunan keng ma‘nodorlikni namoyon etadi.

Ot esa konversiya asosida tashkil bo‘ladi, ya‘ni o‘zining shaklini o‘zgartirmagan holda fe‘l bilan birikadi, ko‘pchilik hollarda konversiya ega uchun asos bo‘lib xizmat qilgan fe‘l asosida yuzaga keltiriladi (a laugh, a smoke, a look, a walk, etc.). Ya‘ni bunday birikuv modellashgan tartib asosida tashkil qilinadi.

Bunday qurilmaning barcha a‘zolari bir marotabalik biror sa‘yi-harakatni amalga oshirishga, masalan, to make a laugh, to have a look, yoki mana shu sa‘yi-harakatni takrorlash asosiga qurilgan bo‘ladi, to take strolls. Fe‘l komponentli iboralarda uning tuzilishi tizimlashgan bo‘ladi. Mana shu tizim asosida yana ko‘plab turli tuman boshqa iboralarni erkin shakllantirish imkoniyati ochiq qoldiriladi [3]. Ammo boshqa tarafdin, bunday struktura ichida keng ma‘nodorlikka ega bo‘lgan fe‘lni o‘zgartirish aslida ancha chegaralangan bo‘ladi. Masalan, to take a run deyish mumkin, ammo uni to have/make a run ga aylantirish umuman mumkin emas. Demak, bunday iboralarda ma‘lum tartib asosidagi turg‘un struktura xosligi saqlanib qoladi.

Idiomalar tarjimasiga xos bo‘lgan o‘rinlardan biri bu idiomalar tarjimasida sintaksis talablarining qay darajada bajarilishi va qayta tiklanishi muammosidir. Chunki idiomalar tarkibida turg‘un sintaksisli, ya‘ni turg‘un gap tarzida kelgan idiomalar ham uchrab turadi. Asliyat bilan tarjimada agar asliyat turg‘un sintaksis bilan kelgan bo‘lsa, ana shu sintaktik qurilishni qayta shakllantirish lozimdek ko‘rinadi. Ammo mazkur sintaksis qurilishi idioma ekanligi anglash idioma qurilishi va uni ifoda qilish bo‘yicha avvallari ta‘kidlangan o‘rinni esga olishga yana bir bor majbur etadi. Chunki idioma tarjimasida bosh omil til shaklini emas, balki mana shu til vositasida anglashilgan bosh mazmundorlikni tarjima qilishni taqozo etadi.

Shu bois, tarjimon ikki yo‘lni tutishi mumkin. Ya‘ni, bir tomondan, tabiiy asliyatdagi sintaksis qurilmasini, ya‘ni turg‘un gap strukturasi qayta shakllantirishga sa‘y-harakat qilish darkor. Ammo bu jarayonda idioma mazmuniga umuman putur yetmasligi lozim bo‘ladi. Ya‘ni gap qurilishi qayta shakllantirish jarayoni uning mazmuniga mutlaqo salbiy ta‘sir o‘tkazmasligi lozim. Ikkinchi tomondan esa tarjimon tarjima qilish va idiomaning ekvivalentini topish jarayonida asosan uning mazmun qirrasiga o‘z e‘tiborini qaratishi va idiomaning mazmun jihatidan ekvivalentini yaratishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: - Sharq, 2010. 60-92-b.

2. Amosova N.N. Основы английской фразеологии-LGU, 2013
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка- Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 2-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр "Феникс", 1996 - 381 с
4. Longman dictionary of English Idioms –first edition. 2019
5. Rahmatullayev Sh. Sistem tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Universitet 2007
6. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik –Toshkent 2007

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	Ikromov Xabibullo Boqievich, Jo‘rayev Sodiqjon Muhammadinovich DINIY BAG‘RIKENGLIK - TINCH–TOTUVLIK OMILI	5
2.	Xushbakov Sho‘hratjon Baxtiyor o‘g‘li IJTIMOIY ISH SOHASINING INSONLAR HAYOTIDAGI O‘RNI	10
3.	Xakimova Nargiza Xasanovna, Sattorova Dilrabo Elmurod qizi GOSPITAL TA‘LIMDA SIFAT SO‘Z TURKUMLARINI O‘RGATISH METODIKASI ORQALI O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISH	13
4.	Raximov Jakhongir STAGES OF DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF PSYCHOLOGY	21
5.	Бедилов Одил Ташарович ВЕДУЩИЕ МИРОВЫЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ АВИАЦИОННОЙ ТЕХНИКИ	24
6.	Mayunusova Ma‘mura Sultanbekovna МАТЕМАТИКА O‘QITISH METODIKALARI VA ULARNI O‘QUV JARAYONIGA TATBIQ ETILISHI	34
7.	Xamroqulova Parizod Xurshid qizi JONAJON O‘ZBEKISTONIMIZ TA‘LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR	39
8.	Qurbonov Abdulmutallib Baxtiyor o‘g‘li TUPROQ BAKTERIYALARINING TUZLI STRESS SHAROITLARGA BARDOSHINING TAHLILI	43
9.	Isarov Umidulla Isar ugli THE PROBLEM OF THE TERM “EARLY NOMADS”.	48
10.	O‘QUVCHILARNI SAVODGA O‘RGATISH VA NUTQ O‘STIRISHDA PEDOGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI	53
11.	Valiyeva Gulchexra Kodirovna GOSPITAL TA‘LIM O‘QUVCHILARIGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO‘RSATISH USULLARI	57
12.	Umarova Iroda Zafarovna THE INFLUENCE OF NOMADIC PASTORALISTS OF THE ANDRONOVO CULTURE ON THE SOCIAL MIGRATION PROCESSES OF THE BRONZE AGE IN CENTRAL ASIA.	61
13.	Isarov Umidulla Isar ugli INGLIZ TILI O‘QITISH METODIKASI TERMINLARI VA ULARNING O‘ZBEK TILIDAGI FARQLAR, O‘XSHASHLIKLAR	67
14.	Elmurodova Yulduz Elmurodovna YANGI O‘ZBEKISTON TA‘LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR	71
15.	Normurotova Gulshod Kulmurotovna РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТЕМЫ ЭКЗИСТЕНЦИИ, ВЕРЫ, СЧАСТЬЯ И ЛЮБВИ В СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ	75
16.	Нурмухаммадова Нилуфар Рамил кизи „PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYA” FANINING BO‘LAJAK PEDAGOGLAR FAOLIYATIDAGI AHAMIYATI	82
	Dilyoraxon Turg‘unboyeva	

17.	АМБИВАЛЕНТНОСТЬ РЕАЛЬНОСТЬ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Г. Г МАРКЕСА "100 ЛЕТ ОДИНОЧЕСТВА" Эркинова Нилуфар Эркин кизи	85
18.	BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARDA NOAN'ANAVIY METODLARNING SAMARADORLIGI Imomqulova Yoqutxon Erkin qizi	90
19.	ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В МИРОВОМ МАСШТАБЕ Сабирова Дилфуза Артыковна	93
20.	O'QUVCHILARNI NUTQINI OSHIRISH VA BOSHLANG'ICH TA'LIMNI ZAMONAVIY TASHKIL QILISHNING METODIK USULLARI Xudayberdiyeva Busalha Umaraliyevna	96
21.	KIMYO FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNING O'RNI Abdurahimova Latofat Sadridin qizi	103
22.	ADVANTAGES OF USING GREEN ENERGY Abduvaliyeva Nasiba Sherali kizi	107
23.	GOSPITAL TA'LIMNING BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH Ismailova Gulnora Karimdjandovna	110
24.	XORIJ TAJRIBASI ASOSIDA TA'LIM TIZIMINI TASHKIL ETISH Husanova Malohat Yo'ldoshevna	114
25.	O'QUVCHILARDA IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH Orifboyeva Dilnoza Sattarovna	119
26.	YUMSHOQ BUG'DOYNI JAHON KOLLEKSIYA NAMUNALARINI O'SUV DAVRLARI Alloberganova Z.B, Sa'dullayeva G.U, Atajanova K.S, Qadamboyeva G.J	123
27.	YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING DOLZARB MUAMMOLARI Zoxidjon Rayimalievich Mirzaliev	125
28.	INGLIZ TILIDA HOZIRGI ZAMON MODAL FE'LLAR NAZARIYASI Parpiyev Obidjon Abdurazoq o'g'li	133
29.	GOSPITAL TA'LIMDA BIOLOGIYA FANINI O'QITISHNING NOAN'ANAVIY USULLARI Turakulova Nafisa Buranovna, Xudayberdiyev Ural Jurayevich	136
30.	MAKTAB O'QUVCHILAR SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASHDA JISMONIY TARBIYANING O'RNI Ergashev Dilmurod Abduhalilovich	144
31.	O'ZBEKISTONDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR Raxmonova Mohira Abdusalolovna	147
32.	GIPOTERIOZ BILAN OG'RIGAN ONALARDAN TUG'ILGAN AVLODNING ICHAK TUTQICH LIMFA TUGUNLARINI POSTNATAL RIVOJLANISHI Ergashev Suhrob Toxir o'g'li	151
33.	KREDIT RISKINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH Muazzamov Akmal Akbar o'g'li	155
34.	KREDITLAR FOIZ STAVKALARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR Muazzamov Akmal Akbar o'g'li	162

35.	FIZIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH Kurazova Botako'z Tolibaevna	165
36.	Parpiyev Obidjon Abdurazzoq o'g'li INGLIZ TILI IDIOMALARINING O'ZBEK TILIDA TADQIQI	167

Note!!! The numbers in the articles included in the journal "Innovation Science and Research" indicate that the information is correct and that the authors are personally responsible for the content of the article.

International Scientific Journal
Innovation Science and Research
Volume 1 Issue 6

LLC “Innovation Science and Research”

License №:083239 23.05.2023

Address: Uzbekistan, Tashkent city, Almazar District, Beshkurgon-3 1/84

Sciencejournal.uz, https://t.me/sciencejournals_uz, +998336372242